

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

CA'FER ES-SÂDİK'IN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Zehra KORKMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Hayati YILMAZ

HAZİRAN - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

CA‘FER ES-SÂDİK’IN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zehra KORKMAZ

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis**

“Bu tez 23/06/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Hayati YILMAZ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Serkan BAŞARAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Zübeyde ÖZBEN DOKAK	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Zehra KORKMAZ

23/06/2023

ÖNSÖZ

Ca'fer es-Sâdık'ın hayatını geçirdiği hicrî 80 ile 148 yılları, İslam Tarihi açısından birçok ilmî gelişmenin de yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle bu dönemde hadis ilmi, tüm İslamî ilimleri içine alan şemsiye bir alan durumundaydı. Ca'fer, ilmî gelişmelerin yaşandığı bir dönemde yaşayan sünnet ve hadis malzemesi açısından zengin bir bölge olan Medine'de doğup burada ilimle iştigal eden bir aile ortamında yetişmiştir.

Ehl-i sünnet nezdinde müctehid ve muhaddis kimliğiyle bilinen Ca'fer, Şiâ'ya göre her türlü ilmin membaı konumunda olan masum imamların altıncısı sayılmaktadır. Her iki mezhebe ait hadis eserlerinde de Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetler olduğu bilinmektedir. Ehl-i sünnet nezdinde sika bir râvi olarak bilinen Ca'fer'in, Sünnî hadis kaynaklarında nakledilen rivayetlerinin sayısının Şiâ'ya oranla çok az olduğu görülmektedir. Zira imamların sözlerinin de hadis kabul edildiği Şîî hadis literatüründe en fazla rivayetin geldiği imam, Ca'fer es-Sâdık'tır. Fakat bu tezde, Ca'fer'in hadis ilmindeki yeri Ehl-i sünnet'e göre tetkik edilmiştir. Birinci bölümde onun yaşadığı çağ ve hayatı ana hatlarıyla incelenmiş ve bu dönemin onun ilmî yaşantısına olan katkısının anlaşılması hedeflenmiştir. İkinci bölümde ise Ca'fer es-Sâdık'ın hadis ilmindeki yeri; onun hocaları, talebeleri, hakkında yapılan cerh-ta'dile yönelik değerlendirmeler ele alındıktan sonra onun Kütüb-i tis'a'daki rivayetleri tespit edilmiştir.

Bu çalışma konusunun belirlenmesinde ve yazım aşamasında değerli önerilerini paylaşarak gerekli yerlerde düzenlemeler yapan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Hayati YILMAZ'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Tez yazım sürecinde Arapça metinlerde özellikle tercüme noktasında zorlandığım yerlerde bana destek olan Sultanahmet Camii Rehberi Ali İNAL'a teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatım boyunca her türlü desteği sağlayarak hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan ve her zaman yanımda hissettiğim anne ve babama sonsuz teşekkür ederim.

Zehra KORKMAZ

23/06/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: CA'FER es-SÂDİK'IN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE KİŞİLİĞİ	6
1.1. Ca'fer es-Sâdık'ın Yaşadığı Dönem.....	6
1.1.1. Ca'fer es-Sâdık'ın Yaşadığı Dönemde Siyasî Durum.....	7
1.1.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Yaşadığı Dönemde Sosyal Durum.....	22
1.1.3. Ca'fer es-Sâdık'ın Yaşadığı Dönemde İlmî Durum.....	29
1.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Hayatı	39
1.2.1. İsmi, Nisbesi, Künyesi, Lakabı	39
1.2.2. Doğumu	42
1.2.3. Ailesi	44
1.2.3.1. Annesi	44
1.2.3.2. Anneannesi	45
1.2.3.3. Dedesi	45
1.2.3.4. Babası	47
1.2.3.4. Babaannesi.....	48
1.2.3.5. Dedesi	50
1.2.3.6. Kardeşleri	51
1.2.3.7. Evliliği ve Çocukları.....	52
1.3. Vefatı	58
1.3.1. İlmî Kişiliği	60
BÖLÜM 2: CA'FER es-SÂDİK'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ	72
2.1. Ca'fer es-Sâdık'ın Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Açısından Durumu	72
2.2. Şiâ'ya Göre Ca'fer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri.....	75

2.3. Ca'fer es-Sâdık Hakkında Yapılan Değerlendirmeler.....	76
2.3.1. Ca'fer es-Sâdık'ı Ta'dil Edenler	77
2.3.2. Ca'fer es-Sâdık'ı Cerh Edenler	80
2.4. Ca'fer es-Sâdık'ın Hocaları	83
2.5. Ca'fer es-Sâdık'ın Talebeleri.....	88
2.6. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetleri	93
2.6.1. Ca'fer es-Sâdık'ın Sahîh-i Buhârî'deki Rivayetleri	94
2.6.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Sahîh-i Müslim'deki Rivayetleri.....	95
2.6.3. Ca'fer es-Sâdık'ın Sünen-i Ebû Dâvûd'daki Rivayetleri	95
2.6.4. Ca'fer es-Sâdık'ın Sünen-i Tirmizî'deki Rivayetleri	95
2.6.5. Ca'fer es-Sâdık'ın Sünen-i Nesâî'deki Rivayetleri	95
2.6.6. Ca'fer es-Sâdık'ın Sünen-i İbn Mâce'deki Rivayetleri	96
2.6.7. Ca'fer es-Sâdık'ın Müsned-i Dârimî'deki Rivayetleri	96
2.6.8. Ca'fer es-Sâdık'ın İmam Mâlik'in Muvatta'ındaki Rivayetleri	96
2.6.9. Ca'fer es-Sâdık'ın Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki Rivayetleri	96
2.6.10. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetlerini Gösteren Tablo	96
2.7. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetlerinin Konulara Göre Dağılımı..	98
2.7.1. Mukaddime.....	98
2.7.2. Sünne	99
2.7.3. Temizlik/ Tahâret	99
2.7.4. Hayz.....	99
2.7.5. Namaz/Salât.....	100
2.7.6. Cuma	102
2.7.7. Mevâkit.....	104
2.7.8. Cenâze/Cenâiz	104
2.7.9. Zekât.....	105
2.7.10 Oruç/Savm/Sıyâm	105
2.7.11. Hac/Menâsik.....	106
2.7.12. Nikâh	116
2.7.13. Talâk.....	117
2.7.14. Buyu'/ Alışveriş	117
2.7.15. Miras/Ferâiz.....	118

2.7.16. Vasiyet/Vasâya	118
2.7.17. Akdiye/Ahkâm	118
2.7.18. Cihad	119
2.7.19. Kurban/ Edâhi/Dahâya	120
2.7.20. Yiyecekler/Eti‘me.....	120
2.7.21. Giyim/Libâs.....	120
2.7.22. Menâkıb/Menkıbeler	120
2.7.23. Kader	121
2.7.24. İlim	121
2.7.24. Akîka	122
2.7.26. Zühd / Rekâik	122
2.8. Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis‘a’daki Rivayetlerinin Değerlendirmesi	123
SONUÇ	125
KAYNAKÇA.....	127
ÖZGEÇMİŞ	137

KISALTMALAR

b.	: bin
bt.	: binti
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
drl.	: derleyen
cev.	: çeviren
r.a.	: radiyallahu anh
s.a.v.	: sallahu aleyhi ve sellem
ö.	: ölüm tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ed.	: Editör
bk.	: bakınız
thc.	: tahrir
vd.	: ve diğerleri
hızr.	: hazırlayan
nşr.	: neşreden
ts.	: tarihsiz

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis‘a’daki Rivayetleri.....	97
--	----

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Ca‘fer es-Sâdık’ın Üst-Alt Soy Ağacı	40
Şekil 2: Ca‘fer es-Sâdık’ın Anne Tarafından Nesebi.....	47
Şekil 3: Muhammed el-Bâkır’ın Nesebi	49
Şekil 4: Ca‘fer es-Sâdık’ın Kardeşleri	52
Şekil 5: Ca‘fer es-Sâdık’ın Eşi Fâtıma’nın Nesebi	54
Şekil 6: Ca‘fer es-Sâdık’ın Eşi, Cariyeleri ve Çocukları	58

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Ca‘fer es-Sâdık’ın Bakî‘ Kabristanındaki Kabrinin Uzaktan Görünümü . 60

Fotoğraf 2: Ca‘fer es-Sâdık’ın Bakî‘ Kabristanında Bulunan Kabri..... 60

ÖZET	
Başlık: Ca'fer es-Sâdık'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri	
Yazar: Zehra KORKMAZ	
Danışman: Prof. Dr. Hayati YILMAZ	
Kabul Tarihi: 23/06/2023	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 137 (ana kısım)
Hicrî 80 yılında Medine'de doğup 148 yılında yine burada vefat eden Ca'fer es-Sâdık, hayatının elli iki yılını Emevî devletinde, kalan on altı senesini ise Abbasî iktidarında geçirmiştir. Ca'fer es-Sâdık birçok ilmî, fikrî ve siyasî problemlerin cereyan ettiği bir dönemde yaşamıştır. Ehl-i sünnet nezdinde hadiste sika, fıkhîta müctehid bir âlim olarak bilinmektedir. Sünnî kaynaklarda döneminin meşhur âlimlerinden ilim aldığı rivayet edilen Ca'fer'in, Buhârî'nin <i>es-Sahih</i>'i dışında Kütüb-i tis'a'da çok sayıda rivayeti bulunmaktadır. Şiâ'ya göre hadis rivayeti konusunda Hz. Peygamber ile imamlar arasında bir fark bulunmamaktadır. Şiâ'nın İsnâaşeriyye koluna göre masum imamların altıncısı kabul edilen Ca'fer'in, Şiî kaynaklarda rivayet edilen hadislerin büyük çoğunluğunun kaynağı olması dikkat çekmektedir. İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönem, hayatı ve kişiliği çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. İkinci bölümde ise onun hadis ilmindeki yerini tespit için hocaları, talebeleri, onu cerh ve ta'dil edenler ele alınıp ardından Kütüb-i tis'a'da ondan gelen rivayetler ortaya konmuştur. Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetlerinin büyük bir çoğunluğunun ahkama dair rivayetler olması ve bu rivayetlerin çoğunluğunun babasından yaptığı rivayetler olması dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Ehl-i sünnet'e ait güvenilir hadis kitapları olarak bilinen Kütüb-i tis'a'da Ca'fer'in 175 adet rivayeti olduğu, bu rivayetlerin mükerrer olanları çıkarıldığında bu sayının 50 olduğu görülmektedir. Bu 50 rivayet Müslim'in <i>Sahih</i>'inin konu sıralaması esas alınarak verilmiştir.	
Anahtar Kelimeler: Ca'fer es-Sâdık, Hadis, Râvi, Cerh, Ta'dil	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Life of Ja'far al-Sadiq and His Place in the Science of Hadith	
Author of Thesis: Zehra KORKMAZ	
Supervisor: Prof. Dr. Hayati YILMAZ	
Accepted Date: 23/06/2023	Number of Pages: ix (pre text) + 137 (main body)
Ja'far al-Sadiq, who was born in Medina in 80 hijri and demised here in 148 spent 52 years in the Umayyad State and the remaining sixteen years in the Abbasid State. Ja'far al-Sadiq, spent his life in a period of many scientific, intellectual and political problems. He is known as a mujtahid in fiqh in Ahl al-Sunnah and as a narrator of sika in hadiths. In the sources of Ahl al-Sunnah, Ja'far who narrated hadiths from famous scholars of his time, has many narrations in Qutub at-Tisa apart from Bukhari's <i>Sahih</i>. According to Shia, there is no difference between peygamber and imams in terms of hadith transmission. It is noteworthy that Ja'far, who is accepted as the sixth of the innocent imams according to the Ithnâashariya branch of Shia, is the source of the vast majority of hadiths narrated in Shiite sources. In the first section that includes two main chpters which consists of two main parts the period in which Ja'far al-Sadiq lived his life and personality are discussed in various aspects. In the second part, in order to determine his position in the science of hadith, his teachers, students, those who jarh and tadil his were discussed, and then the narrations from his in the Qutub at-Tisa were revealed. It is noteworthy that the majority of Ja'far al-Sadiq's narrations are related to law and that the majority of these narrations are from his father. In this study, it is seen that there are 175 narrations of Ja'far in Qutub at-Tisa, known as reliable hadith books belonging to Ahl al-Sunnah and when the duplicate ones are excluded the number of these narrations is 50. This 50 narrations are given based on the subject order of Muslim's <i>Sahih</i>.	
Keywords: Ja'far al-Sadiq, Hadith, Rawi, Jarh, Tadil	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Ca'fer es-Sâdık hicrî birinci asrın sonu ile ikinci asrın başlarında Emevî ve Abbâsî devletlerinin hüküm sürdüğü zaman diliminde yaşamıştır. Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönemde Ehl-i beyt mensuplarının siyasî açıdan baskı ve takip altında olmaları Ca'fer'i, siyasetten uzak durup ilimle meşgul olmaya sevk etmiştir. Ancak Ehl-i beyt'e mensup olması Ca'fer'in gerek yaşadığı dönemde gerek vefatından sonra insanüstü özelliklere sahip bir kimse olarak anılmasına sebep olmuştur. Şîâ'nın İmâmiyye kolunun altıncı masum imamı kabul edilen Ca'fer, Ca'ferî fıkının kurucusu ve Şîî hadislerinin büyük çoğunluğunun kaynağı olmuştur. Şîâ için bu denli öneme sahip olan Ca'fer, Ehl-i sünnet nezdinde fıkıh ilminde müctehid, hadis ilminde sika bir alim olarak bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ca'fer'in, Sünnî kaynaklara göre ilmî yönü ve özellikle de hadis ilmindeki yerinin araştırılmayı hak eden bir konu olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Ca'fer es-Sâdık'ın hayatını geçirdiği dönemde siyasette, sosyal hayatta ve ilmî yaşantıda ne gibi gelişmeler yaşandığı ele alınmış ve bu durumun onun ilmî yönüne olan katkısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Akabinde Ca'fer'in hayatının çeşitli yönleri genel hatlarıyla verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Ca'fer es-Sâdık'ın hadis ilmindeki yeri, Ehl-i sünnet'e ait kaynaklardan hareketle tetkik edilmeye çalışılmıştır. Şîâ için de önemli bir isim olan Ca'fer'in, Şîâ'ya göre hadis ilmindeki yerine ise kısaca temas edilmiştir. Zira bu konu, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Başta Ca'fer es-Sâdık olmak üzere on iki imamın her birinin her türlü söz ve davranışlarının hüccet sayıldığı Şîî hadis külliyyatındaki hadislerin büyük çoğunluğunu, Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetler oluşturmaktadır. Ehl-i sünnet nezdinde Ca'fer, Medine'de fıkıh ilmiyle iştigal eden, hadis rivayetleri olan bir alim olarak bilinmektedir. Bu çalışma, Ehl-i sünnet'e ait kaynaklardan hareketle Ca'fer'in hadis ilmindeki yerini ve rivayetlerinin tespit edilmesini amaçlamaktadır.

Araştırmanın Önemi

Ca'fer es-Sâdık hem Şiâ'da hem de Ehl-i sünnet'te ilmî yönünden dolayı önemli bir isim olmuştur. Birbirinden farklı paradigmaya sahip olan her iki mezhepte de Ca'fer'in, ilim dünyasına olan katkısının hadis ve fıkıh ekseninde olduğu görülmektedir. Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda sika bir râvi olarak değerlendirilen ve bu kaynaklarda birçok rivayeti bulunan Ca'fer'in, hayatının ve hadis ilmindeki yerinin incelenmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Ca'fer es-Sâdık'a dair Türkiye'de, Arap dünyasında ve Batı'da yazılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Ca'fer'in ilmî yönü Kelam, Fıkıh, Tefsir, Mezhepler Tarihi, Tasavvuf ve Hadis alanları çerçevesinde ele alınmıştır. Muhammed Ebû Zehra'nın *İmam Ca'fer es-Sâdık* adlı eseri Ca'fer'in hayatının ve fikhî yönünün ele alındığı bir eserdir. Mehmet Atalan'ın *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri* adlı doktora çalışması Ca'fer'in Mezhepler Tarihi açısından incelendiği bir çalışmadır. Yunus Emre Gördük'ün *İmam Ca'fer es-Sâdık ve Ona İsnad Edilen İşârî Tefsir* adlı çalışması Ca'fer'in Tefsir ilmindeki yerinin imcelendiği bir doktora çalışmasıdır. Ca'fer'in hadis ilmindeki yerine yönelik çalışmaların ise makale ve Arapça iki yüksek lisans tezi ile ele alındığı tespit edilmiştir. Arapça kaleme alınan Ümmü'l-Kura Üniversitesinde Latife bt. İbrahim tarafından yazılan *İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Nebvî Sünnetteki Rivayetleri ve Râvilerinin Durumu ve Ona Nispet Edilen Rivayetler* adlı tez ile Kahire Üniversitesinde Yasir Musa Batîh Muhammed'in kaleme aldığı *İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki, Sahîh-i İbn Hibbân'daki, Taberânî'nin Mu'cemü's-Sagîr'indeki Rivayetleri* adlı tezi, Ron P. Buckley'in *Şiî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık* adlı makalesi; Abdülkadir Evgin'in *Sünnî Kaynaklara Göre Ca'fer es-Sâdık'ın Hadisçiliği*; Necmettin Şeker'in *Ca'fer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri* adlı makale çalışmaları Ca'fer'in hadisçiliğini ortaya koymayı hedeflemiştir. Ca'fer'in hadisçiliğinin ele alındığı bu çalışmalar incelendiğinde bu çalışmalarda Ca'fer'in hadis ilmindeki yerinin tespitinde eksik noktalar olduğu görülmüştür. Bu çalışmada ise Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı yakından incelenmiş olup Ehl-i sünnet'e göre onun hadis ilmindeki yeri ve önemi araştırılarak Kütüb-i tis'adaki rivayetleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönem ve hayatı ana hatlarıyla ele alınmıştır. Bu bölümde Ca'fer'in yaşadığı döneme ve hayatına dair bilgilerin tespiti için mümkün mertebe hem Ehl-i sünnet'in hem de Şiâ'nın birincil ve ikincil kaynakları kullanılmıştır.

İkinci bölümde Ca'fer es-Sâdık'ın hadis ilmindeki yeri araştırılmıştır. Bu bölümde öncelikle Ca'fer'in yaşadığı dönemde iki ana ekol olan ehl-i hadîs ve ehl-i re'y açısından konumuna işaret edilmiştir. Ardından Ca'fer'in Şiâ'ya göre hadis ilmindeki yerine kısaca temas edilmiştir. Akabinde Ehl-i sünnet'e ait rical, tabakât, cerh ve ta'dil kitapları esas alınarak Ca'fer'in nasıl bir muhaddis olduğu tetkik edilmiştir. Bu kaynaklardan hareketle Ca'fer'in hadis rivayetinde bulunduğu hocaları ve talebeleri tespit edilmiş, hocalarının tamamı; talebelerinden ise önemli görülenlerden bir kısmı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bu malumatlardan sonra Ca'fer'in hadis ilmindeki yerine ışık tutan bir diğer husus ise ondan nakledilen rivayetlerdir. Bu rivayetler, Ehl-i sünnet nezdinde en güvenilir dokuz hadis kitabı olan Kütüb-i tis'a esas alınarak ortaya çıkarılmıştır. Buhârî'nin *Sahîh*'i hariç geriye kalan sekiz hadis eserinde Ca'fer es-Sâdık'tan 175 rivayet gelmektedir ve mükerrerler çıkarıldığında bu sayı 50'ye inmektedir. Bu kısımda öncelikle "Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'adaki Rivayetleri" başlığı altında hangi konularla ilgili kaçar tane rivayet geldiğinin yalnızca sayısal bilgisi verilmiş ve bunun daha iyi anlaşılması için rivayetlerin konularına göre sayı dağılımlarının gösterildiği bir tablo hazırlanmıştır.

Ardından tekrarsız olan 50 rivayet, "Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'adaki Rivayetlerin Konularına Göre Dağılımı" bölümünde "Mukaddime", "Sünne", "Tahâret", "Hayz", "Salât", "Cuma", "Mevâkit", "Cenâiz", "Zekât", "Savm", "Hac", "Talâk", "Buyu", "Ferâiz", "Vasâya", "Akdiye", "Cihad", "Edâhi", "Eti'me", "Libâs", "Menâkıb", "Kader", "Akîka", "Zühd" alt başlıklarında ilgili yerlerde verilmiştir. Bu konu sıralamasında Müslim'in *Sahîh*'inin konu sıralaması esas alınmıştır. Ancak Müslim'de bulunmayan rivayetler, *Sünen* türlerinin konu sıralamasına göre ilgili yere konmuştur. Yalnızca Dârimî'nin *Müsned*'inde bulunan "Mukaddime" bölümü ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunan "Sünne" bölümlerinin ilk başta gelmesi uygun görülmüştür. Bu rivayetler, öncelikle Arapça metinleriyle zikredilmiştir ardından Türkçe tercümeleri verilmiştir. Bu tercümelerde Türkçe kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Bu çalışmada Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı, ilmî yönü ve özellikle de hadis ilmindeki yeri ile ilgili doğru bilgilere ulaşmak hedeflenmiştir. Bir bütünlük içinde ele alınıp belli bir plan dahilinde işlenen bu çalışmada, giriş bölümünde genel olarak işlenen konuların, iki ana bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmasıyla ve sonuç bölümünde ise ulaşılan bilgilerin kısa bir değerlendirmesiyle sonuca ulaştırılmıştır.

Bu çalışmada İSNAD atıf sistemi kullanılmıştır.

Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmada kullanılan kaynakların hepsinin burada zikredilmesi mümkün değildir. Ancak bazı kaynaklardan diğerlerine oranla daha fazla faydalanılmıştır ve bu kaynaklar bu çalışmanın ana omurgasını oluşturmuştur.

Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönemin siyasetinin, sosyal hayatının ve ilmî gelişmelerinin incelendiği bölümde tarih kaynakları olarak en sık Taberî'nin *Târîh'i*, İbn Kesîr'in *el-Bidâye'si* ve İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserleri kullanılmıştır. Ca'fer'in hayatının ele alındığı bölümde ise Ehl-i sünnet'e ve Şiâ'ya ait temel tarih, tabakât ve biyografi eserleri ve bazı tali eserler öncelikle başvurulmuş kaynaklar olmuştur. Bu kaynakların başında Zehebî'nin (ö.748/1347) *Tarihu'l-İslam'ı*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât'ı*, Yakubî'nin (ö. 292/905) *Târîh'i*, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtu'l-a'yan'ı*, Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Hilye'si*, İbn Şehrâşûb'un (ö. 588/1192) *Menâkib'ı*, Tâberî'nin (ö. 1033/1624) *Delâil'i*, Ali Duhayyil'in *Eimmetünâ sîreti'l-eimmeti'l-isnâ aşer'i*, Muhsin el-Emîn'in (1867-1992) *A'yânü's-Şî'a* adlı eseri, Tabresî'nin (ö. 548/1154) *İ'lâmu'l-verâ'sı*, Küleynî'nin (ö. 329/941) *Kâfi'si*, Meclisî'nin (ö. 1110/1698) *Bihâru'l-envâr'ı*, Muhammed Ebu Zehra'nın (ö. 1974) *İmam Cafer Sadık* adlı eserleri gelmektedir.

Ca'fer'in hadis ilmindeki yerini tespiti yönelik; onun hocaları, talebeleri, hakkında yapılan cerh ve ta'dile yönelik değerlendirmeler için İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dil'i*, İbn Hibbân'ın (ö.354/965) *Kitâbü's-Sikât'ı*, Zehebî'nin (ö.748/1347) *Mîzânü'l-i'tidâl ve Siyer'i*, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil'i*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl'i* ve İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* ve *Tehzîbü't-Tehzîb'i*, Endelûsî'nin *Esmâü şuyûhi Malik b. Enes* adlı eserleri kullanılan ana kaynaklardandır. Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetlerin tespiti için ise Müslim'in *Sahîh'i*; Ebû Dâvûd'un,

Tirmizî'nin, İbn Mâce'nin, Nesâî'nin *Sünen'leri*; Dârimî ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ve İmam Mâlik'in *Muvatta'* adlı eserleri esas alınmıştır.

Ehl-i sünnet'in Ca'fer es-Sâdık'a, on iki imama, Ehl-i beyt'e ve benzeri diğer konulara bakışı Şîâ'dan farklıdır. Şîî kaynaklarda bu konularda zikredilen rivayetlerin Ehl-i sünnet nezdinde ihtiyatla karşılanması gerektiği görülmektedir. Zaman zaman Şîî kaynaklara atıf yapılan bu çalışmada faydalanılan Şîî kaynaklar: Küleynî'nin *Kâfî'si*, İbn Şehrâşûb'un *Menâkıbü Âli Ebî Tâlib'i*, Meclisî'nin *Bihâru'l-envâr'ı*, Tâberî'nin *Delâilü'l-İmâme'si*, Ali Duhayyil'in, *Eimmetünâ sîreti'l-eimmeti'l-İsnâ aşer'i*, Muhsin el-Emîn'in *A'yânü's-Şî'a'sı*, Tabresî'nin *İ'lâmu'l-verâ'sı*, Bâkır Şerif el-Karaşî'nin *Mevsûatü sîreti ehl-i beyt'i*, Ebû Abdullah Hüseyin el-Hasîbî'nin *el-Hidâyetü'l-kübrâ'sı*, Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Ricâlü't-Tûsî'si*, Ebü'l-Hasen Ali el-Mes'ûdî'nin *İsbâtü'l-vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib'i*, İbn Inebe'nin, *Umdetü't-Tâlib fî ensâbi âli Ebî Tâlib'i*, Ebû Nasr el-Buhârî'nin *Sırrü's-silsileti'l-Aleviyye'si*, Şeyh Müfid'in *el-İrşâd fî ma'rifeti hucecillahi ale'l-ibâd'ı*, Hâşim Mâruf el-Hasenî'nin *U'sûlü't-teşeyyu': arz ve dirâse'si*, Ca'fer el-Halîlî'nin *el-Medhal ilâ mevsûati'l-atebâti'l-mukaddese'si*, Abdülhalîm el-Cündî'nin *el-İmam Ca'fer es-Sâdık* adlı eseridir.

BÖLÜM 1: CA'FER es-SÂDIK'IN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Bu bölümde Ca'fer es-Sâdik'ın yaşadığı dönem ve hayatı ele alınacaktır. Ca'fer es-Sâdik'ı daha iyi tanıyabilmek için öncelikle onun yaşadığı zamanın siyasî, ilmî ve sosyal açıdan incelenmesi isabetli olacaktır.

1.1. Ca'fer es-Sâdik'ın Yaşadığı Dönem

Ca'fer es-Sâdik, hicrî 80 yılında dünyaya geldiğinde¹ Emevî iktidarında Abdülmelik b. Mervân bulunmaktaydı. Hem Emevîler hem de Abbâsîler dönemini idrak eden Ca'fer es-Sâdik, hayatının 52 senesini Emevî iktidarında son 16 yılını ise Abbâsî hilafeti altında geçirerek 12 halifenin yönetimine şahitlik etmiş ve ikinci Abbâsî halifesi Mansûr zamanında vefat etmiştir.²

Ca'fer es-Sâdik'ın yaşadığı dönemde hüküm süren halifeler sırasıyla şöyledir:

Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705), I. Velîd b. Abdülmelik (86-96/705-715), Süleyman b. Abdülmelik (96-99/715-717), Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720), II. Yezîd b. Abdülmelik (101-105/720-724), Hişâm b. Abdülmelik (105-125/724-743), II. Velîd b. II. Yezîd (125-126/743-744), III. Yezîd b. I. Velîd (126-126/744-744), İbrahim b. I. Velîd (126-127/744-745), II. Mervân b. Muhammed (127-132/744-750), Ebû-l-Abbas b. Abdullah es-Seffâh (132-136/750-754), Ebû Ca'fer Abdullah b. Muhammed el-Mansûr'dur (136-158/754-775).³

¹ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985), 5/97; Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşahîr ve'l-a'lam*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2003), 3/829; Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm el-Emîn el-Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, thk. Hasan el-Emin (Beyrut: Dâru't-teârûf li'l-matbuât, 1983), 1/659; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1983), 79; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân el-Bermekî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru sâdır, 1977), 1/327.

² Ebû Abdullah Muhammed ez-Zührî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 7/544; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/328; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Ca'fer el-Ya'kubî, *Târihu'l-Yâkubî* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 2/381; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659.

³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Mısır: Dâru'l-meârif, 1967), 5/610-7/471; Ebû'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1987), 4/12-5/99; Ebû'l-Fidâ el-Hâfız İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Mektebetü'l-meârif, 1990), 8/260-10/61.

1.1.1. Ca'fer es-Sâdık'ın Yaşadığı Dönemde Siyasî Durum

Ca'fer es-Sâdık dünyaya geldiğinde Emevî iktidarında, Ebû'l-Mülûk/ Hükümdarlar Babası lakabıyla bilinen Abdülmelik b. Mervân bulunmaktaydı. Abdülmelik'e bu lakap kendisinden sonra dört oğlu halife olduğu için verilmiştir.⁴ Hilafeti boyunca iç ve dış düşmanlarına karşı verdiği mücadeleyle İslam âleminde siyasi birliği sağlayarak Emevî devletini adeta ikinci defa kuran Abdülmelik, Emevîlerin en büyük hükümdarı sayılmaktadır.⁵ Ca'fer'in doğduğu 80 yılı Abdülmelik'in iktidarının son yılları olup Ca'fer, Abdülmelik iktidarına beş altı yaşlarına kadar tanıklık etmiştir. Fakat Abdülmelik döneminde yaşanan siyasî hadiselerin Ehl-i beyt'i etkilemesi ve yakın zamanda Kerbelâ hadisesinin yaşanmış olması ve bu olayın izlerinin Abdülmelik zamanında hala devam ediyor olması, tüm bu yaşananların Ca'fer'in siyasetten uzak tavrına olan etkisini ortaya koymaktadır.

Abdülmelik, hilafete geçtiğinde Hicaz ve Irak bölgesinde Abdullah b. Zübeyr halife olarak hüküm sürüyordu.⁶ Bu sebeple onun hilafeti bir süre yalnızca Suriye ve Mısır eyaletlerinde tanındı.⁷ İslam dünyası yaklaşık on yıl boyunca çift başlı hilafetle yönetilmiş ve bu süreçte Abdülmelik ve Abdullah b. Zübeyr hilafeti birbiriyle mücadele etmiştir.⁸ Bu kaotik durum, İslam dünyasını hem iç hem de dış tehditlere açık hale getirmiştir. Zira Muhtar es-Sekafî, Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla hem Abdülmelik'e hem de Abdullah b. Zübeyr'e isyan ederek Abdullah'ın yönetiminde olan Kûfe'yi ele geçirmiştir. Muhtar'ın bu isyanı, bir yıl sonra Abdullah b. Zübeyr hilafeti tarafından bastırılmış ve Muhtar öldürülerek tehlike bertaraf edilmiştir.⁹

İslam dünyasında yaşanan bu iç karışıklıkları fırsat bilen Bizans, Emevî yönetiminin başşehri olan Şam'a saldırmıştır, bu saldırı sonunda Şam'ı kaybetmek istemeyen Abdülmelik, Bizans'a vergi vermeyi kabul etmiştir.¹⁰ Bizans ile yapılan bu anlaşma ile

⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/62; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 26/01/2023".

⁵ Taberî, *Târîh*, 6/418; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 105; İsmail Yâğıt, *Emevîler*, 2. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 77.

⁶ Taberî, *Târîh*, 5/610, 6/418; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/467; 4/121-128; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/238, 260, 329.

⁷ Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân".

⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/62, 69.

⁹ Bk. Taberî, *Târîh*, 6/7-93; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/27-72; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/264-289.

¹⁰ Taberî, *Târîh*, 6/150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/92; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/313.

devletini Bizans tehlikesine karşı garantiye alan Abdülmelik hem kendi iktidarını hem de İslam dünyasını parçalanmaya ve dış düşmanların tehlikesine açık hale getirmesine Abdullah b. Zübeyr hilafetinin sebep olduğunu düşünmüştür. Bu sebeple Bizans'la yapılan anlaşmadan bir yıl sonra Abdullah b. Zübeyr hilafetine karşı harekete geçmiştir. Önce Abdullah'ın Basra valisi ve kardeşi olan Mus'ab üzerine yürümüş ve Mus'ab'ı öldürerek Basra'nın hâkimiyetini ele geçirmiştir. Ardından Kûfe bölgesinde bir hükmü kalmayan Abdullah b. Zübeyr hilafetinin merkezi olan Mekke'ye Haccâc'ı göndermiştir. Haccâc'ın Mekke'yi muhasara altına alması sonucunda Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesiyle onun hilafeti sona ermiştir. 73 yılında Abdullah'ın vefatının ardından halk Abdülmelik'e biat etmiş ve bu tarihten sonra hilafette tek söz sahibi Emevî yönetimi olmuştur.¹¹ Emevî iktidarı için uzun bir süre tehlike oluşturan Abdullah b. Zübeyr'i ortadan kaldıran Haccâc, bu başarısının sonucunda Hicaz valiliğine getirilmiştir.¹² Haccâc, muhasara esnasında mancınıktan atılan taşlar sebebiyle zarar gören Kâbe'yi 74 yılında yeniden yaptırmıştır.¹³

Abdülmelik, Abdullah b. Zübeyr ile olan mücadelesini kazandıktan sonra hedefini uzun yıllar İran şehirlerinde kargaşa çıkaran Hâricîlerin Ezârika koluna yöneltmiştir. Bu isyanları ortadan kaldırması için Mühelleb b. Ebî Sufre'yi görevlendirmiştir.¹⁴ Mühelleb, Abdülmelik'in kardeşi ve Irak valisi olan Bîşr b. Mervân'dan destek alamadığı için başlangıçta başarı gösterememiş ancak Bîşr'in ani ölümü üzerine dağılma durumuna gelen ordunun toparlanması¹⁵ için Haccâc Hicaz valiliğinden Irak valiliğine getirmiştir. Haccâc'ın, Iraklıları cepheye zorla sürmesiyle başarılı olabilen Mühelleb ve ordusu bu isyanları ancak 78 yılında bastırabilmiştir.¹⁶

Ülke içinde istikrarı sağlayan Abdülmelik, fetih hareketlerine Mâverâünnehir bölgesi ile başlamıştır. Abdülmelik, Hâricîlerle yapılan savaşta başarılı olan Mühelleb'i Horasan valiliğine getirmiştir. Ancak Mühelleb bu fetih harekâtında beklenen başarıyı sergileyememiştir. Zira onun valiliği esnasında Afganistan'daki Türk hükümdarı Rutbîl

¹¹ Taberî, *Târîh*, 6/151-193; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/104-127, 237; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/314-325, 9/62-63.

¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/127; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/332.

¹³ Taberî, *Târîh*, 6/195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/132.

¹⁴ Taberî, *Târîh*, 6/195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/16-20, 132-133; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/3.

¹⁵ Abdülkerim Özeydin, "Bîşr b. Mervân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/01/2023".

¹⁶ Taberî, *Târîh*, 6/196-209, 319; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/138-141, 181-182; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/7-8, 21.

üzerine gönderilen Müslüman ordusu ağır bir hezimete uğramış ve bu süreçte Mühelleb vefat etmiştir. Onun vefatının ardından yerine Kuteybe b. Müslim'i vali atayan Haccâc, Müslüman ordusunun intikamını almak amacıyla son derece donanımlı bir ordu hazırlamış ve bu ordunun başına ise Kûfe ileri gelenlerinden Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ı getirmiştir. İbnü'l-Eş'as bu mücadelede son derece başarılı olmasına rağmen hava şartları sebebiyle harekâtı devam ettiremeyeceğini Haccâc'a bildirmiştir. Ancak Haccâc, İbnü'l-Eş'as'ın bu teklifini kabul etmemiş ve harekâta devam edilmesini emretmiştir. İbnü'l-Eş'as bu durumu Iraklılardan oluşan ordusuyla istişare etmiş ve Haccâc'ı sevmeyen Iraklıların da desteğiyle önce Haccâc'a ardından halifeye isyan edip hilafetini ilan etmiştir. İbnü'l-Eş'as ordusu kısa sürede Emevî yönetimine cephe alan Şîî, Hâricî ve diğer tüm grupların da desteğiyle büyümüş ve Haccâc'ın ordusunu zora sokmayı başarmıştır. Emevî yönetimi için büyük bir tehlike arz eden bu durum karşısında korkan ve şaşkına dönen Abdülmelik, bu orduya karşı birçok tavizler vermesine rağmen yine de onları durdurmada etkili olamamıştır. İbnü'l-Eş'as tehlikesinin bu denli başarılı olmasına rağmen Haccâc sükûnetini korumuş ve uzun süren çarpışmalar neticesinde kuvvetleri az olmasına rağmen Deyrûlcemâcim Savaşı'nda İbnü'l-Eş'as'ı ortadan kaldırmayı başarmıştır. Böylece Emevî hilafeti için ciddi tehdit oluşturan bu son büyük isyan da bertaraf edilmiştir.¹⁷

Hilafete geldiği günden beri uzun yıllar birçok iç ve dış tehlikeye karşı mücadele veren Abdülmelik, Kuzey Afrika'yı ihmal etmek zorunda kalmıştır. Tüm bu tehlikeleri ortadan kaldırıp Emevî hilafetini sağlama aldıktan sonra 78 yılında Musa b. Nusayr'ı Mağrib beldelerinin fethi için görevlendirmiştir. Birkaç yıl içerisinde büyük başarılar sergileyerek birçok şehri fethedip Atlas okyanusu kıyılarına kadar ulaşan Musa, Mağrib beldelerinin emiri olmuştur.¹⁸

Abdülmelik hilafetinin on yedi yılını ülkesinde çıkan iç karışıklıklara karşı mücadele etmekle geçirmiştir. Abdülmelik'in içine düştüğü bu zor durumu fırsat bilen Bizans, Emevî yönetiminde bulunan topraklara akınlar düzenlemiş hatta hilafetin merkezi olan Şam'a kadar ilerlemiştir. Hilafet merkezindeki problemleri gidermeden Bizans'la askeri manada mücadele edemeyeceğini anlayan Abdülmelik, Bizans'la anlaşma yoluna giderek

¹⁷ Taberî, *Târîh*, 6/334-341, 357; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/197-206; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/35-48. İbrahim Sarıçam, "Muhammed b. Eş'as", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/01/2023".

¹⁸ Detaylı bilgi için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/21, 37, 52.

ağır vergi ödemeyi kabul etmiştir. Abdülmelik ülke içinde istikrarı sağladıktan sonra Bizans üzerine ordular göndermiş ve bu ordular sayesinde fetihler gerçekleşmiştir. Özellikle de 83 yılında Darende'nin fethiyle büyük bir başarı elde eden Abdülmelik, Bizans'a üstünlüğünü kabul ettirmiştir.¹⁹

Abdülmelik 21 yıl süren hilafetinin ardından ülke içindeki tehlikeleri ortadan kaldırdıktan sonra Kuzey Afrika'da hâkimiyeti yeniden ele almış ve Bizans'a karşı üstünlüğünü sağlamıştır.²⁰ 86 yılında öldüğünde ise ardında sağlam temeller üzerine oturmuş güçlü bir devlet bırakmıştır.²¹ Ca'fer'in doğduğu, ilk çocukluk dönemi ve gençlik yılları, Emevî iktidarının gücünün zirveye ulaştığı bir zamana tekabül etmektedir.

Abdülmelik'ten sonra hilafete geçen Velîd b. Abdülmelik,²² babasından güçlü bir devlet devralmıştır. Tecrübeli komutanlara sahip olan Velîd'in iktidarı, İslam tarihinde Hz. Ömer döneminden sonra yaşanan ikinci büyük fetih harekâtının yaşandığı bir dönem olmuştur. Velîd'in komutanlarından Kuteybe b. Müslim, Mâverâünnehir bölgesini; Mesleme b. Abdülmelik, Anadolu şehirlerini; Musa b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd, İspanya'yı; Muhammed b. Kasım, Hind ve Sind bölgesini fethetmişlerdir. Bu fetihler sayesinde askerî ve iktisadî açıdan gücü zirveye ulaşan Emevî Devleti'nde halkın refah seviyesi de yükseltmiştir.²³ Velîd, on yıl süren hilafetinin ardından 96 yılında vefat etmiştir.²⁴

Velîd'in ölümünün ardından iktidara Süleyman b. Abdülmelik gelmiştir.²⁵ Onun hilafetinde yaşanan en önemli olay 98 yılında Mesleme b. Abdülmelik komutasında gerçekleşen İstanbul Kuşatması olmuştur. Ancak bir yıl süren bu kuşatmadan bir başarı elde edilememiştir. Süleyman yaklaşık iki buçuk yıl süren hilafetinin ardından 99 yılında ölmüştür.²⁶ Süleyman ölmeden önce hilafete geçmesi için oğulları ve erkek kardeşleri olmasına rağmen amcasının oğlu Ömer b. Abdülaziz'i vasiyet etmiştir. Bu vasiyetten

¹⁹ Detaylı bilgi için bz. Taberî, *Târîh*, 6/385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/225; Yiğit, *Emevîler*, 77; Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân".

²⁰ Yiğit, *Emevîler*, 77.

²¹ Taberî, *Târîh*, 6/418; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/61, 68.

²² Bk. Taberî, *Târîh*, 6/423; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/240.

²³ Taberî, *Târîh*, 6/426-500; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/241-291, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/71-165; Yiğit, *Emevîler*, 79.

²⁴ Taberî, *Târîh*, 6/495; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/291.

²⁵ Bk. Taberî, *Târîh*, 6/505; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/293.

²⁶ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, 6/523, 546; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/304-311; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/169-177.

haberi olmayan Ömer, görevden affını istediye de biat törenine katılanların ısrarları sonucunda 99 yılında halife olmuştur.²⁷ Hilafetini dinî kurallar çerçevesinde yürütmeye çalışan Ömer, yönetim anlayışında Hz. Peygamber'in ve anne tarafından dedesi olan Hz. Ömer'in uygulamalarını esas almaya çalışmıştır.²⁸

Ömer'in hilafete geldiğinde yaptığı ilk iş, o sırada İstanbul Kuşatmasında bulunan ve sıkıntı içerisinde olan orduyu geri çağırarak olmuştur.²⁹ Ülke içinde barış ve istikrar sağlanmadan yapılacak fetihlerin uzun vadede kalıcı olamayacağını düşünen Ömer, bu sebeple Mâverâünnehir bölgesindeki fetih harekâtının da durdurulmasını emretmiştir.³⁰ Daha sonra Azerbaycan'a saldıran ve oradaki Müslümanları katleden Türkler üzerine ordu gönderilmiş ve Türkler hezimete uğratılmıştır.³¹

Hilafetinin ilk gününden itibaren hilafet makamının sağladığı imkânlarla tenezzül etmeyen Ömer dindar, takvalı ve zâhidâne tavırlarıyla dikkat çekmiş, kısa süren hilafeti boyunca yaptığı uygulamalarla Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi sayılmıştır.³²

Ömer, döneminde ortaya çıkan bazı dinî içerikli tartışma ve isyanları barış ve ikna yoluyla çözmeye çalışmış bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. Emevî iktidarı boyunca isyanlar çıkaran Hâricîler, 100 yılında Irak'ta Şevzeb liderliğinde yine isyan çıkarmışlardır.³³ Ömer, bu isyanı haber aldığıında Kûfe valisine isyancıları tahrik etmemesini aynı zamanda onların fesat çıkarmalarına da izin vermemesini emretmiştir.³⁴ Bu isyancıları daha sonra kendisiyle münazaraya davet eden Ömer, onları Yezîd b. Abdülmelik'in veliahtlığı dışındaki konularda ikna etmiştir.³⁵ Yine Kaderiyye görüşünü benimseyenlerle münazaralarda bulunmuş ve liderleri Gaylân ed-Dımaşkî'yi dahi ikna etmeyi başarmış ve aşırı Kaderiyye mensuplarını ise sürgün etmekle yetinmiştir.³⁶ Ancak

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 6/546, 550, 551; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/312; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/184.

²⁸ Taberî, *Târîh*, 6/566; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/314, 326; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/196, 207-209; Ayrıca bk. İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 28/01/2023".

²⁹ Taberî, *Târîh*, 6/553; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/315.

³⁰ Taberî, *Târîh*, 6/568.

³¹ Taberî, *Târîh*, 6/553-554; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/315; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/185.

³² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/184-209.

³³ Taberî, *Târîh*, 6/555-556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/317; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/187.

³⁴ Taberî, *Târîh*, 6/555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/317.

³⁵ Taberî, *Târîh*, 6/556. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/317-319.

³⁶ İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/0/2021".

Gaylân ve Kur'ân'ın mahluk olduğu görüşünü savunan Ca'd b. Dirhem, Hişâm döneminde idam edilmiştir.³⁷

Yönetim anlayışında adaleti esas alan, zühde ve ilme olan düşkünlüğü ile meşhur olan Ömer,³⁸ hilafet sürecinde ulema ile olan dostluğunu devam ettirmiş, onlara çeşitli ihsanlarda bulunmuş, devlet memuriyetine atadığı kişilerde asabiyete önem vermeyip bu kimselerin dindar, takvalı ve âlim kimseler olmasına özen göstermiştir.³⁹ Halka zulmeden valileri ve diğer devlet memurlarını görevlerinden azletmiştir.⁴⁰ Ömer, bu uygulamalarıyla birçok farklı kesimin memnuniyetini kazanmış ve seksen yıllık Emevî Devleti'nde iki buçuk yıl süren hilafetiyle Emevîlerin yüz akı olarak kabul edilmiştir.⁴¹ Çok sayıda ıslahata imza atan Ömer, hilafet döneminde Emevî devletine kırgın olan birçok farklı kesimin gönlünde taht kurmuştur.⁴²

Ömer, özellikle Ehl-i beyt'e yönelik Emevî politikalarının aksine bir tutum sergilemiş ve hilafete geldikten sonra Ehl-i beyt'e yönelik yaptığı ıslahatlarla onların gönlünü almayı başarmıştır. Ehl-i beyt'e karşı her zaman sevgi ve hürmetle yaklaşan Ömer,⁴³ Emevî Devleti tarafından yıllardır uygulanan hutbelerde Hz. Ali'ye sövülmesi geleneğini kaldırmış ve bu emri ülke genelinde de uygulatmıştır.⁴⁴ Ehl-i beyt'e ait Fedek arazisini, Resulullâh zamanındaki konumuna getirmiştir.⁴⁵

Ömer, halkının tümüne karşı adil ve hoşgörülü bir yönetim sergilemiştir. O, zimmîlerin hukukuna da son derece ihtimam göstermekle beraber onlara toplumsal açıdan uymaları gereken eğer üzerine binmemeleri, bazı giysileri giymemeleri gibi çeşitli konularda kurallar getirmiştir.⁴⁶ İslam'ın yayılmasına önem veren Ömer, gönderdiği davet mektuplarıyla Sind hükümdarlarının birçoğunun İslam'a girmesine vesile olmuştur.⁴⁷

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/466

³⁸ Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/328; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/202-209.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 6/554; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/185-207.

⁴⁰ Taberî, *Târîh*, 6/554, 556-561; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/319-322; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/185.

⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/200.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, "Ömer b. Abdülâzîz".

⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/203.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/314-315.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/329

⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/207-208; Ayrıca bk. Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 2/368-369; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2011), 1/434.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/323.

Yine onun döneminde Berberî kabileleri, Horasan ve Mısır halkı, Mâverâünnehir bölgesindeki bazı mahallî hükümdarlar halklarıyla beraber İslâm'ı kabul etmişlerdir.⁴⁸

Emevî Devleti'nin sonunu getirecek olan Abbâsî ihtilal hareketi ilk defa 100 yılında Ömer döneminde başlamış, hareketin lideri Muhammed b. Ali tarafından birçok yere gönderilen dâîler, halkı Abbâsî ailesine destek olmaya davet etmiştir.⁴⁹

101 yılında vefat eden Ömer'in,⁵⁰ hilafeti Emevî ailesi dışına tevdi etmesinden korktukları için Ümeyyeoğullarının, Ömer'i zehirleterek öldürdükleri rivayet edilmiştir.⁵¹ Zira Ömer'in, yaptığı ıslahatları eleştiren Emevî yönetimindeki kimseleri Mekke'ye gidip hilafeti devretmekle tehdit ettiği rivayet edilmektedir.⁵²

Ömer b. Abdülaziz'in vefatının ardından Emevî devletinin yıkılma ve zayıflama süreci başlamıştır.⁵³

Ömer b. Abdülaziz'in vefatının ardından 101 yılında hilafete Yezîd b. Abdülmelik gelmiştir.⁵⁴ Dört yıl kadar hilafette kalan Yezîd, halifeliği boyunca birçok isyan hareketiyle karşılaşmış ama tüm bu isyanlar bertaraf edilmiştir. Hilafetinin ilk yılında Kûfe'de Hâricî isyanıyla, Basra'da Ömer b. Abdülaziz döneminde hapisneden kaçan eski Emevî valisi Yezîd b. Mühelleb'in çıkardığı isyanla, 105 yılında bir grup Harûrî'nin ayaklanmasıyla ve aynı yıl Bahreyn'den başlayarak Yemâme ve Musul şehirlerine de sıçrayan Hâricî isyanlarıyla karşılaşmış ve tüm bu isyanları bastırmayı başarmıştır.⁵⁵

Devlet işleriyle pek alakadar olmayan Yezîd vaktinin çoğunu gözde cariyesiyle geçirmiş ve cariyesinin ölümüne duyduğu aşırı üzüntü sebebiyle 105 yılında ölmüştür.⁵⁶

105 yılında Yezîd'in ölümünün ardından Hişâm b. Abdülmelik'e biat edilmiştir.⁵⁷ Onun hilafeti, ülke içinde iç karışıklıkların had safhaya ulaştığı bir döneme denk gelmiştir. Zira Hişâm'ın hilafet döneminde Abbâsî propagandacılarının faaliyetleri, Hâricî isyanları,

⁴⁸ Yiğit, "Ömer b. Abdülaziz".

⁴⁹ Taberî, *Târîh*, 6/562-563; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/322-323; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/189.

⁵⁰ Taberî, *Târîh*, 6/565; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/326; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/192.

⁵¹ Taberî, *Târîh*, 6/556; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/209-210.

⁵² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/200.

⁵³ Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/189.

⁵⁴ Taberî, *Târîh*, 6/574.

⁵⁵ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, 6/564-604; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/332-367; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/191-222.

⁵⁶ Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/367-369; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/232-233.

⁵⁷ Taberî, *Târîh*, 7/25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/370; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/233.

Arap kabilelerinden Yemenîler ve Mudarîler arasında cereyan eden asabiyyete dayalı mücadeleler, Şîî isyanları ve Berberî isyanları yaşanmıştır.⁵⁸ Hişâm tüm bu olumsuz hadiseler karşısında iç siyasette dengeleri yeniden sağlamaya çalışmış ve ancak bu şekilde ülke içindeki istikrarı güçlkle sağlayabilmiştir.⁵⁹ Ancak Hişâm'ın tüm bu çabaları yalnızca Emevî devletinin yıkılışını geciktirmeye yaramıştır. Tüm bu iç karışıklıklara rağmen Hişâm dönemi; Mâverâünnehir, Kafkasya, Anadolu, Kuzey Afrika ve Endülüs'te fetih hareketlerinin yaşandığı bir dönem olmuştur.⁶⁰

Hişâm döneminin en önemli hadisesi Hz. Ali evladından olan Zeyd b. Ali'nin çıkardığı isyan olmuştur. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra uzun bir dönem barış içinde devam eden Emevî ve Ehl-i beyt ilişkileri Zeyd'in bu kalkışması ile önemli bir süreç girmiştir.⁶¹ Kûfeliler'in destek ve teşvikiyle Hişâm'a karşı ayaklanan Zeyd'e 15 bin veya 40 bin kadar Kûfeli biat etmiştir.⁶² Zeyd, bu isyanında ulemadan da destek almıştır. Bunlardan Ebû Hanife, finansal desteğinin yanı sıra halkı bu isyana katılmaya teşvik etmiştir.⁶³ Medine'de ikamet eden ve siyasetle ilgilenmeyen Ca'fer es-Sâdık da kendisine Zeyd'e biat konusunda ne düşündüğünü soranlara "ona biat ediniz vallahi o bizim en hayırlımız ve seyyidimizdir" demiştir. Ca'fer'in Zeyd'in bu isyanında muzaffer olmasını temenni ettiği anlaşılmaktadır fakat bu grup, Ca'fer'in sözünü gizlemiştir.⁶⁴ Başta Ca'fer es-Sâdık olmak üzere diğer yakınları da Zeyd'i, Kûfeliler'e karşı uyarmış ve bu isyanından vazgeçirmeye çalışmıştır. Kûfelilerin daha önce Hz. Ali'ye, Hüseyin'e ve Hasan'a yaptıkları vefasızlığı ona da yapacakları konusunda onu uyarmış olmalarına rağmen Zeyd onlara kulak vermemiştir.⁶⁵ Zeyd bu isyan faaliyetlerini büyük bir gizlilikle yürütürken isyanın zamanı dışarı sızdırılmış ve bunu haber alan Kûfe valisi, halkın Zeyd'e olan desteğini ve bağlantısını kesmek için Kûfeliler'i mescide kapatarak onlara gözdağı vermek istemiştir. Valinin bu tutumu işe yaramıştır çünkü Zeyd kendisine biat

⁵⁸ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/25-199; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/233-331; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/370-459.

⁵⁹ Yiğit, *Emevîler*, 115-116.

⁶⁰ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, 7/32-179; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/234-351; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/373-374, 384-418.

⁶¹ Mehmet Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 158.

⁶² Taberî, *Târîh*, 7/166-174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/446; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/327.

⁶³ Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1981), 239; Hâfizüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1981), 267.

⁶⁴ Bk. Taberî, *Târîh*, 7/181; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/452.

⁶⁵ Taberî, *Târîh*, 7/167-169; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/447; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/327.

edip söz veren binlerce Kûfeli'den yalnızca 218 destekçisi ile savaş vermiştir. Ağır bir şekilde bastırılan bu isyan Zeyd'in ölümüyle sonuçlanmıştır ve ne yazık ki ölümünün ardından Zeyd'in cesedine dahi türlü eziyetler yapılmıştır. Bu isyandan sağ olarak kurtulan Zeyd'in oğlu Yahya ise bir müddet gizlenmiş ve daha sonra bir grup Zeydî ile Horasan'a hareket etmiştir.⁶⁶

Hişâm b. Abdülmelik, 20 yıl süren hilafetinin ardından 125 yılında ölmüştür.⁶⁷ Hişâm'ın ardından yedi yıl daha ayakta kalabilen Emevî devletinde ihtilaf ve kargaşa baş göstermiş ve devlet yıkılma sürecine girmiştir.⁶⁸

Hişâm'ın ölümünün ardından Velîd b. Yezîd'e biat edilmiştir.⁶⁹ Velîd hilafetinin ilk zamanlarında babası Zeyd'in intikamını almak amacıyla Horasan'da ayaklanan Yahya b. Zeyd'in isyanyla mücadele etmiş ve kanlı bir şekilde bastırılan bu isyan Yahya'nın ölümüyle sonuçlanmıştır.⁷⁰ Yahya'nın ayaklanma haberi Ca'fer es-Sâdık'a ulaştığında Ca'fer onun da akıbetinin babası gibi olacağını tahmin etmiştir.⁷¹

Veliahtlığı döneminde vaktinin çoğunu içki ve avlanmakla geçiren ve kutsal değerlerle alay eden Velîd, hilafete geldiği zaman da bu davranışlarını bırakmamıştır. Onun hilafet makamına layık olmayan bu davranışları hem orduda hem de halk nezdinde büyük bir rahatsızlığa yol açmış hatta hanedanın bile tepkilerine neden olmuştur.⁷² Sonunda Emevî ailesinden biri olan Yezîd b. Velîd; ordunun, halkın, hanedanın ve özellikle de Yemenlilerin desteğiyle halifeye suikasta bulunmuş ve Velîd 126 yılında gerçekleşen bu suikast sonucunda bir buçuk yıllık hilafetinin ardından öldürülmüştür. Velîd'in fıska yönelik tavırları nedeniyle gerçekleşen bu suikast, büyük bir fitneye yol açmış ve Emevî hanedanı içinde devletin çöküşünü hızlandıran bir iç kavgaya dönüşmüştür.⁷³ Velîd'den sonra takvalı ve salih bir kimse olan Yezîd b. Velîd en-Nâkıs'a⁷⁴ biat edilmiştir.⁷⁵

⁶⁶ Taberî, *Târîh*, 7/180-189; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/453-456; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/327-331.

⁶⁷ Taberî, *Târîh*, 7/200; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/351.

⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/354.

⁶⁹ Taberî, *Târîh*, 7/208; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/467; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/2-3.

⁷⁰ Taberî, *Târîh*, 7/228-230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/471-472; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/5-6.

⁷¹ Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, 162.

⁷² Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, 7/209-233; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/467-479; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/2-8.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/233-270; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/481-487; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/6-11.

⁷⁴ Bu lakap, Yezîd'e Velîd döneminde artan maaşları azaltmakla işe başladığı için verilmiştir. Bkz. Taberî, *Târîh*, 7/261; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/11.

⁷⁵ Taberî, *Târîh*, 7/261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/487; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/12.

Yemenli Kelb kabilesinin desteğiyle hilafete gelen Yezîd, onları devlet memuriyetinde istihdam etmeye başlamıştır ancak Kelb kabilesi dışında büyük bir muhalefetle karşılaşan Yezîd, iktidarını ülkenin ancak belli bir bölümünde kabul ettirebilmiştir.⁷⁶

Yezîd göreve geldiğinde Velîd b. Yezîd'in intikamını almak için ayaklanan Humus ve Filistin halkının muhalefetiyle karşılaşmıştır.⁷⁷ Kendi iktidarına karşı Emevî hanedanı içinden de birçok muhalefetle karşılaşan Yezîd, Horasan ve Azerbaycan valilerinin biatını almadan yaklaşık altı ay kadar hilafet görevini sürdürmüştür.⁷⁸ Ölüm hastalığına yakalandığını anladığı zaman kardeşi İbrahim için biat almış ve çok geçmeden de vefat etmiştir.⁷⁹

İbrahim b. Velîd, 126 yılının son ayında hilafete geldiğinde Emevî Devleti'nin düzeni iyice bozulmuş ve hanedan içindeki ihtilaflar daha ciddi boyutlara ulaşmıştır. Hilafeti yalnızca dört ay süren ve bu sürede de vazifesini tam anlamıyla yerine getiremeyen İbrahim'in iktidarını, 127 yılında Emevî ailesi üyelerinden Azerbaycan ve İrmîniye valisi olan Mervân b. Muhammed sonlandırmıştır.⁸⁰ Mervân, suikast sonucu öldürülen Velîd'in intikamını almak ve hilafeti Velîd'in çocuklarına devretmek amacıyla İbrahim'e karşı huruc etmiştir. Ordusuyla Dımaşk'a gelen Mervân, İbrahim'le girdiği savaşı kazanmış ve onun ordusunu hezimete uğratmıştır. Mervân bu savaşı kazandığında İbrahim, Velîd'in çocuklarını çoktan öldürttüğü için Mervân'ın isyanına destek verenler, hilafete onun geçmesini istemişler ve 127 yılında Mervân'a biat etmişlerdir.⁸¹ Bu yenilgiden kaçarak sağ kurtulan İbrahim daha sonra Mervân'dan eman dileyerek bağışlanmıştır.⁸²

Emevîlerin son halifesi Mervân b. Muhammed iç karışıklıkların had safhaya ulaştığı bir dönemde hilafet koltuğuna geçmiş ve beş yıl kadar süren iktidarında bu karışıklıklar artarak devam etmiştir.⁸³ Zira onun iktidara geldiği yıl, birçok isyan vuku bulmuştur. Filistin ve Şam bölgesinde bulunan birçok şehir halkı biatlarını bozmuş, Emevî ailesinden

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/481-485; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/8-11, 14.

⁷⁷ Taberî, *Târîh*, 7/262-268; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/487-489.

⁷⁸ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/277-298; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/491-493; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/14-17; Mevlüt Koyuncu, "Yezîd III", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 26/01/2023".

⁷⁹ Taberî, *Târîh*, 7/295-298; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/497-499; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/15-17.

⁸⁰ Detaylı bilgiler için bk. Taberî, *Târîh*, 7/299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/497-499; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/12-23.

⁸¹ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/295-312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/505-5/5; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/21-23.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/302, 312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/3-5; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/22-23.

⁸³ Taberî, *Târîh*, 7/311; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/5; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/21-23, 42.

Süleyman b. Hişâm, ordunun verdiği destekle Mervân'a karşı ayaklanmış, Kûfe'de Dahhâk b. Kays liderliğinde Hâricî isyanı çıkmış, Şiîlerin desteğini alan Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib isyan etmiştir.⁸⁴

Mervân, hilafetin merkezini Harran'a taşımış ve orada ikamet etmekteydi, bu isyanları haber alır almaz önce biatlarını bozan Şam ve Filistin bölgesine ordularını göndermiş ve bu bölgeleri yeniden itaat altına almıştır.⁸⁵ Ardından Kınnesrîn'de bulunan ve kısa zamanda büyük bir güce sahip olan Süleyman'ın üzerine yolladığı ordularla onu da bertaraf etmiştir.⁸⁶ Şam bölgesinde sükûneti sağladıktan sonra Kûfe'ye yönelmiş ve Dahhâk b. Kays komutasında gerçekleşen bu isyanı da bastırmıştır. Ancak bu Hâricî isyanları, Dahhâk'ın öldürülmesine rağmen ondan sonra yerine geçen liderler tarafından 128 ve 129 yılları boyunca Irak ve Musul'da devam etmiş fakat Mervân bu ayaklanmaları da bastırarak Hâricîler'i tamamen ortadan kaldırmıştır.⁸⁷ Kûfe'de çıkardığı Şiî nitelikli isyanı bertaraf edilince bir grup destekçisi ile 127 yılında Medâin'e kaçan Abdullah b. Muâviye, 129 yılında birçok İran şehrini ele geçirmiş ancak bu isyanında da hezimete uğrayan Abdullah, Herat'a kaçmıştır. Burada Ebû Müslim el-Horasânî'nin davetine katılmak istediye de teklifi kabul edilmemiş ve Ebû Müslim'in adamları tarafından 129 yılında öldürülmüştür.⁸⁸

Mervân, tüm bu isyanları bastırdığını ve istikrarını sağladığını düşünürken bu defa da Emevî devletinin sonunu getiren Abbâsî ihtilal hareketi başlamıştır.⁸⁹ 129 yılında hareketin lideri İbrahim b. Muhammed'in emriyle Horasan'dan yola çıkan Ebû Müslim el-Horasânî'ye kısa sürede çok sayıda kişi katılmıştır. Ebû Müslim, İbrahim'in gönderdiği ikinci bir emirle ihtilalin simgesi olan siyah bayrağı açarak Abbâsî isyan hareketini açıkça başlatmıştır.⁹⁰ Bir taraftan Horasan'dan katlanarak büyüyen bu hareket Emevî devletinin merkezine doğru yol alırken⁹¹ diğer taraftan Mekke ve Medine'de üç ay kadar devam eden Ebû Hamza eş-Şârî liderliğinde bir Hâricî isyanı yaşanmıştır. Bu isyan da Emevî

⁸⁴ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, 7/302-324; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/5-12; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/23-25.

⁸⁵ Taberî, *Târîh*, 7/312-315; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/8-9; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/23.

⁸⁶ Taberî, *Târîh*, 7/324-327; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/10-12; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/24-25.

⁸⁷ Bk. Taberî, *Târîh*, 7/347, 349-353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/21-23, 27; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/28-30.

⁸⁸ Taberî, *Târîh*, 7/303-308, 371-374; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/36-38; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/26-33.

⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/30.

⁹⁰ Taberî, *Târîh*, 7/353-363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/27-31; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/30-32.

⁹¹ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/403-411; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/42-58; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/32-38.

devleti tarafından bastırılmıştır.⁹² Ancak tüm bu isyanları bertaraf eden Emevî Devleti, 132 yılında Abbâsî propagandacılarının Kûfe'yi ele geçirmesiyle mağlup olmuştur.⁹³

Abbâsî Devleti, 132 yılında Ebû'l Abbas Abdullah b. Muhammed es-Seffâh'ın halife ilan edilmesiyle resmen kurulmuştur.⁹⁴ Seffâh hilafetini ilan ettiğinde son Emevî halifesi Mervân'ın hala yaşıyor olması iktidarı için sorun teşkil ediyordu. Bu sebeple Seffâh, Mervân'ın peşini bırakmamış ve onu Zap Suyu kenarında meydana gelen savaşta mağlup etmiştir. Mervân, bu mağlubiyetin ardından Mısır'a kaçmış ancak Seffâh onu takibe devam etmiş ve nihayetinde 132 yılında Mısır'da öldürtmüştür. Mervân'ın öldürülmesiyle Emevî Devleti tarih sahnesinden tamamen silinmiştir.⁹⁵ Abbâsî Devleti ise müstakil bir devlet olmayı, kuruluşundan dokuz ay sonra Emevî Devleti'nin resmî olarak çöküşünün ardından gerçekleştirebilmiştir.⁹⁶

Seffâh'ın hilafete geldiğinde yaptığı icraatların başında Emevî ailesinden intikam almak gelmiştir. Bu sebeple Emevî hanedanından birçok kişi acımasızca katledilmiş ve bu katliamdan yalnızca Endülüs'e kaçanlar ve çok küçük yaştaki çocuklar kurtulabilmiştir.⁹⁷ Emevî ailesinden Endülüs'e kaçarak orada hâkimiyet kuran kimseler sebebiyle Abbâsî devleti Endülüs'ün dışında Hicaz, Şam, Mısır, Irak ve Horasan bölgelerinde hâkimiyetini sağlamıştır.⁹⁸

Emevî hanedanının maruz kaldığı acımasız katliam sebebiyle yeni kurulmuş olan Abbâsî Devleti'ne karşı birçok şehirde isyanlar çıkmıştır. Emevî yönetimine olan sempatinin devam ettiği anlaşılan Suriye şehirlerinde çıkan bu isyanlar, Ebu Muhammed b. Abdullah b. Yezîd b. Muâviye b. Ebû Süfyân'a nispetle "Süfyânî Olayı" olarak isimlendirilmiştir. Suriye bölgesinde yaşanan bu isyanlardan etkilenen Cezîre halkı da ayaklanmıştır. Bu isyanlar bastırılarak Suriye ve Cezîre bölgesi yeniden itaat altına alınmıştır.⁹⁹ Bu

⁹² Taberî, *Târîh*, 7/394-400; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/35-37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/49-51; Ayrıca bk. İrfan Aycan, "Ebû Hamza eş-Şârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 25/03/2021".

⁹³ Taberî, *Târîh*, 7/417-420; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/60-62; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/38-39.

⁹⁴ Taberî, *Târîh*, 7/420; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/63; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/40.

⁹⁵ Taberî, *Târîh*, 7/432-442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/69-75; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/42-48.

⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/52.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/76-79; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/46.

⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/52.

⁹⁹ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/443-447; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/79-81; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/52-53.

olaylarda başarı gösteren Ebû Ca'fer el-Mansûr ise İrmîniye ve Azerbaycan bölgelerinin valiliğine getirilmiştir ve halife oluncaya kadar da bu görevinde kalmıştır.¹⁰⁰

Seffâh döneminin en önemli olaylarından biri 133 yılında gerçekleşen Talas Savaşı, olmuştur. Çin Devleti ile Türkler arasında cereyan eden bu savaşta Türkler, ezeli düşmanı Çin'e karşı Müslümanlardan yardım istemiş ve Talas Nehri kenarında meydana gelen savaşta Müslümanlarla beraber Çin'e karşı savaşmışlar ve savaş Çinlilerin ağır hezimetle sonuçlanmıştır. Bu savaş sayesinde Müslümanlarla Türkler yakınlaşmaya başlamış ve bu savaş Türkler arasında İslamın yayılmasına sebep olmuştur.¹⁰¹

Abbâsî propagandacıları, ihtilal hareketini başlattıklarında biatlarını hem Abbasoğullarını hem de Alioğullarını içeren “er-rızâ min âl-i Muhammed” yani “Muhammed ailesinden razı olunacak kişi” ifadesiyle almışlardır.¹⁰² Fakat hâkimiyeti ele geçiren Abbasoğulları, hilafeti Alioğulları ile paylaşmak istememiş ve onlardan yüz çevirmişlerdir. Emevîler döneminde olduğu gibi Abbâsîler zamanında da baskı ve zulme maruz kalan Alioğulları, bazı dönemlerde Abbâsî yönetimine karşı isyana kalkışmışlardır.¹⁰³ Abbâsî yönetiminin Hz. Ali evladına yaptığı zulüm ve baskılardan rahatsızlık duyan Şerîk b. Şeyh el-Mihri Buhara'da ayaklanmıştır fakat onun bu isyanı kendisinin de öldürülmesiyle kanlı bir şekilde bastırılmıştır.¹⁰⁴ 134 yılında ise Abbâsî yönetimine karşı Umman'da Hâricîler; Fars'ta Bessâm b. İbrahim; Hindistan'da ise Mansûr b. Cumhûr ayaklanmış ve bu isyanlar da bertaraf edilmiştir.¹⁰⁵

Hilafet dönemi iç karışıklıklarla geçen Seffâh, 136 yılında Enbâr'da çiçek hastalığından ölmüştür. 136 yılında Seffâh'ın ölümünün ardından hilafete kardeşi olan Ebû Ca'fer el-Mansûr geçmiştir.¹⁰⁶ Kuruluşunun üzerinden dört yıl geçmiş bir devletin başına geçen Mansûr, 22 yıl süren iktidarında uzun yıllar iç karışıklıklarla ve isyanlarla uğraşmıştır.

¹⁰⁰ Taberî, *Târîh*, 7/447; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/81; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/53.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/90-91; Hakkı Dursun Yıldız, “İslâmiyet ve Türkler”, *Diyanet Dergisi Hicret Özel Sayısı* (1981), 287.

¹⁰² Taberî, *Târîh*, 7/390; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/44; Nahide Bozkurt, *Abbâsîler*, 2. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 28.

¹⁰³ Cemil Hakyemez, “Abbasi Devletine Yönelik Ali Oğulları veya Şii Tehdidi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2007), 327-329.

¹⁰⁴ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/459; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/90; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/56; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-4* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 53.

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/459-464; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/90; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/56-57.

¹⁰⁶ Bk. Taberî, *Târîh*, 7/470-471; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/99; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/58-61.

Mansûr, hilafete geldiğinde Şam bölgesi valiliğini yürütmekte olan amcası Abdullah b. Ali'nin muhalefetiyle karşılaşmıştır.¹⁰⁷ Seffâh'ın öldüğünü öğrenen Abdullah, kendisinin onun tarafından veliaht tayin edildiğini ilan ederek Şam'da kendisi adına biat almıştır. Etrafında toplanan çok sayıda askeriyle 137 yılında Harran'ı ele geçiren Abdullah, Mansûr'u hilafetinin ilk senesinde güç bir duruma düşürmüştür. Mansûr, amcası Abdullah'ın üzerine Ebû Müslim'i göndermiş ve iki ordu arasında yaşanan şiddetli savaş Abdullah'ın yenilgisiyle sonuçlanmıştır.¹⁰⁸ Ancak Mansûr, bu isyanı bastıran Ebû Müslim'in gittikçe artan güç ve saygınlığından rahatsızlık duymaya başlamış ve sonunda çeşitli hilelerle huzuruna getirttiği Ebû Müslim'i öldürmüştür.¹⁰⁹ Bu defa da Ebû Müslim'in öldürülmesinin ardından onun intikamını almak gayesiyle Horasan bölgesinde birçok isyan ve karışıklık çıkmıştır. Bunların başında Sünbâz adlı bir Mecusî'nin isyanı gelmektedir, kısa süren bu isyan yenilgiyle sonuçlanmıştır.¹¹⁰ Aynı yıl Cezîre'de ise 1000 kadar Hâricî ayaklanmıştır ve bu isyan uzun bir sürenin ardından bastırılabilmiştir.¹¹¹ 138 yılında Sünbâz'ı mağlup ederek hem onun hem de Ebû Müslim'in mallarına sahip olarak güçlenen Cevher b. Mürrâr el-İclî isyanı da kısa sürede bastırılmıştır.¹¹² 140 yılında Horasan'da bir grup asker, hilafetin Hz. Ali ailesinin hakkı olduğunu düşünerek Horasan valisi Ebû Davud'a karşı ayaklanmış ve bu isyan da bastırılmıştır.¹¹³ 141 yılında ise Mansûr'u ilah olarak kabul eden Râvendîler isyan çıkarmıştır. Bu isyanda ise halk da orduya destek olmuş ve Râvendîlerin hepsi kılıçtan geçirilmiştir.¹¹⁴

Mansûr döneminin en önemli isyanları şüphesiz Ali evladının isyanları olmuştur. 145 yılında Muhammed en-Nefsüzzekiye, Medine'de; kardeşi İbrahim ise Basra bölgesinde isyan etmiştir. Muhammed en-Nefsüzzekiye tarafından Medine'de çıkan isyan aynı sene şiddetle bastırılmıştır.¹¹⁵ Ancak isyanın Basra ayağındaki İbrahim, durumunu iyice kuvvetlendirmiş ve birçok şehir halkının biatını alarak büyük bir orduyla Kûfe'ye

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/55.

¹⁰⁸ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, 7/474-479; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/102-104; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/61-63.

¹⁰⁹ Taberî, *Târîh*, 7/479-494; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/105-110; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/68-73.

¹¹⁰ Taberî, *Târîh*, 7/495; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/113-114; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/73.

¹¹¹ Taberî, *Târîh*, 7/495-496, 498-499; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/114, 116-117; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/73.

¹¹² Taberî, *Târîh*, 7/497; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/116; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/73-74.

¹¹³ Taberî, *Târîh*, 7/503; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/126; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/75.

¹¹⁴ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/505-508; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/129-130; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/75-76.

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/552-577; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/147-168; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/82-89.

yönelmiştir. Kûfe’de İbrahim ile Abbâsî ordusu arasında cereyan eden savaşın sonunda İbrahim’in ordusu hezimete uğramış ve kendisi de öldürülmüştür.¹¹⁶

Abbâsî devletinin kuruluş aşamasında Abbâsî ihtilal hareketinin önde gelen isimlerinden ve “vezir-i Âl-i Muhammed” unvanıyla anılan Ebû Seleme el-Hallâl, yönetime Ali evladından birinin geçmesini arzu etmiştir ve bu sebeple de Ca’fer es-Sâdık dahil Ehl-i beyt’ten 3 kişiye hilafeti teklif etmiş fakat bu 3 isim de bu teklifi reddetmiştir.¹¹⁷ Hayatı boyunca her türlü siyasî hadiselerden uzak bir tutum sergileyen Ca’fer’in¹¹⁸ özellikle Mansûr döneminde denetlendiği görülmektedir. Muhtemelen Abbâsîlerin kuruluş aşamasında Ca’fer’e halifeliğin teklif edilmesi, Abbâsî yönetimini endişelendirmiş olmalıdır. Zira Mansûr’un, Ca’fer’i Kûfe’ye getirttiği, Ca’fer’in onun iktidarı hakkında ileri geri konuştuğuna yönelik dedikodular duyması, Ebû Hanîfe’den, Ca’fer’e zor sorular hazırlamasını emretmesi gibi hadiseler Mansûr’un, Ca’fer’i bir tehdit olarak algıladığını göstermektedir.¹¹⁹ Ancak tüm bunlara karşın Ca’fer siyasete karşı tutumunda bir değişiklik sergilememiştir. Ca’fer’in, Mansûr döneminde Ehl-i beyt’ten olan Muhammed en-Nefsüzzekiyye’yi kalkıştığı isyanından vazgeçirmeye çalışması¹²⁰ ve Muhammed’in bu isyandan vazgeçmemesi üzerine Medine’yi terk etmesi de¹²¹ muhtemelen Abbâsî yönetimine bu isyanla bir bağının olmadığını kanıtlama çabası olarak düşünülebilir. Zira Ca’fer daha önce gerçekleşen isyanlarda böyle bir tavırda bulunmamıştır. Bu durumda onun Abbâsîler döneminde yönetim tarafından bir tehdit olarak algılandığı düşünülebilir. Abbâsî iktidarının katliamından Endülüs’e kaçarak kurtulmayı başaran Abdurrahman b. Muaviye b. Hişâm b. Abdülmelik, Endülüs’te Emevî iktidarını yeniden kurmuştur.¹²² Bu yeni kurulan devlet Mansûr’u huzursuz etmiş ve Mansûr, Abdurrahman’ın iktidarına son vermek için ne kadar uğraşırsa da netice alamamış ve sonunda onunla anlaşma yoluna gitmiştir.¹²³

¹¹⁶ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/622-649; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/169-175; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/92-94.

¹¹⁷ Hakkı Dursun Yıldız, “Ebû Seleme el-Hallâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 05/07/2023”; Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca’fer es-Sâdık’ın Yeri*, 131.

¹¹⁸ İbnü’l-Esîr, *Sıfat*, 2/168; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, 6/257-258; Zehebî, *Târîh*, 3/830; Mizzî, *Tehzîb*, 5/79, 95-95; Attâr, *Tezkire*, 54-55; İbn Cevzî, *Sıfat*, 171-172.

¹²⁰ Zehebî, *Târîh*, 3/833; Ebû Zehra, *İmam Ca’fer*, 87.

¹²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/544; Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Malik b. Enes*, 134.

¹²² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/123-124; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/74.

¹²³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/178-179; Nahide Bozkurt, “Mansûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 03/02/2023.

Abbâsî Devleti kuruluşunun yaklaşık ilk on beş yılını ülke içinde istikrarı sağlamaya yönelik mücadelelerle geçirmiştir. Seffâh'ın dört yıl süren hilafetinde yaşanan isyan ve kargaşa hali Mansûr zamanında da uzun yıllar devam etmiştir. Bu sebeple Mansûr döneminde Taberistan'ın fethi dışında bir fetih harekâtı olmamış yalnızca küçük çaplı bazı askerî seferler gerçekleşmiştir.¹²⁴

Abbâsî devletinin en güçlü halifelerinden biri olan ve döneminde yaşanan birçok problemin üstesinden başarılı siyasetiyle gelebilen Mansûr 158 yılında vefatının ardından sağlam temeller üzerine oturmuş bir devlet bırakmıştır.¹²⁵

1.1.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Yaşadığı Dönemde Sosyal Durum

Ca'fer es-Sâdık'ın hayatının uzun yıllarını geçirdiği Emevî Devleti'nde toplumun Müslümanlar, zimmîler ve köleler olmak üzere üç ana sınıftan oluştuğu görülmektedir.¹²⁶ Bu dönemde Müslümanların, Arap ve Arap olmayan Müslümanlar olmak üzere iki gruba ayrıştırılmasıyla “mevâlî” olarak adlandırılan dördüncü bir sınıf daha ortaya çıkmıştır. Kendi hür iradeleriyle İslam'a giren mevâlî, bu dönemde hem sosyal hem de ekonomik açıdan dışlanmıştır.¹²⁷ Müslümanların eşit olduğu ilkesiyle çelişen bu ırkçı anlayış, mevâlî tabakasında Emevî yönetimine karşı küskünlüğe sebep olmuştur. Bu sebeple çoğunluğu Türk, Berberî ve Fars asıllı olan mevâlînin Emevîlere karşı gerçekleştirilen her türlü isyan hareketine destek verdikleri görülmüştür.¹²⁸

Tarih boyunca her devletin ekonomisini döneminin koşullarına göre oluşturduğu temeller bulunmaktadır. Bu temellerin sanayi devrimine kadar hemen her devlet için tarım, ticaret ve vergilere dayandığı görülmektedir. Bununla beraber Müslüman devletlerin ekonomisinin dayandığı İslamî esaslar da bulunmaktadır.

Miladi 7. ve 8. yüzyıllarda hüküm süren Emevî Devleti'nde devletin ekonomisinin dayandığı temeller muasırı olan devletlerde olduğu gibi tarıma dayalıydı. Bu sebeple

¹²⁴ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, 7/500-511, 649; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/132; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/73-79.

¹²⁵ Taberî, *Târîh*, 8/59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/215; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-4*, 101-103.

¹²⁶ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/249-250; Hitti, *İslam Tarihi*, 1/363-371; Yiğit, *Emevîler*, 161.

¹²⁷ Hitti, *İslam Tarihi*, 1/364-366; Ali Aksu, “Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/8 (2006), 71-72; Ayrıca bk. İsmail Yiğit, “Mevâlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 23/03/2021”.

¹²⁸ Hasan, *İslam Tarihi*, I, 450; İsmail Hakkı Atçeken, “Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2002), 74-87.

Emevîler döneminde ziraat ve sulama işine büyük önem verildiği ve tarımın gelişmesi ve daha iyi bir hale gelmesi için sulama kanalları, barajlar, köprüler, su kuyuları ve su kemerleri gibi yapılar inşa edildiği bilinmektedir.¹²⁹

Bir İslam devleti olan Emevîler’de devlet ekonomisinin gelirleri İslam hukukunda yer alan cizye, haraç, fey, humus ve zekâtın yanı sıra ilk defa Emevî döneminde alınmaya başlanan ilave yeni vergilerden oluşmuştur. Vergilerin toplanmasında ise Hz. Ömer zamanında uygulanan kaideler esas alınmıştır.¹³⁰ Emevîler zamanında İslam hukukuna aykırı olarak mevâlîden cizye ve haraç vergisinin alındığı, nikâh parası gibi bazı ilave yeni vergiler konulduğu görülmüştür. Ancak bu ilave vergiler, Emevîlerin 8. Halifesi olan Ömer b. Abdülaziz tarafından kaldırılmıştır. Bu sebeple Ömer döneminde Müslüman olanların sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır.¹³¹ Ancak Ömer döneminden sonra hilafete gelen ve kötü ahlakıyla nam salan Yezîd b. Abdülmelik bu vergileri yeniden getirmiş ve bunun akabinde halkın büyük bir kesimi maddi sıkıntıya düşmüş ve vergileri ödemekte zorlanmıştır.¹³² Yezîd’in halefi Hişâm b. Abdülmelik ise mevâlînin cizyeden muaf tutulmasıyla hazinede oluşan açığı bu vergileri daha da arttırarak kapatmaya çalışmıştır.¹³³

Emevîlerin üç büyük hükümdarından biri sayılan, zeki ve ileri görüşlü bir halife olan Hişâm, yirmi yıllık hilafet sürecinde siyasî kontrolü elinde tutmayı başarmış ve ülke ekonomisini çok iyi bir duruma getirmiştir.¹³⁴ Ancak Hişâm’ın mevâlîye yönelik vergilerde aşırıya gitmesi mevâlî adına bir isyan çıkmasına zemin hazırlamıştır. Emevî ordusunda görev almış Hâris b. Süreyc, Emevîler’in mevâlîye yönelik ırkçı politikalarından rahatsızlık duyarak Emevî tarihinde mevâlî adına çıkan ilk ve önemli isyanı çıkarmıştır.¹³⁵ Her ne kadar Hâris’in bu ayaklanması, mevâlî adına çıkan ilk isyan olsa da mevâlî bu isyana kadar Emevî iktidarına karşı çıkan tüm isyanlara destek olmuştur.¹³⁶

¹²⁹ Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/247; Hasan, *İslam Tarihi*, 1/389, 439; 2/182; 3/127-129.

¹³⁰ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/163; Yiğit, “Emevîler”.

¹³¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/327-328; Hasan, *İslam Tarihi*, 1/432-434; Hitti, *İslam Tarihi*, 2/346.

¹³² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/332; Yiğit, *Emevîler*, 205.

¹³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/351.

¹³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/351; Hasan, *İslam Tarihi*, 1/438.

¹³⁵ Hasan, *İslam Tarihi*, 1/438; Ayrıca bk. Nadir Özkuyumcu, “Hâris b. Süreyc”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 23/03/2021”.

¹³⁶ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, 2/345-346; Ali Delice, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1999), 310-316.

Bir devletin ekonomik gücünü gösteren parametrelerin başında o ülkenin para ve parasının değeri gelmektedir. Bu durumun farkında olan Abdülmelik b. Mervân, ilk İslam parasını bastırmıştır.¹³⁷ İslam tarihinde bir ilk olan İslam parasının bastırılması, Emevî Devleti'nde yaşanan en önemli ekonomik gelişmelerden biri sayılmıştır. Abdülmelik ile Abdullah b. Zübeyr hilafeti arasında uzun yıllar süren mücadele, bu dönemde Bizans'ın Emevî devleti için büyük bir tehdit olmasına sebep olmuştur. Topraklarını Bizans tehlikesinden korumak zorunda kalan Abdülmelik, bu tehlikeyi önlemek için Bizans'a ağır vergiler vermeyi kabul etmiştir. Abdülmelik, Abdullah'ın hilafetini ortadan kaldırıp iktidarını sağlama aldıktan sonra Bizans'la yeniden savaşıma başlamış ve siyasî anlamda Bizans'a üstünlüğünü kabul ettirdiği gibi kendi parasını bastırmasıyla da ülke ekonomisini Bizans parasına bağımlılıktan kurtarmıştır. Devletin ekonomisini ve iktidarını güçlendiren Abdülmelik kültürel alanda da dışa bağımlılıktan rahatsızlık duymuş olmalı ki farklı dillerde tutulan divanları, Arapçaya tercüme ettirmiştir.¹³⁸

Emevî Devleti'nde ekonomik açıdan refah seviyesinin yükseldiği dönemlerde sosyal devlet anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Zira İslam tarihinin ikinci büyük fetih harekâtı olarak nitelendirilen I. Velîd döneminde fakirlere ve düşkünlere maaş bağlanmış, kötürüm, kör ve ağır hastalar için yardımcı hizmetliler tayin edilmiş ve cüzamlılar için hastane kurulmuştur.¹³⁹ Benzer uygulamalar içki ve kötü ahlakıyla bilinen II. Velîd döneminde de gerçekleşmiştir.¹⁴⁰ İnsanların “hayrın anahtarı” lakabını verdikleri Süleyman b. Abdülmelik ise kendi hilafetinde esirleri salmış, hapishaneleri boşaltmış ve halkına çeşitli iyiliklerde bulunmuştur.¹⁴¹ Ömer b. Abdülaziz de borçlulara, fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardımlarda bulunmuş ve yönetim anlayışında her zaman adil olmaya çalışarak haksızlığa uğrayan herkesin mağduriyetini gidermeye çalışmıştır.¹⁴²

Her devletin veya her yöneticinin ardından adını yaşatacak eserler bırakmaya çalıştığı tarihi bir vakiydir. Bir devletin ardından bıraktığı mimari eserler sonraki nesillere bu

¹³⁷ Taberî, *Târîh*, 6/256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/167.

¹³⁸ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 6/385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/225, 240; Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964), 1/74.

¹³⁹ Bkz. Taberî, *Târîh*, 6/496; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/292; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/164-165; Hasan, *İslam Tarihi*, 1/398.

¹⁴⁰ Taberî, *Târîh*, 7/217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/470.

¹⁴¹ Taberî, *Târîh*, 6/546; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/311.

¹⁴² Taberî, *Târîh*, 6/567-568; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/327; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/200.

devletin bir zamanlar bu topraklarda hüküm sürdüğünün de bilgisini vermektedir. Müslüman devletler için Hz. Peygamber'in sadaka-i cariye hadisi de mimari alanda önemli bir dayanak oluşturmuş olabilir. Emevîler Dönemi'nde mimarî alanda yaşanan gelişmeler, Emevîler'in İslam mimarisine önem verdiğini göstermektedir. Bu minvalde Abdülmelik b. Mervân döneminde Kudüs'te bakım ve onarım faaliyetleri gerçekleşmiş ve Kubbetü's-sahre inşa edilmiştir.¹⁴³ Abdullah b. Zübeyr ile Emevî hilafeti arasında gerçekleşen savaşlarda tahrip olan Kâbe, 65 yılında Abdullah b. Zübeyr tarafından¹⁴⁴ 74 yılında ise Abdülmelik tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.¹⁴⁵ Şamlılar nezdinde faziletli halifelerden sayılan I. Velîd dinî mimariye de önem vermiş ve bu alanda birçok eser yaptırmıştır. Bu eserlerden en önemlisi yapımı onun hilafeti süresince devam eden, mimarisi ve süslemesiyle eşsiz güzelliğe sahip olan Dımaşk'taki Emeviyye Camii olmuştur.¹⁴⁶ Yine onun döneminde İslam dünyası için en kutsal sayılan üç mescidin bakım ve onarımına da önem vermiştir. Mescid-i Nebevî Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu hücre ve eşlerinin odaları katılarak genişletilmiş, Kâbe'de Mescid-i Harâm'a bazı ilâveler yapılmış ve Mescid-i Aksâ da yeniden inşa edilmiştir.¹⁴⁷ Ca'fer es-Sâdık'ı 8 yaşına tekabül eden hicrî 88 yılında Mescid-i Nebevî'de yapılan genişletme çalışmalarında Hz. Peygamber'in eşlerinin hücrelerinin yıkımının Medinelileri ve özellikle de Hâşimîleri öfkелendirdiği hatta onların sanki Hz. Peygamber yeni ölmüş gibi ağlaştıkları rivayet edilmektedir.¹⁴⁸ Hişâm kendi hilafet döneminde ülke sınırlarını tahkim ettirmiş, Mekke yolunda su kuyuları açtırmış, toprağı imar ettirmiş ve Abbâsîler döneminde tahribe uğrayacak olan birçok eserler yaptırmıştır.¹⁴⁹ Ömer b. Abdülaziz döneminde Müslümanların kullanımına yönelik hanlar yapılmıştır.¹⁵⁰ Emevîlerin en önemli komutanlarından olan Haccâc ise askeri karargâh amacıyla Vâsıt şehrini kurmuştur.¹⁵¹

¹⁴³ Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/280-281.

¹⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 5/622; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/24; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/250-251.

¹⁴⁵ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 6/195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/132.

¹⁴⁶ Taberî, *Târîh*, 6/496; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/292; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/70-71.

¹⁴⁷ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, 6/435-436, 496; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/246-247, 292; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/165; Mevlüt Koyuncu, "Velîd I", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/03/2021".

¹⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/74-75.

¹⁴⁹ Hasan, *İslam Tarihi*, 1/439; Nadir Özkuyumcu, "Hişâm b. Abdülmelik", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/03/2021".

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/327.

¹⁵¹ Taberî, *Târîh*, 6/383; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/222.

Devletlerin ve milletlerin kültürel değerlerinin yansımalarını mimari, edebi ve musiki gibi alanlar aracılığıyla yüzyıllar boyunca aktardıkları görülmektedir. İki devletin birbiriyle etkileşimi sonucunda iki farklı kültür arasında her türlü alışveriş yaşanmaktadır. Bu durum Emevî Devleti için de geçerli olmuş ve fetihlerle genişleyen Emevî Devleti karşılaştığı yeni kültürlerden etkilenmiştir.¹⁵² Bu fetihler sayesinde yaşanan ekonomik zenginlikle beraber toplumun her kesimi daha lüks eğilimlere yönelmiştir. Bu eğilimlerin başında gelen mûsiki, Emevî toplumuna yeni kültürlerle etkileşim sonucunda girmiştir.¹⁵³

Emevî halifelerinin hepsinin mûsikiyle ilgili oldukları bilinmekle beraber bazılarının özellikle hilafete geçtikten sonra bu tutumlarında olumsuz davranışlar sergilediği görülmüştür. Fakat en bariz farklılık, Emevî halifeleri içinde ahlaksızlıklarıyla bilinen II. Yezîd ve oğlu II. Velîd dönemlerinde gerçekleşmiştir. Zira bu iki halife müziğe ve şarkıcılara son derece düşkün olup bu konuda aşırıya gitmişler ve içkili müzikli eğlenceler tertip etmişlerdir. Bu dönemde mûsikînin saraydan halka toplumun her tabakasında ilgi gördüğü hatta halkın bile mûsikî öğrenmek için uğraştığı ve bunun icrası için kendi evlerinin yanı sıra özel mekânlar tahsis ettikleri bilinmektedir.¹⁵⁴

Emevî Devleti'nin halefi olan Abbâsî Devleti'nde yaşanan kültürel ve sosyal gelişmelere bakıldığında ilk Abbâsî halifesi Seffâh'ın hilafet süresince yeni kurulmuş devletin istikrarını sağlamakla uğraştığı görülmektedir. Bu sebeple onun döneminde ilim, fikir ve imar faaliyetlerinden bahsetmek mümkün değildir.¹⁵⁵

Yeni kurulan her devlet gibi yoğun bir iç karışıklıkla karşı karşıya kalan Abbâsî Devleti'nin birinci halifesi olan Seffâh ve halefi Mansûr'un ilk yılları, ülke genelinde iktidarı sağlamaya çalışmakla geçmiştir. Bu yıllarda yaşanan iç karışıklıklar ve bunlara bağlı gerçekleşen isyanlar sebebiyle halkın çoğunluğunun iktisadî anlamda zorlandığı görülmektedir. Zira isyan olaylarında insanların öldürüldüğü, dükkânların yağmalandığı ve evlerin yakılıp yıkıldığı bilinmektedir.¹⁵⁶

¹⁵² Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslâm*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 339; İsmail Yiğit, "Emevîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/03/2021".

¹⁵³ Mustafa Kılıç, "İslâm Kültür Tarihinde Mûsiki Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (1989), 435-436; Ramazan Altınay, "Emevîler Dönemi'nde Müzik Sanatı/Zanaatı ve Buna İlginin Nedenleri", *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmi Toplantı 07-09 Kasım 2014*, 2015, 583-584; Yiğit, "Emevîler".

¹⁵⁴ Hasan, *İslam Tarihi*, 1/449; Yiğit, "Emevîler"; Kılıç, "İslâm Kültür Tarihinde Mûsiki Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar", 436-444.

¹⁵⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/03/2021".

¹⁵⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/03/2021".

Abbâsîler döneminde toplum yapısına bakıldığında Emevîler’de olduğu gibi Müslümanlar, zimmîler ve kölelerden oluştuğu görülmektedir. Ancak Emevîler döneminden farklı olarak mevâlî sınıfı kaldırılmıştır. Emevîlerin mevâlîye karşı uyguladığı ırkçı politikayı iyi değerlendiren Abbasoğulları, kuruluş aşamasında mevâlînin desteğini arkasına almış, kuruluşundan sonra da Abbâsî toplumunda tüm Müslümanların eşit olduğu bir yönetim uygulanmıştır.¹⁵⁷ Fakat bununla beraber toplumun havas ve avam olarak iki sınıfa ayrıldığı bilinmektedir. Havas sınıfı halife, halifenin akrabaları, devlet adamları, eşraf ve ulemadan oluşurken avam sınıfı havassın dışındaki tarım, ticaret ve çeşitli meslek gruplarıyla uğraşan halkı kapsamaktaydı.¹⁵⁸

Abbâsîler döneminin iktisadi yapısı incelendiğinde devletin gelir kaynaklarında Emevîler dönemine kıyasla büyük bir farklılık olmamıştır. Fakat Abbâsîler döneminde Emevîler zamanında uygulananın aksine vergilerin toplanmasında bütün Müslümanlara eşit muamele yapılmıştır.¹⁵⁹

Abbâsî Devleti’nin ekonomik dayanağı muasır devletlerde olduğu gibi tarıma dayalıydı. Bu sebeple Abbâsî Devleti’nde ziraat ve sulama işine büyük önem verilmiş ve buna bağlı olarak sulama kanalları, barajlar ve köprüler, su kuyuları, su kemerleri inşa edilmiştir.¹⁶⁰ Abbâsîler’in ilk dönem halifeleri tarımı geliştirmek amacıyla halka yönelik ziraat okulları açtırmış, ziraatla uğraşan halkın vergi yükünü hafifletmiş, Mansûr tarafından kurulan Bağdat’ın bir bölümü iktâ edilerek kısa sürede devletin başkenti mamur hale getirilmiştir.¹⁶¹

Abbâsîlerin ikinci halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr hilafete geldikten sonra uzun yıllar ülke içinde istikrarı sağlamaya çalışmakla uğraşmıştır. Yönetiminde sosyal devlet anlayışını esas alan ve Abbâsî Devleti’nin gerçek kurucusu sayılan Mansûr, halkına güzel muamelede bulunmaya ve adaletli olmaya gayret göstermiş ve devlet memurlarından da bu konuda aynı özveriye istemiştir.¹⁶²

¹⁵⁷ Hasan, *İslam Tarihi*, 1/450; Atçeken, “Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları”, 74-87.

¹⁵⁸ Bozkurt, *Abbâsîler*, 167.

¹⁵⁹ Bozkurt, *Abbâsîler*, 185.

¹⁶⁰ Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/247; Hasan, *İslam Tarihi*, 1/389, 439; 2/182; 3/127-129.

¹⁶¹ Bkz. Hasan, *İslam Tarihi*, 3/129-131.

¹⁶² Nahide Bozkurt, “Mansûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 23/03/2021”.

Müslüman devlet yöneticileri için kutsal mekânlardan biri olan Mescid-i Harâm'a hizmet etme gayreti içinde olmak önemli hususlardan biri olmuştur. Aynı şekilde ikinci Abbâsî halifesi Mansûr da hilafetinin ilk yıllarında ülke içinde yaşanan iç karışıklıklarla mücadele etmesine rağmen 139 yılında Mescid-i Harâm'ın genişletme çalışmalarına öncü olmuştur.¹⁶³

Mansûr döneminde kurulan Bağdat şehri, Abbâsî Devleti'nde gerçekleşen en önemli mimari gelişmelerden biri sayılabilir. Zira Mansûr, hicrî 145'te Ehl-i beyt'ten olan Muhammed en-Nefsüzzekiyye ve kardeşi İbrahim'in çıkardığı isyanlardan sonra hilafet merkezi olarak Kûfe'yi güvenli bulmamış ve Abbâsî Devleti'nin başkenti olmak üzere Bağdat şehrini inşa ettirmiştir.¹⁶⁴

Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin çıkardığı isyan Abbâsî Devleti için ciddi bir tehdit oluşturmıştır. Bu isyan sebebiyle dönemin Ca'fer es-Sâdık, İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe gibi birçok ilim adamı baskıya maruz kalmış, Ehl-i beyt mensupları takibe alınmıştır. Siyasetten her zaman uzak duran Ca'fer es-Sâdık, bu süreçte Medine'den ayrılarak Mekke tarafında bir bölgeye kaçmış¹⁶⁵ ve yokluğunda devlet tarafından mallarına el konulmuştur.¹⁶⁶ İmam Mâlik, bu isyana katılmak isteyenleri "ikrah altında biat geçerli değildir" şeklinde verdiği fetva ile teşvik etmiş¹⁶⁷ ve daha sonra bu fetvası yüzünden türlü işkencelere maruz kalmıştır.¹⁶⁸ Kûfe'de yaşayan Ebû Hanîfe ise Ehl-i beyt adına isyan edenlere daima maddi ve manevi destek sağlamış ve bu isyana verdiği destekten ötürü de türlü işkencelere maruz kalmıştır.¹⁶⁹

Abbâsîler döneminde selefi Emevî Devleti'nde olduğu gibi hem halk hem de saray çevresinde mûsiki ilgi odağı olmaya devam etmiştir. Bu dönemde meşhur mûsiki

¹⁶³ Taberî, *Târîh*, 7/500.

¹⁶⁴ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/552, 614-622; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/147-168; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/82-83, 96-102

¹⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/544; Yâkubî, *Târîh*, 2/313.

¹⁶⁶ Taberî, *Târîh*, 7/579; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/157.

¹⁶⁷ Taberî, *Târîh*, 7/560; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/149; Burada zikredilenin aksine bazı kaynaklarda Mâlik'in, Nefsüzzekiyye'nin isyanı sırasında "baskı altında meydana gelen boşamanın geçersiz olduğu" hadisini rivayet etmesi sebebiyle onun insanlara biatlarının geçersiz olduğunu ima ederek onları isyana teşvik ettiği zannedilmiştir bilgisi yer almaktadır. Bk. Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 24/03/2021".

¹⁶⁸ Özel, "Mâlik b. Enes".

¹⁶⁹ Bk. Haûb el-Bağdâdî, *Târîhu Medînetü's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Tunus: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2015), 15/452-530; Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmam Ca'fer es-Sâdık*, thk. Kemâl Es-Seyyid (Kum: Müessesesi-i ensâriyan, 1995), 155.

üstadlarının yetiştiği hatta cariyelerin dahi mûsiki alanında eğitildikleri bilinmektedir.¹⁷⁰ İlk Abbâsî halifesi Seffâh'ın mûsikiye ilgi gösterdiği ve bu işle uğraşanlara bol bahşişler verdiği bilinmektedir.¹⁷¹

1.1.3. Ca'fer es-Sâdık'ın Yaşadığı Dönemde İlmî Durum

Emevî Devleti'nde meydana gelen siyasî olaylar ve bunlara bağlı yaşanan iç karışıklıklara rağmen bu dönem, sonraki nesiller için İslamî ilimlerin hazırlık evresi olarak değerlendirilmiştir.¹⁷² Bu dönemde yapılan ilmî faaliyetlerin temelini dinî ilimlere yönelik çalışmalar oluşturmuştur.¹⁷³

Hz. Peygamber'in vefatının ardından ona tanıklık etmiş olan sahâbe neslinin giderek azalması, Kur'an'a ve Sünnete yönelik çalışmaların önemini ortaya çıkarmıştır.¹⁷⁴ Bu sebeple sahâbe nesli, tâbiîn için dinî ilimleri öğrenecekleri önemli bir kaynak olmuştur. Tâbiîn neslinin eğitiminde büyük rol oynayan sahâbenin ilmî birikiminin kaynağı Hz. Peygamber'e dayandığından tâbiîn nesli sahâbe etrafında büyük ilim halkaları oluşturarak bu ilmî birikimi öğrenme ve aktarma gayreti içinde olmuşlardır.¹⁷⁵

Emevîler dönemini içine alan hicrî birinci yüzyılın ikinci yarısına kadar hadis ilmi, tefsir ve fıkıh gibi ilimleri de içine alan şemsiye bir alan olmuştur. Bu tarihten sonra ise İslamî ilimler giderek branşlara ayrılmış ve Abbâsîlerin ilk döneminde müstakil birer ilim dalı haline gelmiştir.¹⁷⁶

Emevîler döneminde başlıca ilim merkezleri Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Dımaşk ve Fustat şehirleri olmuştur.¹⁷⁷ Bu dönemde hocaların ihtisasına göre gerçekleşen ilmî faaliyetlerin camilerde, âlimlerin evlerinde veya sarayda gerçekleştiği görülmektedir.¹⁷⁸ Ca'fer es-Sâdık'ın da ilim meclisi olarak Mescid-i Nebvî'yi ya da evini tercih ettiği bilinmektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/03/2021".

¹⁷¹ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/311-312.

¹⁷² Hitti, *İslam Tarihi*, 377; İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dinî Araştırmalar* 2/5 (1999), 337.

¹⁷³ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/210; Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 289.

¹⁷⁴ Aycan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi", 338.

¹⁷⁵ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/209; Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 237, 284.

¹⁷⁶ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/218; Aycan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi", 343; Yiğit, *Emevîler*, 220.

¹⁷⁷ Detaylı bilgi için bk. Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 259-283.

¹⁷⁸ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/227, 243; Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 252-253.

¹⁷⁹ Bkz. Gölpınarlı, *On İki İmam*, 107; Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmam Ca'fer*, 146; Karaşî, *Mevsûat*, 21/20.

Başlangıçta hadis ilminin alt dalı sayılan tefsir ilmi, sahâbe ve tâbiînün bu alanda yaptıkları çalışmalarla bağımsız bir ilim dalı olmuştur.¹⁸⁰ Hicrî birinci asırda karşılaşılan önemli problemlerden biri Kur'an'ın okunuşu konusunda olmuştur. Zira bu dönemde Arapçada nokta ve harekenin olmaması Kur'an'ın okunuşunu özellikle de yeni Müslüman olanlar için zor hale getirmiştir.¹⁸¹ Bu konuda Emevî yönetimi tarafından görevlendirilen Ebü'l-Esved ed-Düelî, ilk kez Kur'an metnine harekeleri gösteren işaretleri koyan kişi olmuştur.¹⁸² Ebü'l-Esved ed-Düelî ile başlayan bu çalışmalar daha sonra talebeleri tarafından geliştirilerek devam etmiştir.¹⁸³ Bu dönemde Kur'an'ın okunuşu kadar metnin anlaşılmaması konusunda da zorluklar yaşanmıştır.¹⁸⁴ Bu sebeple çoğu mevâliden olan tâbiîn nesli, Kur'an'ın en iyi şekilde anlaşılması için müfessir sahâbîlerin etrafında ilim halkaları oluşturmuşlar ve onlardan aldıkları bilgiler sayesinde tefsir ilminin temellerini atmışlardır.¹⁸⁵

Temeli sahâbeye dayanan tefsir ilmi, tâbiîn döneminde Mekke, Medine ve Irak olmak üzere üç farklı ekole ayrılmıştır. Bu ekoller arasındaki en bariz farklılık Irak ekolü rey ve kıyasa dayalı bir anlayışı benimserken Mekke ve Medine ekolleri rey ve kıyastan uzak durmuşlardır.¹⁸⁶

İslam dininin, Yahudi ve Hristiyan dinleriyle ortak bazı değerlere sahip olması tefsir ilmine çok erken dönemde "İsrâiliyyât" türünde bilgiler girmesine sebep olmuştur. İsrâiliyyât'a olan yoğun ilginin Emevîler döneminden başlayarak sonraki dönemlerde de artarak devam ettiği bilinmektedir.¹⁸⁷

Emevîler dönemi tefsir ilminde yaşanan gelişmelere; Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713) Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'a yazdığı tefsiri, Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) günümüze ulaşan Kur'an tefsiri, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi müfessirlerin yorumları

¹⁸⁰ Aycan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi", 342; Abdulhamit Birişik, "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *İslâmî İlimlerde Metodoloji- IV*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 47.

¹⁸¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 88-90, 93-94.

¹⁸² Hasan, *İslam Tarihi*, 2/220; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 90-91, 93.

¹⁸³ Bk. Zafer Kızıklı, "Ebü'l-Esved ed-Dü'elî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Dinî Araştırmalar* 9/25 (2006), 275-279.

¹⁸⁴ Birişik, "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", 48.

¹⁸⁵ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/217; Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 301; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 243-244; Abdulhamit Birişik, "Tefsir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 15/05/2021".

¹⁸⁶ Aycan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi", 342; Birişik, "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", 49.

¹⁸⁷ Aycan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi", 342.

ve halka açık verdiği tefsir dersleri, Katâde b. Diâme'nin (ö. 117/735) tefsir tartışmaları örnek gösterilebilir.¹⁸⁸

Emevîler döneminde Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve takrirlerini ifade eden hadisleri tespit, nakil ve anlamaya yönelik çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Başlıca üç merhaleden oluşan hadislerin tesbiti ve tedvini bu dönemde gerçekleşmiş, tasnifi ise bu dönemin sonlarında başlamıştır.¹⁸⁹

Hadis ilminin ilk safhası olan tesbit dönemi, sahâbe devriyle tâbiûnin büyüklerinin yer aldığı hicrî birinci asrın sonlarına kadar geçen süreyi kapsamakta olup sözlü ve yazılı olarak öğrenilip-öğretilen hadislerin, hafızalarda ve farklı yazı malzemeleri üzerinde tespit edildiği döneme denilmektedir.¹⁹⁰ Emevî iktidarının hüküm sürdüğü hicrî birinci yüzyılın sonlarıyla ikinci yüzyılın başlarını içine alan dönem, hadis rivayetlerinin bir araya getirildiği “tedvin dönemi” olarak isimlendirilmiştir.¹⁹¹ Ömer b. Abdülaziz dönemine kadar çoğunlukla şifahen yayılan sünnet malzemesini bazı sahâbî ve tâbiûn sahifeler halinde toplamaya çalışmıştır.¹⁹² Ancak âlimlerin vefat etmeleriyle hadis ilminin ortadan kalkacağından endişe duyan Ömer b. Abdülaziz, dağınık halde bulunan hadis malzemelerinin sistemli ve yazılı bir şekilde kaydedilmesinin gerekliliğini anlamıştır. Bunun üzerine valilerinden, Medine halkından ve meşhur âlimlerden Hz. Peygamber'in hadislerinin araştırılıp yazılmasını isteyerek resmî tedvin faaliyetini başlatmıştır.¹⁹³ Ömer b. Abdülaziz'in tedvin emrini yerine getiren ilk kişi ise kaynaklarda “hadisi ilk tedvin eden kişi” olarak zikredilen İbn Şihâb ez-Zührî olmuştur.¹⁹⁴ Hicrî ikinci asrın ortalarına doğru yani Emevîler'in son zamanlarından başlayarak Abbâsîler döneminde tamamlanan, hadis ilminin üçüncü aşaması sayılan ve hadislerin konularına veya râvilerine göre tertip edildiği dönem ise “tasnif dönemi” olarak adlandırılmaktadır.¹⁹⁵ Tedvin döneminde yazılan kitaplarda bütün hadislerin bir arada verilmesi sebebiyle bu kitaplardan istifade

¹⁸⁸ Aycan, “Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi”, 343; Birişik, “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, 47-48, 69-70.

¹⁸⁹ Yiğit, Emevîler, 220.

¹⁹⁰ Bk. Ali Yardım, *Hadis 1, 2*, Baskı (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1992), 104-119; M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 11/04/2021”.

¹⁹¹ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 239; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 44-45.

¹⁹² Hayrettin Karaman, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975), 64.

¹⁹³ Dârimî, “Mukaddime”, 43.

¹⁹⁴ Bk. Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, thk. Hüseyin el-Esed-Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985), 5/334; Hasan, *İslam Tarihi*, 2/220.

¹⁹⁵ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 245-246.

etmek son derece zor olduğu için hicrî ikinci asrın ortalarına doğru daha istifadeli olan konu ya da râvi esaslı hadis kitapları telif edilmeye başlamıştır.¹⁹⁶

Hicrî birinci asırda Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ortaya çıkan fitnenin ardından İslam toplumunda ortaya çıkan çeşitli siyasî ve itikadî grupların hadis uydurma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hadis ilminin karşılaştığı bu büyük tehlike karşısında alınan en önemli tedbir hadiste isnad uygulamasını kullanmak olmuştur.¹⁹⁷ Hicrî birinci asrın ortalarından itibaren hadisin ayrılmaz bir parçası olan isnad, hadis âlimlerinin hadis rivayetinde bulunan kimselere hadisini kimden aldığını sormaları ve doğruluğuna inandıkları kişilerin hadislerine itibar etmeleri uygulamasına denilmektedir.¹⁹⁸ Bu dönemde isnad faaliyetine bağlı olarak râvilerin rivayet açısından ehil olup olmadığını ortaya koymayı amaçlayan cerh ve ta'dil faaliyetleri de başlamıştır.¹⁹⁹ Hicrî ikinci asra gelindiğinde ise isnad kullanımının daha da yaygınlaştığı, cerh ve ta'dil faaliyetlerinin de yoğunlaştığı görülmektedir.²⁰⁰

Hicrî ikinci asırda siyasî ve itikadî mezheplerin yanı sıra İslam düşüncesinde ehl-i hadîs ve ehl-i re'y olarak bilinen iki önemli ekol teşekkül etmiştir. Her iki ekol de şer'î delil sıralamasında Kitap, Sünnet ve sahâbe icmâını esas almakla beraber bu iki ekolün oluşumunu sağlayan tâbiîn âlimleri, hocalarının ilmî bilgi ve birikimlerinden etkilendikleri kadar içinde bulundukları bölgenin sosyal ve kültürel yapısından da etkilenmişler ve bu durum iki grubun da farklı metod kullanmalarına sebep olmuştur.²⁰¹ Bununla beraber Iraklı fakihler arasında hadis, Hicazlı fakihler arasında ise re'y taraftarı olanlar bulunmuştur.²⁰² Erken dönemde ehl-i hadîs denince hadis öğrenim ve öğretimine dair bütün konularda ilim sahibi olan kimseler anlaşılırken zamanla “hadise göre amel etmeye çalışan kimseler” anlaşılmıştır.²⁰³ Zira sahâbe döneminden itibaren re'y ve kıyasa başvurmaktan kaçınan, bu metodları bidat olarak değerlendiren ve bunları kullanan kimseleri tenkit eden âlimler olmuş, onlar bu durumun; kişisel çıkarlara sebep olacağını,

¹⁹⁶ Yücel, *Hadis Tarihi*, 49.

¹⁹⁷ Yücel, *Hadis Tarihi*, 36-39.

¹⁹⁸ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 316.

¹⁹⁹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 38-39.

²⁰⁰ Yücel, *Hadis Tarihi*, 69.

²⁰¹ Muhammed el-Hudârî, *İslâm Hukuku Tarihi*, çev. Haydar Hatipoğlu, 2. Baskı (İstanbul: Kahraman Yayınları, y.y.), 165; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 54-55, 63; Yücel, *Hadis Tarihi*, 36, 49-50; Yiğit, “Emevîler”.

²⁰² Hudârî, *İslâm Hukuku Tarihi*, 167; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 69; Yiğit, “Emevîler”.

²⁰³ Abdullah Aydın, “Ehl-i Hadîs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 18/04/2021”.

insanları bid‘ate düşüreceğini ve zanna dayandığı için de kesin bilgi ifade edemeyeceğini savunmuşlardır.²⁰⁴

Hicaz bölgesinde neşet eden ve zengin hadis malzemesine sahip olan ehl-i hadîs ekolü, Medine’de yaşanan İslâm’a özel önem vermiş ve hakkında nas olmayan konularda kendi re’y ve ictihadları ile hükme varmaktan uzak durmuşlardır. Bu sebeple onlar bir konuda zayıf ta olsa bir hadis varsa o hadisi kendi re’yelerine tercih etmişlerdir.²⁰⁵ Bu ekol, sahâbe ve tabiîn döneminde “Medine ekolü” veya “Hicazlılar” olarak anılırken Abbâsîler’den itibaren “ehl-i hadis” olarak anılmaya başlamıştır.²⁰⁶

Kûfe’nin hadis rivayeti açısından Hicaz bölgesi kadar zengin olmaması, hadis uydurma faaliyetlerinde bulunan itikadî-siyasî fırkaların burada bulunmaları ve bu bölgede cevaplandırılması gereken meselelerin çok çeşitli olması re’y ve ictihadla hüküm vermeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu metodu başarılı bir şekilde uygulamaları sebebiyle Irak ekolüne ehl-i re’y de denilmiştir.²⁰⁷

Kûfe ekolü, kuruluş aşamasında Kur’an’a ve sünnete dair bilgisinin yanı sıra re’y ve ictihadlarıyla tanınan Hz. Ömer, İbn Mes‘ud ve Ali gibi sahâbîlerin baskın olduğu bir ekol olup sahâbe ve tabiîn döneminde “Irak ekolü” veya “Iraklılar” olarak anılırken İbrahim en-Nehaî’den (ö. 96/714) sonra ehl-i re’y diye anılmaya başlamıştır.²⁰⁸ Fıkıh ilminin temel prensipleri önemli merkezlerde yaşayan sahâbî kuşağının oluşturduğu ilim halkaları sayesinde erken dönemde oluşmaya başlamıştır. Genç sahâbî neslinden fıkıh ilmini tedris eden ve çoğunluğu mevâlîden oluşan tâbiîn nesli içinden çok sayıda müctehid âlim yetişmiş ve bu âlimler bulundukları bölgelerde ilmî gelenekler oluşturmuşlardır.²⁰⁹ Ömer b. Abdülazîz dönemi dışında dinî konulara karşı ilgisiz bir tavrı benimseyen Emevîler’de diğer İslâmî ilimler gibi fıkıh ilmi de ferdî gayretlerle ve hoca-talebe ilişkisi içinde gelişmiş ve zamanla teorik bir üslup kazanmıştır.²¹⁰ Emevîler’in bu tutumunun aksine Hulefâ-yi Râşidîn döneminde olduğu gibi İslâmî

²⁰⁴ Bk. Dârimî, Mukaddime, 17, 20, 40.

²⁰⁵ Emin, *Fecrü’l-İslâm*, 350-351; el-Hudârî, *İslâm Hukuku Tarihi*, 166; Yücel, *Hadis Tarihi*, 57-58; Ramazan Özmen, “Ahmed b. Hanbel ve Zayıf Hadis’le Amel Meselesi”, *Yüzcü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/6 (2017), 7-8; Yiğit, “Emevîler”.

²⁰⁶ Salim Öğüt, “Ehl-i Hadîs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 22/04/2021”.

²⁰⁷ Emin, *Fecrü’l-İslâm*, 347, 348-349; Yücel, *Hadis Tarihi*, 59; M. Esat Kılıçer, “Ehl-i Re’y”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 23/04/2021”.

²⁰⁸ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 55; Yücel, *Hadis Tarihi*, 59.

²⁰⁹ Hudârî, *İslâm Hukuku Tarihi*, 160-161, 162.

²¹⁰ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 54.

hükümlere uygun bir yönetim sergileyeceklerini vaad eden Abbâsî ihtilalcileri iktidara geldiklerinde İslâmî ilimlere ve âlimlere önem vermişlerdir. Bu durum başta fıkıh ilmi olmak üzere dinî ilimlerin gelişmesine katkı sağlamıştır.²¹¹ Fetihlerle genişleyen İslâm topraklarında karşılaşılan sorunlar, yeni fikhî hükümlerin tespit edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu sorunlardan ötürü başta Hicaz ve Irak olmak üzere İslâm dünyasının birçok beldesinde fıkıh ilmi önemli bir gelişme kaydetmiştir. O dönemde fıkıhın tedvini gerçekleştirmiş ve müctehid imamların farklı yorumlarıyla muhtelif mezhepler teşekkül etmiştir.²¹²

Emevîler döneminde kaleme alınan ve çok azı günümüze ulaşan konulu fıkıh kitapları, fıkıhta tedvinin Emevîler devrinde başladığını göstermekle beraber²¹³ fıkıhın asıl tedvini ve mezheplerin teşekkül ettiği dönem Abbâsîler'in ilk iki yüzyılında gerçekleşmiştir.²¹⁴

Hicrî birinci asırda Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehadetiyle başlayıp Hz. Ali ve Hz. Muâviye arasında yaşanan siyasî olaylar İslam toplumunu derinden sarsmıştır. Özellikle Cemel ve Sıffin Savaşları ile had safhaya ulaşan bu olaylar tesiri günümüze kadar devam eden birçok itikadî problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu itikadî problemlerin başında kader, irade, kebîre, iman ve küfür kavramlarıyla ilgili tartışmalar yer almıştır.²¹⁵

Hicrî birinci asrın tartışılan en önemli kelâmî sorunu mürtekib-i kebîrenin (büyük günah işleyen kimse) ahiretteki durumunun ne olacağı olmuştur. Cebr anlayışını savunan gruplar, mürtekib-i kebîrenin büyük günahı önceden planlanmış ilahi kader tarafından cebren gerçekleştirdiğini savunarak sorumluluğu kadere yüklemişlerdir. Kaderî anlayışa sahip olan gruplar ise kulların hür iradeleriyle kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu savunup sorumluluğu kula yükleyip kaderi inkâr etmiştir. Bu ikisinin dışında ve her iki görüşe de karşı çıkan bir başka grup ise büyük günah işleyenin durumunu Allah'a havale etmiştir. Bu tartışmalara birbirinden farklı cevaplar veren gruplar daha sonra Cebriyye, Kaderiyye, Mürcie, Şîa ve Havâric gibi farklı fırkalar olarak teşekkül etmişlerdir.²¹⁶

²¹¹ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 357; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 58-59; Yıldız, "Abbâsîler".

²¹² Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 339-340; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 60, 62; Hudaî, *İslâm Hukuku Tarihi*, 160.

²¹³ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 56.

²¹⁴ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 64-66; Yıldız, "Abbâsîler".

²¹⁵ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 363-431; Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam: Tarih Ekoller Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2012), 26-28.

²¹⁶ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 363-431; Gölcük-Toprak, *Kelam*, 26-28.

İslam toplumunda yaşanan iç savaşlar ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan kelâmî sorunların beraberinde kurulan ve kuruluş yıllarında kanlı olayların yaşandığı Emevîler devri, itikadî konularda tartışmaların başlaması sebebiyle kelâm ilminin temellerinin atıldığı bir dönem olarak kabul edilmektedir.²¹⁷ Hz. Muâviye'nin, hicrî 41 yılında tahkim hilesiyle hilafeti ele geçirerek Emevî Devleti'ni resmen kurmasının ardından iktidarını saltanata dönüştürmesi, kendinden sonra gelen Emevî yöneticilerinin yaptığı yanlış icraatlar İslam toplumunda Emevîlere karşı daima memnuniyetsizlik oluşturmuştur. Bu sebeple Emevî yöneticileri, siyasî otoritelerini hâkim kılmak ve halkı kontrol altında tutmak için toplum içerisinde cebrî kader anlayışını yaymaya çalışmışlardır. Zira kulların gerçekleştirdiği tüm fiillerin daha önce belirlenmiş bir plan çerçevesinde gerçekleştiğini ve bu fiillerin ilâhî iradede bağımsız olarak meydana gelmesinin mümkün olmadığı fikrini topluma aşıl原因 Emevî yöneticileri kendilerini mâzur göstererek yaptıkları icraatları meşrulaştırmaya çalışmışlar ve hatta bu görüşü neredeyse resmî mezhep haline getirmişlerdir.²¹⁸ Emevî yöneticilerinin siyasî kaygılarından dolayı topluma dayattığı cebrî kader anlayışına dönemin birçok ilim adamının karşı çıktığı bilinmektedir. Kelam ilminin kurucularından sayılan Hasan-ı Basrî ve öğrencileri, Emevîlerin insan iradesini yok sayan bu kader anlayışını Kur'an'a aykırı görüp karşı çıkmışlar ve kullara ait fiillerin ihtiyarî olup cebren gerçekleşmediğini savunmuşlardır.²¹⁹ Kaderiyye'nin ilk temsilcilerinden sayılan Ma'bed el-Cühenî (ö. 80/699), Emevî yöneticilerinin yanlış siyasî icraatlarının ilahî kader tarafından planlandığını iddia ederek halka yaptıkları zulümleri meşrulaştırmaya çalıştıkları ve topluma dayattıkları cebrî kader anlayışına bir tepki olarak ilk defa kaderi inkâr etmiş ve bu konuda insan hürriyetini savunmuştur.²²⁰

Ma'bed'in kader konusundaki fikirlerini Hasan-ı Basrî'nin de meclisinde yetişmiş olan Gaylân ed-Dımaşkî (ö. 120/738) devam ettirmiştir.²²¹ Ma'bed'den sonra Kaderiyye

²¹⁷ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 430.

²¹⁸ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 409.

²¹⁹ Şevket Kotan, "Bir Zâhidin Örnek Muhalefeti: Hasan Basrî", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 15/2 (2018), 138. Hasan-ı Basrî ile dönemin halifesi Abdülmelik b. Mervân arasında bu konu hakkında yazışmalar gerçekleşmiştir. Halife, Hasan-ı Basrî'den bu konuda bir açıklamada bulunmasını istemiştir. Hasan ise kader hakkındaki görüşlerinin hepsini Kur'an'dan deliller getirerek açıkladığı bir mektubu halifeye göndermiştir. Mektup için bk. çev. Lütfi Doğan Yaşar Kutluay Hellmut Ritter, "Hasan Basrî'nin Kader Hakkında Halife Abdülmelik b. Mervan'a Mektubu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3-4 (1954).

²²⁰ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 407; Gölcük-Toprak, *Kelam*, 37; Mustafa Öz, "Ma'bed el-Cühenî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/03/2021".

²²¹ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 37.

görüşünün ikinci lideri kabul edilen Gaylân, Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz ile insanın ihtiyarî fiilleri ve irade hürriyeti konusunda münazaralarda bulunmuş ve bunun neticesinde halife Ömer onu ikna etmeyi başarmıştır.²²² Ancak Ömer döneminden sonra aynı görüşüne rücu ettiği bilinen Gaylân, Hişâm b. Abdülmelik döneminde kaderi inkâr konusuna ağırlık verip halkı Emevîlere karşı kışkırtması sebebiyle Hişâm tarafından idam edilmiştir.²²³

Ca'fer es-Sâdık, kader ve insanın iradesi konusunda cereyan eden bu tartışmalara “Cebr de tefvîz de yoktur, kader bu iki durum arasındadır” diyerek insanın iradesinde tamamen özgür olmadığı gibi tamamen de ilahi iradenin elinde olmadığını ifade etmiştir.²²⁴ O, Allah'ın kullarıyla murad ettiği ve kullarından istediği bir şey olduğunu ve kullarına her şeyi izah etmediğini, bazı hususları bizden gizlediğini dolayısıyla kulların yalnızca kendilerinden murad edilenle ilgilenmesini tavsiye edip Allah'ın mahiyetini bizden gizlediği hususları bilmenin bir faydası olmadığını dile getirmiştir.²²⁵ Bu dönemde İslam düşmanlarının, şüphecilerin veya cahillerin akaide dair mevzularda birçok tartışmaya girdikleri bir dönemdir. Ca'fer ise kaza ve kader hakkındaki sorularda aşırıya gitmeyi yasaklamış ve “İnsanlar yeniden dirildiğinde Allah, onlara neyi emrettiğini sorar, neyi takdir ettiğini sormaz” demiştir.²²⁶

Hicrî ikinci yüzyılın başlarında itikadî konularda selefin aksine görüşler öne süren Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) kendi görüşlerini yaymak için Dımaşk, Basra ve Kûfe gibi merkezleri dolaşmış ve Cehm b. Safvan'ı (ö. 128/745) dahi ilahi sıfatlar konusunda etkilemiştir. Halku'l-Kur'an görüşüne sahip olan Ca'd bu görüşünden ötürü halife Hişâm b. Abdülmelik tarafından idam edilmiştir.²²⁷ İlahi sıfatlar, kader ve halku'l-Kur'an konularında Ca'd b. Dirhem'den etkilenen Cehm b. Safvân'ın, cebr görüşünü desteklemekle beraber kader, te'vil, Allah'ın sıfatları, Allah'ın ahirette görülmesi ve âhiret ahvali gibi konularda ciddi tartışmalara sebep olan birçok görüşler ortaya attığı bilinmektedir. Rü'yetullah, kabir azabı, sırat ve mîzanın inkârı edip cennet ve cehennemin

²²² İsmail Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Mart 2021); Cihat Tunç, “Gaylân ed-Dımaşkî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 23/03/2021”.

²²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/466.

²²⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/166.

²²⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/166.

²²⁶ Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 198.

²²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/466. Ayrıca bk. Mustafa Öz, “Ca'd b. Dirhem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 23/03/2021”.

sonlu olacağı fikirleriyle İslam alimleri tarafından tenkit ve tekfir edilmiştir. Cehm, imanın bilgiden ibaret olduğunu savunmuş²²⁸ ve bu sebeple Mu‘tezile sonradan Cehmiyye olarak anılmıştır.²²⁹ Ca‘fer es-Sâdık’ın halku’l-Kur’an konusunda “Kur’an ne Hâlık’tır ne de mahlûktur lakin o Allah’ın kelimidir” sözleriyle görüşünü ortaya koyduğu görülmektedir.²³⁰ Allah’ın sıfatları konusuna yönelik tartışmaya ise “Allah hiçbir şeye benzemez, hiçbir şeyde Allah’a benzemez, Allah, kendisi hakkında vehmedilen hiçbir şey değildir” demiştir.²³¹

Hasan-ı Basrî’nin öğrencilerinden olan ve Mu‘tezile’nin de kurucuları sayılan Vâsıl b. Atâ ile Amr b. Ubeyd, büyük günah işleyen kimsenin iki menzilden birinde olduğu görüşünü savunarak hocaları Hasan’ı terk etmişler ve böylece ilk i‘tizâl hareketini başlatmışlardır.²³² Vâsıl, hocası Hasan’dan ayrıldıktan sonra yetiştirdiği öğrencilerini çeşitli İslam beldelerine yollayarak kendi görüşlerini yaymaya çalışmıştır. Vâsıl’ın ölümünden sonra hareketin liderliğini Amr üstlenmiştir.²³³

Kelam ilminin doğuşuna etki eden diğer amiller arasında Kur’an ayetlerinin zahiren birbiriyle çelişiyor gibi gözükmesi ve bunun neticesinde birbiriyle taban tabana zıt ekollerin Kur’an’ı farklı yorumlamaları gelmektedir. Fetihlerle kısa sürede genişleyen İslam topraklarında Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik, Sabiilik, Mazdekiyye, Seneviyye ve Zerdüştlük gibi din ve kültürlerin tartışa geldiği cebir, ihtiyar, halku’l-Kur’an, Allah’ın zat ve sıfatları gibi itikadî tartışmaların hicrî birinci asırda İslam toplumuna katılması ve art niyetlerle İslam’a girerek Müslümanmış gibi davranan zındıkların faaliyetleri gelmektedir.²³⁴

Hicrî birinci asırda siyer ve megazî gibi İslam tarihine dair çalışmaların da yaşandığı bir dönem olmuştur.²³⁵ Bu dönemde yazılan siyer çalışmaları günümüze ulaşamamış ancak günümüze ulaşan eserlere kaynaklık etmiştir.²³⁶ Sözlü siyer anlatıcılığına önem veren

²²⁸ Emin, *Fecrü’l-İslâm*, 409-413; Gölcük-Toprak, *Kelam*, 37-41; Şerafettin Gölcük, “Cehm b. Safvân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 23/03/2021”.

²²⁹ Emin, *Fecrü’l-İslâm*, 409-411; Ayrıca bk. Gölcük, “Cehm b. Safvân”.

²³⁰ Zehebî, *Siyer*, 6/260; *Târîh*, 3/832; Mizzî, *Tehzîb*, 5/83.

²³¹ Âmilî, *A ‘yânü’ş-Şîa*, 1/661.

²³² Emin, *Fecrü’l-İslâm*, 412; Gölcük-Toprak, *Kelam*, 37.

²³³ Muhammed Aruçi, “Vâsıl b. Atâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 23/03/2021”; Avni İlhan, “Amr b. Ubeyd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 23/03/2021”.

²³⁴ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 26-32.

²³⁵ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/229-230.

²³⁶ İsmail Yiğit, “Emevîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 25/03/2021”.

Ömer b. Abdülazîz, halk için verilen derslerde Hz. Peygamber'in meğazîsinin öğretilmesini emretmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra Câhiliyye tarihi, geçmiş peygamberlerin ve milletlerin tarihi, Emevîler dönemi savaşları ve siyasî olayları gibi tarihî alanlarda da çalışmalar yapılmıştır.²³⁷

Emevîler döneminde dinî ilimlerin yanı sıra kısmen pozitif bilimlere dair çalışmalar da gerçekleşmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar daha çok tıp, felsefe, kimya, astronomi gibi eserlerin Arapçaya tercümesi şeklinde olmuştur.²³⁸ Bu tercüme faaliyetlerini başlatan ilk kişi Emevî hanedanından Hâlid b. Yezîd b. Muâviye olmuştur. Zengin bir kütüphaneye sahip olduğu bilinen Hâlid, Mısır'da yaşayan Yunan bilginlerini getirterek onlardan kimyaya dair eserleri Arapçaya tercüme etmelerini istemiştir.²³⁹

Özellikle devrin halifeleri tıp alanındaki eserlerin tercümesine özel bir önem vermişlerdir. Bunda İslam dininin insana verdiği önem ve devrin meşhur doktorlarının halife ve saray çevresinin özel doktorları olarak görev yapmaları etkili olmuştur. Hemen hepsi gayrimüslim olan bu doktorlar tıp alanındaki eserleri Arapçaya tercüme etmişlerdir.²⁴⁰ İslam tarihinde ilk hastaneyi yaptıran kişi kabul edilen Velîd b. Abdülmelik, cüzzamlılara maaş bağlatmış, körlere, kötürümlere hizmetçi tahsis etmiştir.²⁴¹

Astronomi ile alakalı tercüme faaliyetlerine de önem verilen Emevî Devleti'nde başkent Dimaşk'ta bir rasathane inşa edildiği bilinmektedir.²⁴²

Abbâsîler döneminde ise ilmî ve kültürel faaliyetler, devletin asıl kurucusu sayılan halife Mansûr döneminde yoğunluk kazanmıştır. Aklî ve naklî ilimlerde büyük gelişmelerin yaşandığı bu dönemde bu alanlarda çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. Mansûr döneminde çeşitli dillerden Arapçaya yapılan tercüme faaliyetlerinin yanı sıra Arap gramerine dair eserler kaleme alınmış ve İslamî ilimler müstakil ilim dalları haline gelerek tedvin ve tasnif faaliyetleri hız kazanmıştır.²⁴³

²³⁷ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 242-245.

²³⁸ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/227-229; Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 252; Yiğit, *Emevîler*, 242-245.

²³⁹ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/228; Yiğit, *Emevîler*, 242-243.

²⁴⁰ Yiğit, *Emevîler*, 243-244.

²⁴¹ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/227-229; Taberî, *Târîh*, 6/496; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/292; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/164; Hasan, *İslam Tarihi*, 1/398.

²⁴² Yiğit, *Emevîler*, 245.

²⁴³ Nahide Bozkurt, "Mansûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 26/03/2021".

1.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Hayatı

Bu bölümde Şîa'ya göre mâsum imamların altıncısı olan ve sünnilere göre kıymetli bir ilim adamı sayılan Ca'fer b. Muhammed'in yaşamı çeşitli yönleriyle ele alınacaktır.

1.2.1. İsmi, Nisbesi, Künyesi, Lakabı

Soyu, Hz. Peygamber'e dayanan Ca'fer'in tam ismi, kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Ebu Abdullah Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn b. eş-Şehîd Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib b. Abdülmuttalib Şeybe b. Abdimenaf el-Hâşimî el-Alevî el-Hüseyin en-Nebevî²⁴⁴ el-Kureşî el-Medenî'dir.²⁴⁵

Onun "Ca'fer" ismini, Ebû Tâlib ailesinin ilk şehidi ve Hz. Ali'nin abisi Ca'fer b. Ebû Tâlib'e nisbetle aldığı ifade edilmiştir.²⁴⁶

Birden fazla nisbe ile anılan Ca'fer'in el-Hâşimî, el-Alevî, el-Hüseyinî, el-Kureşî nisbeleri soyuna; el-Medenî nisbesi doğup yetiştiği yere işaret etmektedir. Yalnızca Zehebî'de tesadüf edilen en-Nebevî nisbesi ile Zehebî'nin Ca'fer'in soyunun Hz. Peygamber'e dayandığını işaret etmek istediği anlaşılmalıdır. Zira Şîa'ya göre imamların Hz. Peygamber'e nübüvvette ortak olduğu ve nübüvvet ilminin Hz. Peygamber'in zürriyetine tevarüs ettiği yönünde bir akide söz konusudur.²⁴⁷ Ehl-i sünnet âlimlerinden biri olan Zehebî'nin ise bu nisbeyi Şîî akidesine göre değerlendirmiş olması muhaldir. O, muhtemelen elde ettiği bu bilgiyi tarihçi kisvesiyle olduğu gibi aktarma gayreti içinde olduğu için eserinde yer vermiştir. Döneminde Şîilikle itham edilen Şehristânî'nin de

²⁴⁴ Bu nisbeye sadece Zehebî'de tesadüf edilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyer*, 6/255.

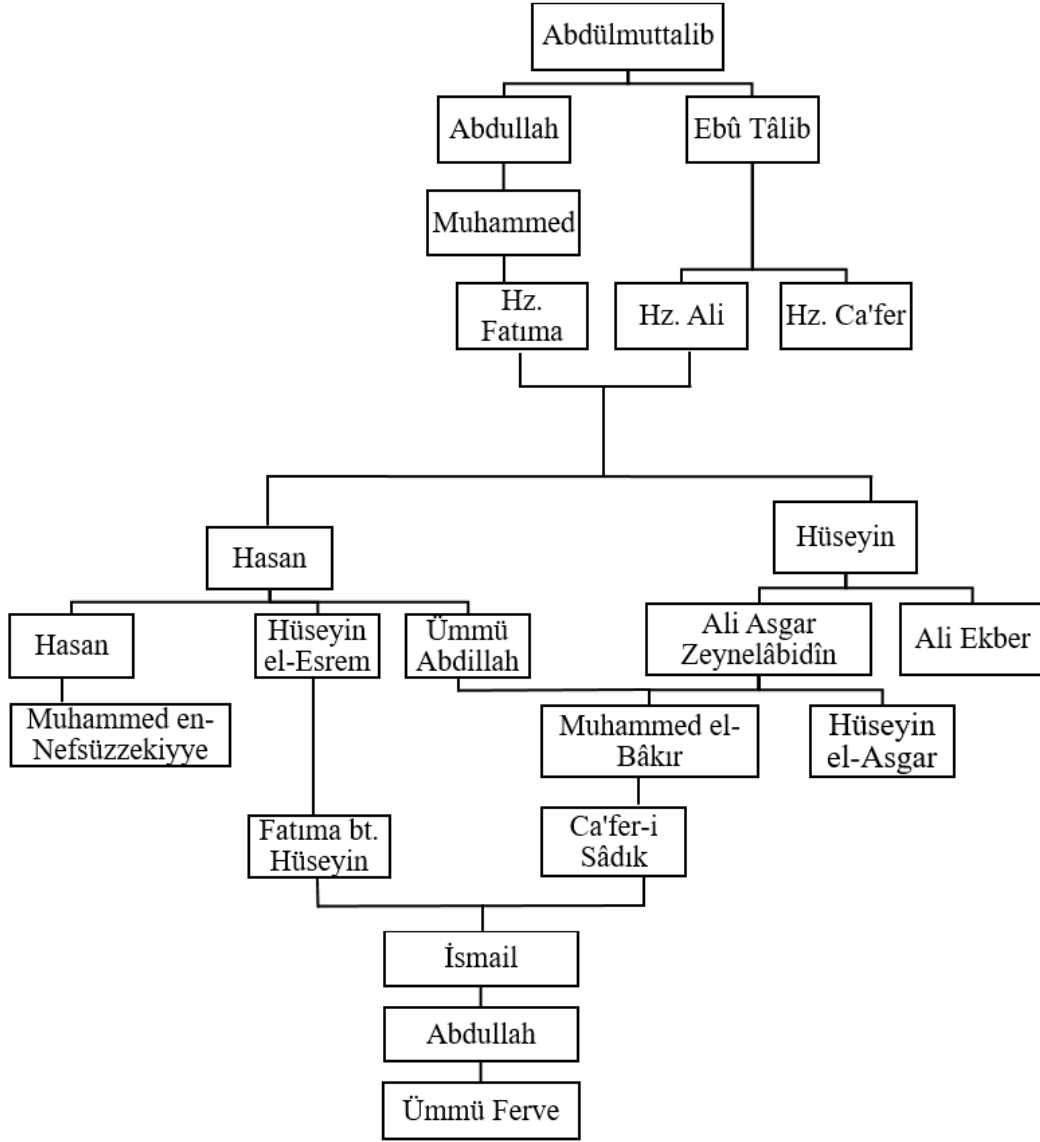
²⁴⁵ Kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'ın isminin farklı şekilleri için bk. İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kebîr*, 7/543; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan*, 1/327; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, (Haydarâbâd: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362), 1/198; Yakubî, *Târihu'l-Yâkubî*, 2/381; Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Hüzelî el-Mes'ûdî, *İsbâtü'l-vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebi Tâlib* (Kum: Matbaatü's-Sadr, 1996), 194; Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-İsfahânî İbn Mencûye, *Ricâlü Sahih-i Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dârü'l-marife, 1987), 1/120; Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Muhammed Revvâs Kal'âcî-Mahmûd Fâhûrî (Beyrut: Dârü'l-marife, 1979), 2/168; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 5/74; Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, (Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956), 1/166; Zehebî, *Siyer*, 6/255; Zehebî, *Tarih*, 3/828; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Beyrut, 1975), 1/132; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 79.

²⁴⁶ Ebû Tâlib ailesinde ilk şehit Ca'fer, ikincisi Ali, üçüncüsü ise Hüseyin'dir (Bk. Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmam Ca'fer es-Sâdık*, 139).

²⁴⁷ Detaylı bilgi için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Beyrut: Dârü't-teârûf li'l-matbuât, 1401), 1/221, 293.

eserinde, Ca'fer hakkında Şîa'nın dillendirdiği “nübüvvet soyu” ifadesine yer vermesi dikkat çekmektedir.²⁴⁸

Şekil 1: Ca'fer es-Sâdık'ın Üst-Alt Soy Ağacı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.²⁴⁹

²⁴⁸ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî (Beyrut: Dârü'l-marife, 1975), 1/166; Şehristânî hakkında bk. Ömer Faruk Harman, “Şehristânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 28/03/2021”.

²⁴⁹ Tabloda kimsenin tam üst ve alt soy bilgisi verilmemiştir. Sadece tez içinde aralarında ilişki bahsi geçen ya da meşhur olarak bilinen kimselerin isimleri verilmekle yetinilmiştir.

Kaynaklarda birden fazla künyesi zikredilen Ca'fer'in meşhur olarak bilindiği künyesi Ebû Abdullah'tır.²⁵⁰ Bunun haricinde Ebû İsmâil ve özellikle de Ebû Musa künyeleri ile de anıldığı belirtilmektedir.²⁵¹

Ca'fer ilk erkek evladı İsmail'e nispetle "Ebû İsmail" olarak anılmış fakat İsmail'in kendisinden önce erken yaşta vefat etmesi sebebiyle²⁵² bir sonraki oğlu Abdullah'a nispetle Ebû Abdullah künyesi ile anılmıştır. Ca'fer'in yaşadığı dönemde Ebû Musa künyesi ile anıldığına dair bir kayıt bulunamamaktadır. Bilakis Ca'fer'in hayatı boyunca Ebû Abdullah olarak anıldığı görülmektedir.²⁵³ Özellikle Şîî kaynakların vurgu yaptığı Ebû Musa künyesinin ise Ca'fer'den sonra Musa el-Kâzım'ın yedinci imam olması hasebiyle daha sonra Şîa tarafından Ca'fer'e verilmiş geriye dönük bir künyelendirme olduğu düşünülebilir.

²⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/659; Zehebî, *Mîzân*, 1/414; *Tezkire*, 1/166; *Siyer*, 6/255; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/328; İbn Hacer, *Takrîb*, 1/132; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 5/75; Mesûdî, *İsbât*, 193; Zehebî, *Târîh*, 3/828; Yâkubî, *Târîh*, 2/381; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/120; Ahmed b. Abdullah b. İshak Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002), 3/225; Yunus Emre Gördük, "bazı kaynaklarda İmam Ca'fer'in künyesine es-Sıbt(torun) eklemesi de vardır" demektedir. (Bk. Yunus Emre Gördük, *İmam Ca'fer es-Sâdık ve Ona İsnâd Edilen İşârî Tefsir* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 84.) Ancak Arapça ibaresi, جعفر بن محمد الباقر بن علي زين جعفر بن محمد الباقر بن علي زين ifadeye göre "es-Sıbt" kelimesinin Hz. Peygamber'in torunu olan Hz. Hüseyin'e ait olduğu anlaşılmaktadır. (Bk. Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmusu terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2002), 2/126; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn: terâcîmu musannifî'l-kütübî'l-Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 1/495.) Temel kaynaklarda Ca'fer'e "es-Sıbt" diye hitap edildiği bilgisi yazmamaktadır.

²⁵¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Şehrâşûb, *Menâkibü Âli Ebî Talib*, thk. Yûsuf el-Bukâî (Beyrut: Dârü'l-advâ, 1991), 4/303; Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/659; Ebû Abdullah Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ* (Beyrut: Müessesetü'l-belag, 1991), 247. Mehmet Atalan, Ca'fer'in "Ebû'l-Halas" diye bir künyesinden daha bahsetmiştir. Ancak böyle bir künyeye ne kendisinin işaret ettiği *Menâkibu Âl-i Ebî Talib* adlı kaynaktan ne de teyit amaçlı bakılan diğer kaynaklarda rastlanamamıştır. Bunun bir tercüme hatası olduğu kanaatindeyiz. Çünkü ilgili metinde ifade; ابى اسماعيل و الخاص ابو موسى şeklinde geçmektedir. الخاص ifadesi ile cümlemin anlamı "özellikle de Ebû Musa olarak künyelendi" anlamına gelmektedir. Ayrıca Atalan'ın *Menâkibu Âl-i Ebî Talib* isimli eserin adını Menâkibu Ali b. Ebî Talib şeklinde vermesi de bir diğer hata olmuştur. (Bk. Mehmet Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 85.)

²⁵² Zehebî, *Siyer*, 6/269; Ebû Ali Emînüddîn Fazl b. Hasan b. Fazl Tabersî, *İ'lâmü'l-verâ bi-a'lâmi'l-hüdâ* (Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, 1985), 1/546.

²⁵³ Ca'fer'in hayatı boyunca "Ebû Abdullah" künyesi ile anıldığına dair şu örnekler zikredilebilir: Halife Mansûr ile aralarında geçen konuşmalarda Mansûr ona "Ebû Abdullah" şeklinde hitap etmektedir (Bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/230; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/170; Zehebî, *Târîh*, 3/830; Zehebî, *Siyer*, 6/258; Mizzî, *Tehzîb*, 5/79, 92). Mansûr'un görevlilerinin de ona bu künye ile hitap ettiği bilinmektedir (Bk. İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/172; Zehebî, *Siyer*, 6/266). Ca'fer'e soru soran ve ondan rivayette bulunanlar da ona aynı künye ile hitap etmektedirler (Bk. Mesûdî, *İsbât*, 194, 200). Talebelerinden Süfyan es-Sevrî ondan gıyabında "Ebû Abdullah" diye bahsetmektedir (Bk. Mesûdî, *İsbât*, 198, 199; Mizzî, *Tehzîb*, 5/93). Ayrıca Ca'fer'in bizzat kendisi, kendisinden "Ebû Abdullah" künyesi ile bahsetmektedir (Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 5/86). Ca'fer, hadis isnadlarında da "Ebû Abdullah" künyesi ile zikredilmektedir (Bk. Küleynî, *Usûl-ü Kâfî*, 1/12, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31).

Ca'fer, her zaman doğru sözlü bir kimse olup yalana asla tevessül etmediği için , “es-Sâdık” lakabı ile meşhur olmuştur.²⁵⁴ Bunun dışında bilinen diğer lakapları ise şunlardır: “el-Fâdıl”,²⁵⁵ “et-Tâhir”,²⁵⁶ “el-Kâim”,²⁵⁷ “el-Kâfil”,²⁵⁸ “el-Müncî”,²⁵⁹ “Âtır”,²⁶⁰ “Sâbir”dir.”²⁶¹

1.2.2. Doğumu

Kaynaklarda Ca'fer'in Medine'de doğduğu konusunda ittifak olmakla birlikte²⁶² doğum tarihi konusunda ihtilaflar vardır. Umumiyetle hicrî 80 yılı²⁶³ veya 83 yılı²⁶⁴ Rabiü'l-Evvel ayının 17. günü fecrin doğuşu sırasında Cuma²⁶⁵ ya da Pazartesi günü²⁶⁶ doğduğu rivayet edilmektedir. Günümüz modern takvim programları Ca'fer'in doğduğu günün, Cuma'ya tekabül ettiği bilgisini ortaya koymaktadır. Zaten onun Pazartesi günü doğduğunu rivayet eden müellifler de bunun zayıf bir bilgi olduğunu söylemişlerdir.²⁶⁷ Ca'fer'in doğum tarihi hakkında kaynaklarda bahsi geçen 80 yılında Receb ayının

²⁵⁴ Detaylı bilgi için bk. Ebû Bekr Muhammed b. İsmâil b. Muhammed ibn Halfûn el-Ezdî el-Endelüsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik b. Enes*, thk. Ebû Abdülbârî Rızâ Bûşâme el-Cezâirî (Edvâü's-selef, 2004), 134; İbn Hacer, *Takrîb*, 1/132; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Ebû Bekir Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed el-Mekkî et-Taberî, *Delâilü'l-imâme*, ed. Kısmü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye (Kum: Mektebetü'l-ba'se, 1992), 247; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/495; Ziriklî, *A'lam*, 2/126; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/303; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247.

²⁵⁵ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/303; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247.

²⁵⁶ Tâberî, *Delâil*, 247; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/303; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659.

²⁵⁷ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/303.

²⁵⁸ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/303.

²⁵⁹ Tâberî, *Delâil*, 247; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/303; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247.

²⁶⁰ Tâberî, *Delâil*, 247.

²⁶¹ Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659.

²⁶² Ayrıntılı bilgi için bk. Tâberî, *Delâil*, 245; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Şeyh Müfid, *el-İrşâd fî ma'rifeti huvecillahi ale'l-ibâd* (Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993), 2/179; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/301; Ali Muhammed Ali Duhayyil, *Eimmetünâ sîreti'l-eimmeti'l-isnâ aşer* (Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 1982), 1/401; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659; Tabersî, *İ'lâmu'l-verâ*, 1/514; Ziriklî, *A'lam*, 2/126.

²⁶³ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 1/199; Mizzî, *Tehzîb*, 5/97; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* thk. Adil Ahmed Abdülmecvûd, Ali Muhammed Muavvaz (Riyâd: Vizaretü's-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşad, ts.), 1/575; Zehebî, *Tarih*, 3/829; Zehebî, *Tezkire*, 1/166; Zehebî, *Siyer*, 6/255; Suyûtî, *et-Tabakât*, 79; İbn Meneûye, *Ricâlü Sahih-i Müslim*, 1/121; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659; Ali Duhayyil, *Eimmetünâ*, 1/401.

²⁶⁴ Detaylı bilgi için bk. Hâşim Mâruf el-Hasenî, *U'sûlü't-teşeyyu': arz ve dirâse* (Beyrut: Dâru'l-kalem, ts.), 206; Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, 1/472; Mesûdî, *İsbât*, 193; Tabersî, *İ'lâmu'l-verâ*, 1/514; Tâberî, *Delâilü'l-imâme*, 245; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/301; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659; Ali Duhayyil, *Eimmetünâ*, 1/401.

²⁶⁵ Bkz. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/301-302; Tabersî, *İ'lâmu'l-verâ*, 1/514; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659; Ali Duhayyil, *Eimmetünâ*, 1/401.

²⁶⁶ Bkz. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/301-302; Tabersî, *İ'lâmu'l-verâ*, 1/514; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659; Ali Duhayyil, *Eimmetünâ*, 1/401.

²⁶⁷ Bkz. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/301. Bazı müellifler, Pazartesi görüşünün zayıflığını parantez içinde - yahut Pazartesi- diye belirtmektedirler (Bkz. Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659; Ali Duhayyil, *Eimmetünâ*, 1/401).

başında,²⁶⁸ 83 yılında Ramazan ayının 8. günü gün doğumundan önce²⁶⁹ ve 86 yılında²⁷⁰ doğduğuna dair bilgiler zayıf rivayetlerdir. Ca'fer'in doğum yılını bildirmeyip 148 yılında vefat ettiğinde; 71 yaşında olduğunu zikreden İbn Sa'd'a göre onun doğum tarihi 77 yılına,²⁷¹ 66 yaşında olduğunu zikreden Yâkubî'ye göre ise 82 yılına²⁷² tekabül etmektedir. Kaynaklarda Ca'fer'in 80 yılında Mekke'de o yılın "Cuhaş Seli Yılı"²⁷³ olarak anılmasına sebep olan sel felaketinin yaşandığı yılda doğduğu zikredilmektedir.²⁷⁴ Arapların, yaşanan önemli bir hadiseyi o yıla isim olarak vermeleri o yılda yaşanan diğer olayların da net tarih bilgisini vermektedir. Nitekim Hz. Peygamberin doğum tarihine dair rivayetlerde de "fil yılında doğmuştur" denir.²⁷⁵ Bu uygulamadan hareketle Ca'fer'in hicrî 80 yılında doğduğu bilgisi kanıtlanmaktadır. Şîî kaynakların genelinde ise Ca'fer'in 83 tarihinde doğduğu kabul edilmektedir. Bununla beraber Şîî bir müellif olan Muhsin el-Emîn, Ca'fer'in hem 83 yılında hem de 80 yılında doğduğunu rivayet eden müellifleri zikrettikten sonra kendi kanaatinin 80 yılı olduğunu belirtmektedir.²⁷⁶ Muasır araştırmacı Muhammed Ebu Zehra da bu ihtilaflara işaret edip tercihe şayan olan görüşün Ca'fer'in doğum yılının, amcası Zeyd ve Ebu Hanife'nin de doğdukları yıl olan 80 yılı olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁷

Mevcut bilgilerden hareketle Ca'fer'in doğum tarihinin, hicrî 80 yılı Rabiü'l-Evvel ayının 17. Cuma günü olarak veren kaynakların isabet ettiği ortaya çıkmaktadır.

²⁶⁸ Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/659.

²⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327.

²⁷⁰ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302.

²⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/544.

²⁷² Yâkubî, *Târîh*, 2/381.

²⁷³ Hicrî 80 yılı Abdülmelik b. Mervân'ın hilafeti döneminde Mekke'de çok ciddi tahribata sebep olan bir sel yaşanmıştır. Bu sel her şeye hasar verdiğinden dolayı "yıkım" manasına gelen "Cuhaş" kelimesi ile adlandırılmıştır. Hac mevsiminde meydana gelen bu olayda hem Mekke'de yaşayan hem de hac vazifesi için gelen insanlardan çok sayıda kişi boğulmuştur. Hatta bu insanların develeri yükleriyle birlikte bu sele kapılmış ve kimse onları bu selden kurtaramamıştır. Hacûn'a kadar ulaşan sel sularının seviyesi o kadar yükselmiştir ki neredeyse Kâbe sular altında kalmıştır. (Bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye*, 9/31.)

²⁷⁴ Bkz. Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 1/199; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-evsât*, thk. Muhammed b. İbrâhim el-Leheyân (Riyâd: Dârü's-sumay'î, 1998), 2/62; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/659.

²⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/81.

²⁷⁶ Bk. Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/659.

²⁷⁷ Bk. Muhammed Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Şafak Yayınları, 1992), 33.

1.2.3. Ailesi

Bu bölümde, nesebi annesi kanalıyla Hz. Ebu Bekir'e, babası yoluyla ise Hz. Ali'ye dayanan Ca'fer'in annesi, babası, anneannesi, babaannesi, dedeleri ve kardeşleri ele alınacaktır.

1.2.3.1. Annesi

Cafer'in annesi, Ümmü Ferve bt. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk et-Teymîyye'dir.²⁷⁸ Şiâ'ya ait kaynaklarda Ümmü Ferve'nin adının, Karîbe²⁷⁹ ya da Fatıma²⁸⁰ olduğu geçmekte olup zayıf bir rivayete göre ise künyesinin "Ümmü'l-Kâsım"²⁸¹ olduğu zikredilmektedir. Bu kaynaklar muhtemelen Ümmü Ferve ifadesinin künye olup asıl isminin ise Fatıma olduğunu düşünmüştür. Ancak üç kızı olduğu bilinen Kasım b. Muhammed'in, Ümmü Ferve'den hariç Fatıma adında bir kızı olup Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer b. Hattab ile evli olduğu bilinmektedir.²⁸² İshak b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib ile evli olan bir diğer kızı Ümmü Hâkim'in ise Kâsım adında oğlu vardır.²⁸³ Bu sebeple Ümmü'l-Kâsım künyesinin ona ait olma ihtimali daha yüksektir. Kâsım b. Muhammed'in, Ümmü'l-Kâsım adında bir kız kardeşinin olması²⁸⁴ Ümmü Ferve'nin halası ile karıştırılmış olduğu ihtimalini de akıllara getirmektedir. Karîbe ismine gelince yalnızca bir kaynak, Ümmü Ferve'nin adının Karîbe olduğuna işaret etmiş ve diğer güvenilir kaynaklar Kâsım b. Muhammed'in bu üç kızı dışında başka bir kızına işaret etmemiştir. Araştırmalarımız sonucunda Ümmü Ferve'nin künye değil isim olduğu ortaya çıkmaktadır.

²⁷⁸ Mesûdî, *İsbât*, 194; Hâşim Mâruf, *U'sûlu't-Teşeyyu'*, 211; Küleynî, *Kâfi*, 1/472; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/829; Zehebî, *Tezkire*, 1/166; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 7/543; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/574; Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik bin Enes*, 134; Zehebî, *Siyer*, 6/255; Ebû Abdullah Zübeyr b. Bekkâr b. Abdullah el-Kureşî ez-Zübeyrî, *Cemheretü nesebi Kureyş ve ahhârihâ*, thk. Abbas Hânî el-Cerrâh (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2010), 1/395.

²⁷⁹ Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/659. Kâsım b. Muhammed'in kızları arasında bu isim bulunmamaktadır (Bk. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, 1/395-396).

²⁸⁰ Tâberî, *Delâil*, 248; Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/659; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302.

²⁸¹ Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/659.

²⁸² Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, 1/396.

²⁸³ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, 1/395; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Riyâd Ziriklî-Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1996), 2/326.

²⁸⁴ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, 1/395.

1.2.3.2. Anneannesi

Ca'fer'in anneannesi Esmâ bt. Abdurrahman b. Ebû Bekir,²⁸⁵ Hz. Ebû Bekir'in torunu olup hicrî 126 yılında vefat etmiştir. Sika hadis râvîlerinden biri olup Hz. Âişe'den rivayette bulunan Esmâ'dan da Abdurrahman b. Kâsım b. Muhammed'in rivayette bulunduğu zikredilmektedir.²⁸⁶

1.2.3.3. Dedesi

Ca'fer es-Sâdık'ın annesinden dedesi Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir,²⁸⁷ eşi Esmâ gibi Hz. Ebû Bekir'in torunudur.

Zamanının en faziletli âlimlerinden ve Medineli meşhur “Fukahâ-i seb'a” olarak anılan yedi kişiden birisi olan Kâsım b. Muhammed,²⁸⁸ babası öldürölüp yetim kalınca halası Hz. Âişe'nin yanında yetişmiş ve ondan fıkıh öğrenmiştir.²⁸⁹ Sahâbeden rivayette bulunan Kâsım b. Muhammed, çok hadisi olan sika bir kimsedir. Tâbiînin efendilerinden olan Kâsım'dan tâbiînin büyükleri rivayette bulunmuştur.²⁹⁰ Şîî bir kaynakta Kâsım'ın Ali b. Hüseyin'in ashabının sikalarından olduğu rivayet edilmektedir.²⁹¹ Ömer b. Abdülaziz'in “Şayet elimden gelse benden sonra halifelîge onu tayin ederdim” diye övgüyle bahsettiğı Kâsım'ın²⁹² secdelerinde devamlı Hz. Osman'ın katline sebep olan babası için dua ettiğı rivayet edilmektedir.²⁹³

²⁸⁵ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/829; Siyer, 6/255; Zehebî, *Tezkire*, 1/166; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Küleynî, *Kâfî*, 1/472; Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik bin Enes*, 134. Yunus Emre Gördük, “Ümmü Ferve'nin annesinin Ümmü Veled Sevede” olduğunu zikretmektedir. Ancak bu bilginin üç satır altında “Ümmü Ferve'nin annesinin Esmâ bt. Abdurrahman b. Ebû Bekir” olduğunu ve bundan dolayı Ca'fer'in “annesinin hem annesi hem babası tarafından Hz. Ebû Bekir'in torunu” olduğunu zikretmektedir. Birincisinde Ümmü Ferve'nin annesinin Ümmü Veled Sevede olduğunu söylerken ikincisinde Esmâ bt. Abdurrahman olduğunu ifade etmektedir. Hz. Ebû Bekir'in torunu olan bir kimse Ümmü Veled olamayacağı için bu iki bilgi birbiriyle çelişmektedir. Ayrıca Gördük, Ümmü Veled Sevede bilgisini İbn Sa'd'ın *et-Tabakât* adlı eserinde Kâsım b. Muhammed'in tercemesinden almıştır. Ancak ilgili yerde Ümmü Veled Sevede'nin, Ümmü Ferve'nin annesi değil Kâsım b. Muhammed'in annesi olduğu yazmaktadır. Yani Ümmü Veled Sevede, Ümmü Ferve'nin babaannesidir. Gördük'ün, birinci ifadesinde hata olduğu anlaşılmaktadır (Bk. Gördük, *İmam Ca'fer es-Sâdık ve Ona İsnâd Edilen İşârî Tefsir*, 87).

²⁸⁶ Ömer Rızâ Kehhâle, *Â'lamu'n-nisâ fî âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984), 1/57.

²⁸⁷ İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 7/186; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/59; Mesûdî, *İsbât*, 194.

²⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/59.

²⁸⁹ Zehebî, *Tezkire*, 1/97.

²⁹⁰ İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 7/186; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/59.

²⁹¹ Mesûdî, *İsbât*, 194.

²⁹² Zehebî, *Tezkire*, 1/97; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/88.

²⁹³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/59.

Ömrünün sonlarına doğru görme duyusunu kaybettiği bilinen Kâsım'ın,²⁹⁴ hicrî 107 yılında vefat ettiği rivayet edilmektedir.²⁹⁵

Ca'fer es-Sâdık'ın dedesi Kâsım ve anneannesi Esma, Hz. Ebû Bekir'in torunlarıdır. Ca'fer'in buna işaretle “Ebû Bekir es-Siddîk benim iki defa/iki taraftan dedemdir” dediği nakledilmektedir.²⁹⁶ Aynı ilişki Hz. Ali tarafından da bulunmasına yani babaannesi Ümmü Abdillâh ve dedesi Zeynelâbidîn Ali Hz. Ali'nin torunları olmasına rağmen Ca'fer'in Hz. Ali için böyle bir söz söylediği görülmemektedir.

Ca'fer'in sadece Hz. Ebû Bekir ile olan tarafı vurgulamasına hem kendisinin hem de babasının Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında kötü zan içerisinde olmakla itham edilmeleri sebep olmuş olabilir. Zira Ca'fer'in kendisinin Ebû Bekir ve Ömer'den imtina ettiğini zanneden bir kimseye “Allah ondan teberri etsin, vallahi ben Allah'ın beni Ebû Bekir'e olan yakınlığımdan dolayı nimetlendireceğini umuyorum, ben bir gün hastalandım da malımı dayım Abdurrahman b. Kâsım'a vasiyet ettim” dediği rivayet edilmektedir.²⁹⁷

Yine kendisine yakın olan ve muhtemelen içindeki şüpheyi gidermek için Ca'fer'e ve babasına, Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne düşündüklerini soran Sâlim b. Ebî Hafsa'ya, “Ey Salim! Ebû Bekir ve Ömer'e yakın ol, onların düşmanlarından ise uzak ol, çünkü o ikisi hidayet imamlarıdır” diye cevap vermişlerdir. Ca'fer ise sözüne “Ey Salim! İnsan dedesine söver mi? Ebû Bekir benim dedemdir. Eğer ben Ebû Bekir ve Ömer'e yakın olmaz ve onların düşmanlarından teberri etmezsem kıyamet gününde Muhammed'in (s.a.v.) şefaatine nail olamam” dediği rivayet edilmektedir.²⁹⁸

²⁹⁴ İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 7/186.

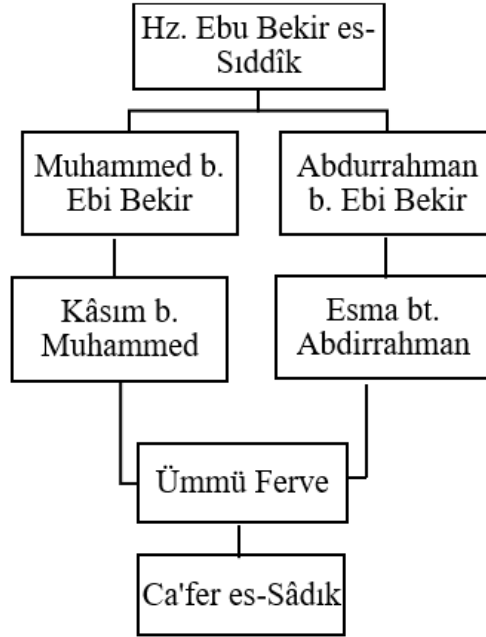
²⁹⁵ Zehebî, *Tezkire*, 1/97. Vefat tarihinde ihtilaflar bulunan Kâsım'ın, hicrî 101,102 ya da 112 yılında Mekke ve Medine arasında bulunan *Kudeyd* mevkiinde vefat ettiği zikredilmektedir (Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/59-60). Ayrıca H. 108 ya da 109 yılı da zikredilmektedir (Bkz. İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 7/186; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/90).

²⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/255; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/829; Zehebî, *Siyer*, 6/255; Zehebî, *Tezkire*, 1/166; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/574; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659.

²⁹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 5/80; Zehebî, *Siyer*, 6/258; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575.

²⁹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 5/80; Zehebî, *Siyer*, 6/258. Benzer rivayetler için bkz. Mizzî, *Tehzîb*, 5/81-82-83; Zehebî, *Siyer*, 6/259-260; Zehebî, *Tezkire*, 1/167; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575.

Şekil 2: Ca'fer es-Sâdık'ın Anne Tarafından Nesebi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.2.3.4. Babası

Ca'fer'in babası, Ebu Ca'fer Muhammed el-Bâkır b. Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib b. Abdilmuttalib'dir.²⁹⁹ Muhammed el-Bâkır'ın, 3 Safer hicrî 57 Salı günü doğduğu³⁰⁰ ve dedesi Hz. Hüseyin'in katledildiği gün üç ya da dört yaşında olduğu rivayet edilmektedir.³⁰¹ Âlim, seyyid ve büyük birisi olan Muhammed'e ilmi yarıp açığa çıkardığı ve genişlettiği için "Bâkır"³⁰² lakabı verildiği rivayet edilmektedir.³⁰³ "Bâkırü'l-İlim" olarak bilinen bu lakabın zamanla Bâkır şeklinde kısaltılarak söylendiği anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Bunun dışında kaynaklarda eş-Şâkir lillah, el-Hâdî, el-Emîn, eş-Şebîh,³⁰⁵ eş-Şehîd lakapları ile de zikredilmektedir.³⁰⁶ Tek bir künyesi olan

²⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/315; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174.

³⁰⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174; Küleynî, *Kâfî*, 1/469.

³⁰¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/227.

³⁰² Şair Kurtubî onun için "Ey takva ehli için ilmi yarıp açığa çıkaran ve ey dağlara (âlimlere) boyun eğdirenlerin en hayırlısı!" demiştir (Bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174; Ebû Nasr Sehl b. Abdullah b. Dâvud b. Süleyman el-Buhârî, *Sırrü's-silsileti'l-Aleviyye* (Dârü'l-kabes, 1987), 47).

³⁰³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174.

³⁰⁴ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/227.

³⁰⁵ İmam el-Bâkır'a, Resulullah'a benzediği için "eş-Şebîh" denildiği zikredilmektedir (Bk. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/227; Tâberî, *Delâil*, 216).

³⁰⁶ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/227; Tâberî, *Delâil*, 216.

Muhammed'in, oğlu Ca'fer'e nispetle "Ebu Ca'fer" künyesi ile anıldığı zikredilmektedir.³⁰⁷

Hadiste sika kabul edilen ve çok hadis rivayet eden Muhammed'in, rivayet konusunda titiz davrandığı ve kendisi ile ihticâc edilmeyen kimseden rivayette bulunmadığı zikredilmektedir.³⁰⁸ Hadis konusunda son derece titiz davranan Buhârî *Sahih'inde* Muhammed el-Bâkır'dan rivayette bulunmuştur.³⁰⁹

Muhammed, 23 Safer 114 yılında 75 yaşındayken Medine'de vefat etmiştir.³¹⁰ Bakî kabristanına babasının ve büyük amcası Hz. Hasan'ın yanına defnedilmiştir.³¹¹

1.2.3.4. Babaannesi

Ca'fer'in babaannesi, Ümmü Abdillâh bt. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Hasan'ın kızıdır.³¹² Ancak İbn Hallikân, onu Hz. Hasan'ın torunu şeklinde yani Ümmü Abdillâh bt. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Talib şeklinde vermektedir.³¹³

Ancak Hz. Hasan'ın tercemesinde çocukları arasında zikredilen Ümmü Abdillâh hakkında Muhammed el-Bâkır'ın annesi olduğu bilgisi geçmektedir.³¹⁴ Ayrıca kaynakların genelinin de Ümmü Abdillâh'ın Hz. Hasan'ın kızı olduğu bilgisini nakletmeleri onun Hz. Hasan'ın kızı olduğu bilgisini netleştirmektedir.

³⁰⁷ Bk. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/228; Tabersî, *İ'lam*, 1/511; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/651.

³⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/318; Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhîbbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Garamel-Amrî (Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1998), 54/272.

³⁰⁹ Muhammed el-Bâkır'ın, *Sahih-i Buhârî*'de geçen bazı rivayetleri için bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Gusl", 4; "Nikâh", 32; "Fiten", 21; "Zebâih ve Sayd", 27.

³¹⁰ Bkz. Küleynî, *Kâfî*, 1/469; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/318. Vefat tarihinde ihtilaflar olan Muhammed el-Bâkır'ın 117 ya da 118 yılında Humeyme'de vefat edip Medine'ye nakledildiği de rivayet edilmektedir (Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/318).

³¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174; Küleynî, *Kâfî*, 1/469.

³¹² Detaylı bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/315, 210; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 54/270, 271, 272, 274; Taberî, *Delâil*, 217; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/189, 227; Tabersî, *İ'lamu'l-verâ*, 1/493, 498; Küleynî, *Kâfî*, 1/469; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/629; Ali Duhayyil, *Eimmetünâ*, 1/251; Bâkır Şerif el-Karaşî, *Mevsûatü sîreti ehl-i beyt*, thk. Mehdi Bâkır el-Karaşî (Necf: Müessesetü'l-İmami'l-Hasan, 2016), 17/19; Şeyh Ebû Nasr el-Buhârî, *Sırrü's-silsileti'l-Aleviyye*, 47; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, 2/155; Ebû'l Abbas Cemâleddîn Ahmed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Inebe, *Umdetü't-Tâlib fî ensâbi âli Ebî Tâlib (el-Celâliyyeti's-suğra)* (Kum: Müessesetü-i ensâriyan, 1996), 238; Ebû Abdillâh el-Mus'ab b. Abdillâh b. el-Mus'ab Ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, tsh. E. Levi Provençal (Kâhire: Dâru'l-maârif, 1982), 50; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/305.

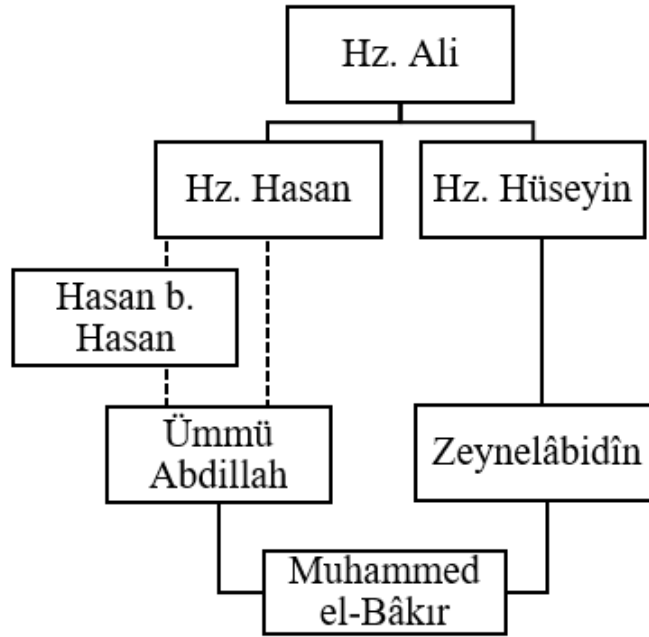
³¹³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174.

³¹⁴ Taberî, *Delâil*, 217; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/352.

Bazı kaynaklarda, Ümmü Abdillâh'ın isminin, Fatıma,³¹⁵ Ümmü Hasan³¹⁶ ve zayıf bir rivayette Ümmü Abde³¹⁷ olduğu görülmektedir. Fakat Hz. Hasan'ın, Fatıma ve Ümmü Hasan isimli başka kızları da bulunduğundan³¹⁸ bunların Ümmü Abdillâh dışında farklı çocuklar olduğu daha isabetli gözükmemektedir.

Şîa'ya ait bir kaynakta Ümmü Abdillâh hakkında Hâşimoğullarının kadınlarının efendilerinden olup Âl-i Hasan'da onun gibi kadına bir daha rastlanmadığı ve kocası Zeynelâbidîn'in, onu "es-Sıddîka" diye isimlendirdiği zikredilmektedir. Zeynelâbidîn ile evli olduğu için "O ilk Alevî kadındır ve ilk Alevî'yi o doğurmuştur" denilmektedir.³¹⁹ İlk Alevî kadın denilmesinin sebebi Hz. Hasan'ın imametinden sonra imamet in artık Hüseyinî kola geçmesi olabileceği gibi karı-koca her ikisinin Hz. Hasan ile Hüseyin'in çocukları olması sebebiyle olabilir.

Şekil 3: Muhammed el-Bâkır'ın Nesebi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

³¹⁵ Tâberî, *Delâil*, 217; Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/629; Duhayyil, *Eimmetünâ*, 1/251; Karaşî, *Mevsûatü sîreti ehl-i beyt*, 17/19.

³¹⁶ Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/629; Tâberî, *Delâil*, 217.

³¹⁷ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/227.

³¹⁸ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/352; Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/563.

³¹⁹ Tâberî, *Delâil*, 217.

1.2.3.5. Dedesi

Ca'fer'in dedesi, 12 imamın dördüncüsü Zeynelâbidîn lakabıyla meşhur olan Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin'dir.³²⁰ Onun, Hz. Ali'nin vefatından iki yıl önce 38 yılında doğduğu zikredilmektedir.³²¹ Annesi, Sâsânî kistrâlarının sonuncusu Yezdecerd'in kızı, Selâme³²² bt. Yezdecerd b. Şehriyâr b. Şîreveyh b. Kistrâ Ebervize'dir.³²³ Zeynelâbidîn'e, annesinin soylu bir Fârisî olmasından ve babasının da şerefli bir soya mensup olmasından dolayı "İbnü'l-Hayrateyn" denilmektedir.³²⁴

Tâbiînin efendilerinden kabul edilen Zeynelâbidîn için Zührî'nin "Ben ondan daha faziletli bir Kureyşli görmedim" dediği rivayet edilmektedir.³²⁵

Zeynelâbidîn'in 23 yaşındayken babasıyla birlikte Kerbela'da bulunduğu ve o sırada hastalığından ötürü yattığı için onlarla birlikte mücadeleye katılamadığı zikredilmektedir.³²⁶ Bu olayda Hz. Hüseyin'in Ali isimli iki oğlundan Ali el-Ekber'in şehit olduğu ve soyunun kesildiği,³²⁷ Ali el-Asgar olarak bilinen Zeynelâbidîn'in ise hayatta kalıp Hz. Hüseyin'in soyunun onunla devam ettiği zikredilmektedir.³²⁸

Zeynelâbidîn'in, 94 yılında Medine'de vefat ettiği ve vefat ettiğinde 57 yaşında olduğu rivayet edilmektedir.³²⁹ Bakî kabristanına amcası Hz. Hasan'ın yanına defnedildiği zikredilen Zeynelâbidîn'in, Şîa'ya ait bir kaynağa göre Velîd b. Abdülmelik tarafından zehirlendiği iddia edilmektedir.³³⁰

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle Cafer es-Sadık'ın, anne tarafından soyu dedesi Kâsım b. Muhammed ve anneannesi Esmâ bt. Abdірrahman aracılığıyla Hz. Ebû Bekir'e; baba tarafından soyu ise dedesi Zeynelâbidîn ve babaannesi Ümmü Abdіllah aracılığıyla Hz. Ali'ye dayandığı görülmektedir.

³²⁰ Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/209; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/266.

³²¹ Bkz. Küleynî, *Kâfî*, 1/296;

³²² İsmî; *Selâfe*, *Havle*, *Şehr Bânûye*, *Şah Zenan* olarak ta zikredilmektedir (Bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/268; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/189).

³²³ Küleynî, *Kâfî*, 1/296; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/189; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/267.

³²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/267.

³²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/267.

³²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/209.

³²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/209;

³²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/209; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/188; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/266.

³²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/218-219. Küleynî, Zeynelâbidîn'in H. 95 yılı Muharrem ayında Cumartesi günü vefat ettiğini zikretmektedir (Bk. Küleynî, *Kâfî*, 1/296).

³³⁰ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/189.

1.2.3.6. Kardeşleri

Kaynaklar Ca'fer'in beş³³¹, altı³³² ya da yedi³³³ kardeş olduğu bilgisini nakletmektedir. Ca'fer ile birlikte onların toplam altı kardeş olduğu bilgisi isabetli olup isimleri şunlardır: Ca'fer, Abdullah, İbrahim, Abdullah (el-Eftah), Ali, Ümmü Seleme Zeynep'tir.

Üç evlilik yaptığı anlaşılan Muhammed el-Bâkır'ın, Ümmü Ferve bt. Kasım b. Muhammed adlı eşinden Ca'fer ve Abdullah,³³⁴ diğer eşi Ümmü Hakîm bt. Üseyd³³⁵ b. Mugîre b. el-Ahnes b. Şerîk es-Sekafî adlı eşinden, İbrahim ve Abdullah el-Eftah³³⁶ adlı çocukları dünyaya gelmiştir. Abdullah'ın isminin Ubeydullah olup bu ikisinin soylarının devam etmediği zikredilmektedir.³³⁷ Muhammed el-Bâkır'ın, Ümmü Gülsüm bt. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib ile evlendiği ve ondan çocuğunun olmadığı zikredilmektedir.³³⁸

Muhammed el-Bâkır'ın, Ümmü Veled bir cariyesinden, Ali ve Zeynep adında çocuklarının olduğu isminin Ümmü İsmail b. el-Erkat³³⁹ olduğu zikredilen başka bir Ümmü Veled cariyesinden ise Ümmü Seleme adında bir kızı olduğu rivayet edilmektedir.³⁴⁰ Ancak İbn Şehrâşûb, bu üç çocuğun aynı anneden doğduğunu rivayet edip ayrıca zayıf bir görüş olarak da Zeyneb'in başka bir anneden olduğu bilgisini nakletmektedir.³⁴¹ Bazı kaynaklarda ise Muhammed el-Bâkır'ın, Ümmü Seleme künyesine sahip Zeyneb adında tek kızı olduğu rivayet edilmektedir.³⁴² Bu durumda Muhammed el-Bâkır'ın biri kız olmak üzere toplamda 6 evladı olduğu anlaşılmaktadır.

³³¹ Tâberî, *Delâil*, 217.

³³² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/315.

³³³ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/228; Âmilî, *A 'yânü 'ş-Şî'a*, 1/651.

³³⁴ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/315; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/228; Tabersî, *Î'lam*, 1/511; Âmilî, *A 'yânü 'ş-Şî'a*, 1/651.

³³⁵ Esed şeklinde de ifade edilmiştir (Bk. Âmilî, *A 'yânü 'ş-Şî'a*, 1/651; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/228).

³³⁶ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/315; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/228; Tabersî, *Î'lam*, 1/511; Âmilî, *A 'yânü 'ş-Şî'a*, 1/651.

³³⁷ Tabersî, *Î'lam*, 1/511; Âmilî, *A 'yânü 'ş-Şî'a*, 1/651

³³⁸ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kâhire: Dârü'l-meârif, 1982), 42; Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî, *Kitâbu nesebi Kureyş*, 52.

³³⁹ Karaşî, *Mevsûat*, 17/98.

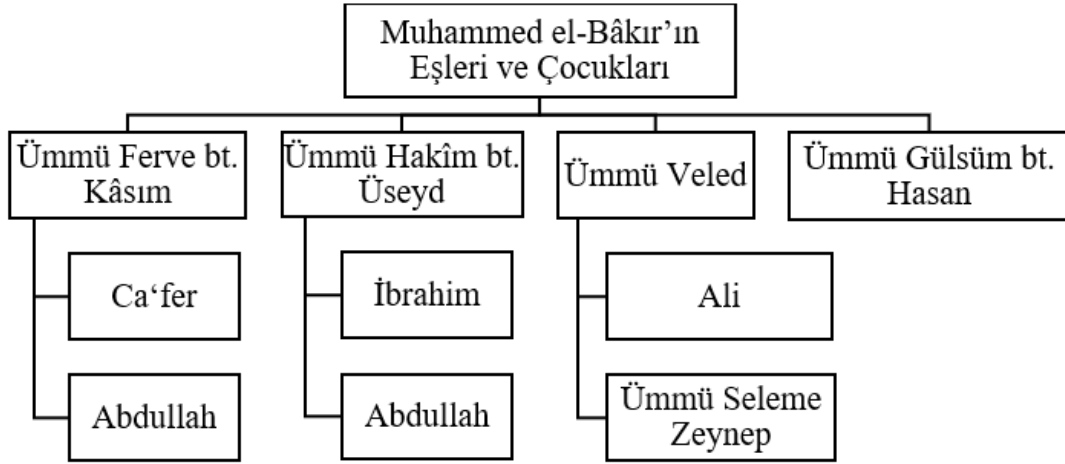
³⁴⁰ Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/315; Âmilî, *A 'yânü 'ş-Şî'a*, 1/651; Tabersî, *Î'lam*, 1/511.

³⁴¹ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/228.

³⁴² Bk. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/228; Tabersî, *Î'lam*, 1/511; Tâberî, *Delâil*, 217; Âmilî, *A 'yânü 'ş-Şî'a*, 1/651.

Muhammed el-Bâkır'ın, Ca'fer hariç tüm çocuklarının öldüğü ve soyunun yalnızca Ca'fer ile devam ettiği bilinmektedir.³⁴³

Şekil 4: Ca'fer es-Sâdık'ın Kardeşleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.2.3.7. Evliliği ve Çocukları

Kaynaklarda verilen bilgiler çerçevesinde Ca'fer'in bir eşi olup en az üç Ümmü Veled cariyeye sahip olduğu ve bunlardan da 11 çocuğu olduğu bilinmektedir. Ca'fer'in evlilik gerçekleştirdiği bir tane hanımı olması ve cariyelerin hukuken eş statüsünde olmaması sebebiyle başlıga eşleri ifadesi yerine evliliği ifadesinin kullanımı daha uygun düşecektir.

Kaynakların Ca'fer'in çocukları hakkında verdiği bilgiler sonucunda onun en az üç tane Ümmü Veledde sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında kendisinin Ümmü Veled olmayan cariyesinin bulunup bulunmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu Ümmü Veledlerden, yalnızca bir tanesinin kimliği hakkında bilgi vardır. Onun adı, Hamide el-Musaffât bt. Sâid el-Berberî el-Endelüsî'dir. Hamide'nin künyesinin Lü'lü' olduğu ifade edilmektedir.³⁴⁴ Ca'fer'in, haklarında bir bilgi bulunmayan ve Hamide el-Berberî dışında en az iki tane daha oldukları anlaşılan cariyeleri vardır. Çok evliliğin

³⁴³ İbn Hazm, *Cemhere*, 59; Şeyh Ebû Nasr el-Buhârî, *Sırrü's-silsileti'l-Aleviyye*, 49; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/228.

³⁴⁴ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/349; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 47/241; Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/660.

normal karşılandığı bir dönemde ve sosyal çevrede Ca'fer'in, tek bir evlilik yapması dikkat çekmektedir.

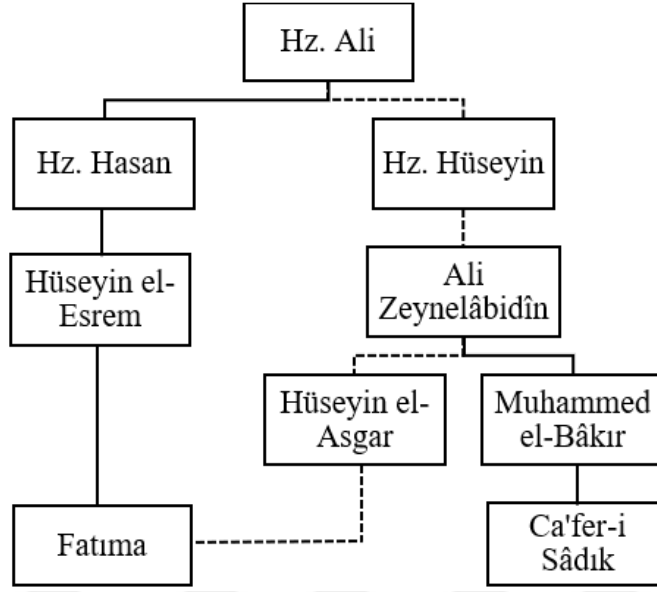
Ca'fer'in eşi, Hz. Hasan'ın torunu Fatıma bt. Hüseyin el-Esrem b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'tir.³⁴⁵ Bazı kaynaklarda Ca'fer'in eşinin öz amcasının kızı, Fatıma bt. Hüseyin el-Asgar b. Zeynelâbidîn olduğu rivayet edilmektedir.³⁴⁶ Ancak hem Şîî müelliflerin hem de Ehl-i sünnet müelliflerinin umumiyetinin de ifade ettiği gibi Fatıma'nın, Hz. Hasan'ın torunu olduğu daha isabetli gözükmektedir. Zira *Kitâb-u nesebi Kureyş* adlı eserde Hüseyin el-Esrem'in kızı Fatıma'nın Ca'fer ile evli olup onun İsmail, Abdullah ve Ümmü Ferve'yi doğurduğu rivayet edilmektedir.³⁴⁷ İbn Sa'd ve Zübeyrî gibi müelliflerin tespitlerinden de hareketle Fatıma'nın, Hüseyin el-Asgar'ın kızı değil Hüseyin el-Esrem'in kızı olduğu kuvvet kazanmaktadır. Ca'fer'in evliliğini, Hz. Hasan'ın torunu değil de öz amcası Hüseyin el-Asgar'ın kızı ile gerçekleştirdiğini tercih eden Şîîlerin zihnî arka planında bu evliliği bütünüyle Hüseyinî bir aileye nispet etme arzusu yatabilir

³⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/660; Şeyh Ebû Nasr el-Buhârî, *Sırrü's-silsileti'l-Aleviyye*, 50; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-envârî'l-câmia li-düreri ahbâri'l-eimmeti'l-athâr* (Beyrut: Müessesetü'l-vefâ, 1983), 47/241; İbn Inebe, *Umdetü't-Tâlib*, 287; Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî, *Kitâbu nesebi Kureyş*, 51. İbn Hazm, Fatıma'nın nesebini verdiği yerde, onun Hz. Hüseyin'in, Hüseyin isimli oğlunun kızı olduğunu ifade etmektedir. Ancak İbn Hazm bu bilgiyi vermeden 7 sayfa geride "Hz. Hüseyin'in çocuklarının bazıları kendisiyle beraber Kerbela'da, bazıları da daha önce ölmüştür ve onun soyu sadece Ali b. Hüseyin/Zeynelâbidîn ile devam etmiştir" demektedir. Fakat Fatıma'nın nesebi konusunda tüm kaynaklarda yukarıda da zikredildiği gibi yalnızca iki ihtilaf vardır. Ya İbn Hazm, onun nesebini Fatıma bt. Hüseyin b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib olarak zikredeceği yerde birbirine çok benzer Hasan ve Hüseyin isimlerinin hatalı yazımı sonucunda "Fatıma bt. Hüseyin b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib" şeklinde ifade etmiş olmalı ya da eser istinsah edilirken müstensihler yanlış yazmış olmalıdır (Bkz. İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 52-59).

³⁴⁶ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, 2/209; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 47/241; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; Ali Duhayyil, *Eimmetünâ*, 1/402; Âmilî, *A 'yânü's-Şî'a*, 1/660; Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmam Ca'fer es-Sâdık*, 139.

³⁴⁷ Zübeyrî, *Kitâb-u nesebi Kureyş*, 51.

Şekil 5: Ca'fer es-Sâdık'ın Eşi Fâtıma'nın Nesebi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'ın yedi, on veya on bir çocuğu olduğu zikredilmektedir.³⁴⁸ Biz burada kaynakların verdiği bilgiler çerçevesinde Ca'fer'in hakkında bilgiye ulaştığımız on bir çocuğunu kronolojiye uygun şekilde vermeye çalışacağız.

Ca'fer'in, eşi Fatıma bt. Hüseyin'den üç çocuğu olmuştur. Onlar: İsmâil el-'Arec el-Emîn,³⁴⁹ Abdullah,³⁵⁰ Esmâ Ümmü Ferve'dir.³⁵¹ Ayağı biraz topal olduğu için "el-'Arec" olarak nitelendirilen³⁵² İsmâil,³⁵³ Ca'fer'in en büyük çocuğu olduğu ve Ca'fer tarafından çok sevildiği için Şîa'dan bir grup, Ca'fer'den sonra İsmâil'in imamete geçeceğini düşünmüşlerdir. Ancak İsmâil, babası hayattayken vefat etmiştir. İleri görüşlü bir insan olan Ca'fer, sonradan ortaya çıkabilecek gâli fikirlere karşı en başından tedbir almak

³⁴⁸ Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/660; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 47/241.

³⁴⁹ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; Yâkubî, *Târih*, 2/383; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/660; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî, *Kitâb-u nesebi Kureyş*, 51.

³⁵⁰ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; Yâkubî, *Târih*, 2/383; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/660; Tâberî, *Delâil*, 247; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; Zübeyrî, *Kitâb-u nesebi Kureyş*, 51.

³⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; Zübeyrî, *Kitâb-u nesebi Kureyş*, 51; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Tâberî, *Delâil*, 247; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/660.

³⁵² Abdülbaki Gölpınarlı, *Ondört Masum: Hz. Peygamber, Hz. Fatıma ve Oniki İmam* (İstanbul: Der Yayınları, 1989), 110. Ayrıca İmâmiyye'ye göre bedensel kusurlarda imam olmaya engel olduğundan İsmâil'in imam olamayacağı ortaya çıkmaktadır (Bkz. Gölpınarlı, *On Dört Masum Hz. Peygamber Hz. Fatıma ve On İki İmam*, 110).

³⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; Yâkubî, *Târih*, 2/383; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/660; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302.

amacıyla kendisinden sonra İsmail'in imam olacağını zannedenlerin şüphelerini gidermek ve onun ölümünü tahkik etmek için herkesin gözleri önünde defalarca cenazenin yüzünü açmıştır.³⁵⁴ Ancak buna rağmen bazıları, İsmail'in ölmediğini ve gaybette olduğunu iddia etmişlerdir.

Ca'fer es-Sâdık'ın vefatından sonra İsmâillîye adında iki grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan birinci grup İsmail'in yaşadığını iddia edip onun imâmetini benimsemişlerdir. Diğer grup ise, İsmâil'in vefat ettiğini kabul etmiş ancak Musa'nın imâmeti yerine "İmâmet makamına oğul kardeşten daha layıktır" diye düşünüp İsmâil'in oğlu, Muhammed b. İsmâil'in imâmetini savunmuşlardır. Her iki grup ta İsmâillîye diye isimlendirilmektedir

Fatıma'nın, İsmail'den sonraki en büyük oğlu Abdullah'tır.³⁵⁵ Ona başının yassı ve büyük olmasından dolayı "el-Eftah" lakabıyla hitap edilmiştir.³⁵⁶ Abdullah'ın, babasının gözündeki değerinin diğer kardeşleri kadar olmadığı hatta bazı huyları yüzünden Ca'fer'in onu pek sevmediği rivayet edilmektedir. Ca'fer'in, ona "kardeşin Musa'ya bak da ondan yüceliği öğren" dediği nakledilmektedir.³⁵⁷ İtikat konusunda babasının hilafında olmakla suçlandığı ve babasının vefatından sonra imâmet iddiasında bulunduğu rivayet edilmektedir. Ona tabi olan bir grubun, daha sonra Musa'nın imâmeti görüşüne yöneldikleri nakledilmektedir. Abdullah'ın imâmeti görüşünü, Eftahiyye/Fetahiyye denilen bir grup dışında sürdüren kalmamıştır.³⁵⁸

Ca'fer'in, Fatıma'dan olan bir kızı olup onun da adın, Esma Ümmü Ferve'dir. Esma Ümmü Ferve'nin, Zeyd b. Ali'nin oğlu ile evlendiği rivayet edilmektedir.³⁵⁹ Bazı kaynaklar Esma ile Ümmü Ferve'nin ayrı kişiler olduğunu rivayet etse de Ümmü Ferve'nin menkıbelerinden anlaşıldığına göre onun adının Esma olup künyesinin Ümmü Ferve olduğu anlaşılmaktadır. Zira ismi, "Esma Ümmü Ferve" şeklinde de

³⁵⁴ Tabersî, *İ'lam*, 1/546.

³⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Yâkubî, *Târih*, 2/383; Tâberî, *Delâil*, 247; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/660; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Tabersî, *İ'lam*, 1/547.

³⁵⁶ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 47/256.

³⁵⁷ Tabersî, *İ'lam*, 1/547; Abdülbakî Gölpınarlı, *On dört Masum Hz. Peygamber Hz. Fatıma ve On İki İmam*, 111.

³⁵⁸ Tabersî, *İ'lam*, 1/547; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 47/242-243; Eftahiyye hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, 183-184; Mustafa Öz, "İmâmiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 28/01/2019".

³⁵⁹ Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/660; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Tâberî, *Delâil*, 247; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 47/241.

zikredilmektedir.³⁶⁰ Esmâ'nın, annesinin Ümmü Veled olduğu da rivayet edilmektedir.³⁶¹ Fakat bu durumda Esmâ ile Ümmü Ferve ayrı kişiler sayılmaktadır.

Ca'fer'in Hamide'den; Musa el-İmam el-Kâzım, Muhammed ed-Dibâc, İshak, Fâtıma el-Kübra adında çocukları olmuştur.³⁶²

Ebû'l-Hasan Musa el-İmam el-Kâzım b. Ca'fer,³⁶³ 128 yılında Medine'de dünyaya gelmiştir.³⁶⁴ On iki imamın yedincisi olan Musa,³⁶⁵ öfkesine hâkim olması ve zalimlerin ona yaptıklarına sabretmesinden dolayı "el-Kâzım" lakabıyla meşhur olmuştur.³⁶⁶ Sünnî kaynaklarda rivayetleri bulunan Musa, babasından, Abdullah b. Dinar ve Abdülmelik b. Kudâme'den hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayet çağından önce öldüğü için az sayıda rivayeti olan Musa hakkında "sadûk, sika ve Müslüman imamlardan biri" gibi değerlendirmeler yapılmıştır.³⁶⁷ 179 yılında Harun Reşid'in hilafetinde Bağdat'ta hapse atılan Musa orada vefat etmiştir.³⁶⁸ Musa'nın, on sekiz oğlu ve yirmi iki kızı olduğu ve onların hepsinin ya da bir kısmının soylarının devam ettiği zikredilmektedir.³⁶⁹

Hamide'nin Muhammed³⁷⁰ adında ki oğlu yüzünün güzelliğinden dolayı "ed-Dibâc" lakabı ile anılmaktadır.³⁷¹ Hurûc konusunda Zeydîye gibi düşünen Muhammed, 199 senesinde Me'mûn'a karşı hurûc etmiştir. Cömert ve cesur bir kimse olan Muhammed'in Davud orucu tuttuğu ve ziyafet amacıyla her gün bir koç kestiği rivayet edilmektedir.³⁷² İshak³⁷³ hakkında ise takva sahibi, faziletli ve müctehid bir kimse olup ilimle meşgul olduğu anlatılmaktadır. İnsanlar ondan hadis ve âsar rivayet etmişlerdir. İbn Kâsib ondan

³⁶⁰ Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/660; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302.

³⁶¹ Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/660; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543.

³⁶² Detaylı bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; Yâkubî, *Târih*, 2/383; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Tâberî, *Delâil*, 247; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/660; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247.

³⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; Yâkubî, *Târih*, 2/383; Tabersî, *İ'lam*, 1/546. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Tâberî, *Delâil*, 247; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/660; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/308.

³⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, 6/270; Şeyh Ebû Nasr el-Buhârî, *Sırrü's-silsileti'l-Aleviyye*, 53.

³⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/308.

³⁶⁶ Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 2/5.

³⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/270.

³⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/544; Zehebî, *Siyer*, 6/270.

³⁶⁹ Bkz. Şeyh Ebû Nasr el-Buhârî, *Sırrü's-silsileti'l-Aleviyye*, 53.

³⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; Yâkubî, *Târih*, 2/383; Tâberî, *Delâil*, 247; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/660.

³⁷¹ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 47/257; İbn İnebe, *Umde*, 301.

³⁷² Tabersî, *İ'lam*, 1/546; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 47/243.

³⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/543; Tâberî, *Delâil*, 247; Hasîbî, *el-Hidâye*, 247; Tabersî, *İ'lam*, 1/546; Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/660.

hadis rivayet ettiğinde “bana sika er-Radî İshak b. Cafer tahdis etti” demiştir. Kardeşi Musa’nın imametini kabul eden İshak babası Ca’fer’den, onun imâmeti konusunda sözler³⁷⁴ rivayet etmiştir.³⁷⁵

Fâtıma el-Kübra Hamide’nin kızı olup³⁷⁶ Abbasoğullarından Muhammed b. İbrahim’le evlenmiştir, onun nikâhı altındayken de vefat etmiştir.³⁷⁷

Ca’fer’in hakkında bir malumat bulunamayan diğer Ümmü Veled cariyelerinden ise Yahya, Abbas, Fatıma es-Suğra, Ali el-Aridî adındaki çocukları dünyaya gelmiştir.³⁷⁸

Abbas hakkında faziletli ve seçkin bir kimse olduğu bilinmektedir.³⁷⁹ Fâtıma es-Suğra adlı kızının diğer kızı Fatıma’dan ayırt edilmesi için “es-Suğra” şeklinde anıldığı görülmektedir.³⁸⁰ Yahya’nın hayatı hakkında bir bilgiye ulaşıl原因amamıştır.³⁸¹ Ali el-Aridî ise Medine’de bir vadi olan Arid’de doğduğu için “el-Aridî” nisbesi ile anılmıştır.³⁸² Ali, Ca’fer’in en küçük çocuğu olup babası vefat ettiğinde henüz bebek olduğu zikredilmektedir.³⁸³ O, faziletli ve takva sahibi bir kimse olup hadis rivayet etmiştir. Kardeşi Musa’ya çokça meseleler sormuştur.³⁸⁴

³⁷⁴ Bilgiyi aldığımız kaynak Şîa’ya ait bir kaynak olduğu için bizim “sözler” olarak tercüme ettiğimiz ifade metinde “nas” kelimesi ile ifade edilmektedir (Bkz. Tabersî, *İ’lam*, 1/546). Bilindiği üzere ehl-i sünnet nezdinde “nas” kelimesi ile Kuran ve sünnet anlaşılmaktayken Şîa’ya göre imamların sözleri de “nas” olarak kabul edilmektedir.

³⁷⁵ Tabersî, *İ’lam*, 1/546; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, 47/243.

³⁷⁶ Tabersî, *İ’lam*, 1/546; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/543; Muhsin, A’yân, 1/660.

³⁷⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/543; Âmilî, *A’yânü’s-Şî’a*, 1/660; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, 47/241.

³⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/543-544; Yâkubî, *Târih*, 2/383; Tâberî, *Delâil*, 247; Hasibî, *el-Hidâye*, 247; Tabersî, *İ’lam*, 1/546; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Âmilî, *A’yânü’s-Şî’a*, 1/660.

³⁷⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/543; Yâkubî, *Târih*, 2/383; Tabersî, *İ’lam*, 1/546; Âmilî, *A’yânü’s-Şî’a*, 1/660.

³⁸⁰ Âmilî, *A’yânü’s-Şî’a*, 1/660; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/543.

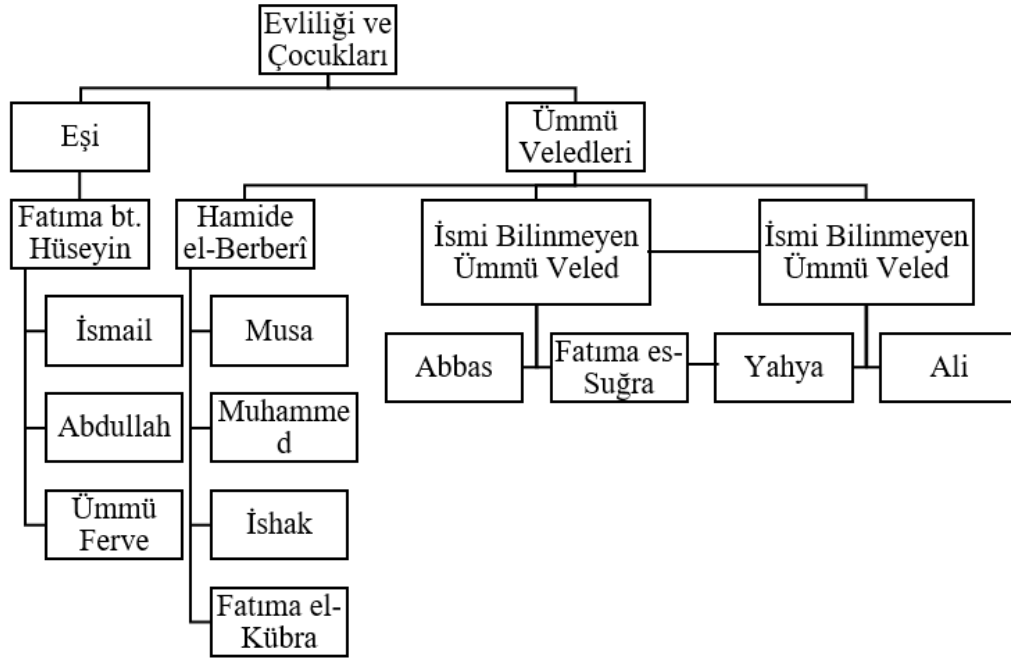
³⁸¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/543; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, 47/241.

³⁸² Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, 47/258.

³⁸³ İbn Inebe, *Umdetü’t-Tâlib*, 296.

³⁸⁴ Tabersî, *İ’lam*, 1/546; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, 47/245.

Şekil 6: Ca‘fer es-Sâdık’ın Eşi, Cariyeleri ve Çocukları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.3. Vefatı

Ca‘fer, hicrî 148 senesinde ikinci Abbâsî halifesi Mansûr döneminde Medine’de vefat etmiştir.³⁸⁵ Ca‘fer’in vefat tarihi olarak kaynaklarda 147³⁸⁶ ve 148³⁸⁷ yıllarına işaret edilmektedir.

³⁸⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 7/544; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/328; Yâkubî, *Târîh*, 2/381; İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174; Âmilî, *A ‘yânü’ş-Şî‘a*, 1/659; Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik bin Enes*, 134; Tabersî, *İ‘lamu’l-verâ*, 1/514. İbn Şehrâşûb, Ca‘fer’in, “Halife Mansûr’un hilafetinden iki yıl sonra 148’de vefat ettiğini” söylemektedir. Halife Mansûr, 136 yılında hilafete geldiğine göre bu durumda Ca‘fer’in 138 yılında öldüğü kastedilmiş olmaktadır. Ancak 147 yılında Mansûr’un, hac için Medine’ye geldiğinde Ca‘fer ile görüştüğü rivayet edilmektedir (Bkz. İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, 2/171-172). Ca‘fer bu olayı 138 yılından sonra yaşadığına göre ya İbn Şehrâşûb, “Mansur’un hilafetinden on iki yıl sonra” diyeceği yerde “iki yıl sonra” demiş olmalı ya da eserde müstensih hatası olmalıdır. Zaten İbn Şehrâşûb, cümlesinin devamında Ca‘fer’in “148 yılında” vefat ettiğini söylemektedir (Bkz. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302).

³⁸⁶ Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik bin Enes*, 134; İbn Inebe, *Umde*, 238.

³⁸⁷ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 7/544; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Yâkubî, *Târîh*, 2/381; Mizzî, *Tehzîb*, 5/97; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/575; Zehebî, *Tezkire*, 1/168; Zehebî, *Târîh*, 3/833; Zehebî, *Siyer*, 6/269; İbn Hacer, *Takrîb*, 1/132; Suyûtî, *et-Tabakât*, 79; Buharî, *Târîh*, 1/198; Hâşim Mâruf, *Usûlu’t-Teşeyyu’*, 206; İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Küleynî, *Kâfi*, 1/472; Hasîbî, *el-Hidâye*, 248; Ali Duhayyil, *Eimmetünâ*, 1/403; Tabersî, *İ‘lam*, 1/514; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Âmilî, *A ‘yânü’ş-Şî‘a*, 1/659.

Kaynakların geneli Ca'fer'in, 25 Şevval 148'de vefat ettiğini rivayet etmektedir.³⁸⁸ Buna göre 80 yılında doğduğunu rivayet edenler onun vefat ettiğinde 68 yaşında,³⁸⁹ 83 yılında doğduğunu söyleyenler ise onun vefat ettiğinde 65 yaşında³⁹⁰ olduğunu zikretmektedirler.

Ca'fer'in yalnızca doğum ve vefat yılını, hicrî 80 ve 148 olarak zikreden kaynaklar, onun öldüğünde 68 yaşında olduğunu rivayet etmektedir.³⁹¹ 83 tarihinde doğup 148'de vefat ettiğini aktaranlar ise zayıf bir rivayete göre onun Receb ayının yarısında pazartesi günü öldüğünü zikretmektedirler.³⁹²

Şîi müellif İbn Şehrâşûb, onun vefat ettiğinde 50 veya 55 yaşında olduğu iddialarını da nakletmektedir.³⁹³ Ancak bu iddialar tarihî verilerle ve sağlam bilgilerle çelişmektedir.

Vefat ettiğinde Medine'de, Bakî kabristanına defnedilen Ca'fer'in kabri babası Muhammed el-Bakır'ın, dedesi Zeynelâbidîn'in, dedesinin amcası Hz. Hasan'ın, ninesi Hz. Fatıma'nın, annesi Ümmü Ferve'nin ve anneannesi Esmâ'nın yanındadır.³⁹⁴ Ca'fer'in ve diğer Ehl-i Beyt mensuplarının mezarı 1925 yılında Vehhâbîler tarafından tahrip edilmiştir.³⁹⁵

Şîi kaynaklarda umumiyetle Ca'fer'in, Abbâsî Halifesi Mansûr'un emriyle zehirlendiği ve bu sebepten vefat ettiği rivayet edilmektedir.³⁹⁶ Bu bilgiye yalnızca Şîi kaynaklarda rastlanmaktadır. Muhammed Ebu Zehra ise bu rivayetleri, Ca'fer'in vefatı üzerine Mansûr'un çok üzülp ağlamasını delil getirerek reddetmiştir.³⁹⁷

³⁸⁸ Bkz. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Küleynî, *Kâfî*, 1/472; Duhayyîl, *Eimmetünâ*, 1/403; Tabersî, *İ'lam*, 1/514; Hasîbî, *el-Hidâye*, 248; Hâşim Mâruf, *U'sûlu't-Teşeyyu'*, 211; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659.

³⁸⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659.

³⁹⁰ Bkz. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Küleynî, *Kâfî*, 1/472; Duhayyîl, *Eimmetünâ*, 1/403; Tabersî, *İ'lam*, 1/514; Hasîbî, *el-Hidâye*, 248; Hâşim Mâruf, *U'sûlu't-Teşeyyu'*, 211.

³⁹¹ Zehebî, *Târîh*, 3/833; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Zehebî, *Siyer*, 6/269; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 5/97. *Tehzib*'te Ca'fer'in vefat ettiğinde 58 yaşında olduğu bilgisi geçmektedir. Fakat bu bilgiye ait dipnotta bunun bir istinsah hatası olduğunu söyleyen muhakkik, doğrusunun onun vefat ettiğinde 68 yaşında olduğunu söylemektedir (Bkz. Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 5/97, 1 numaralı dipnot).

³⁹² İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Tabersî, *İ'lam*, 1/514; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659.

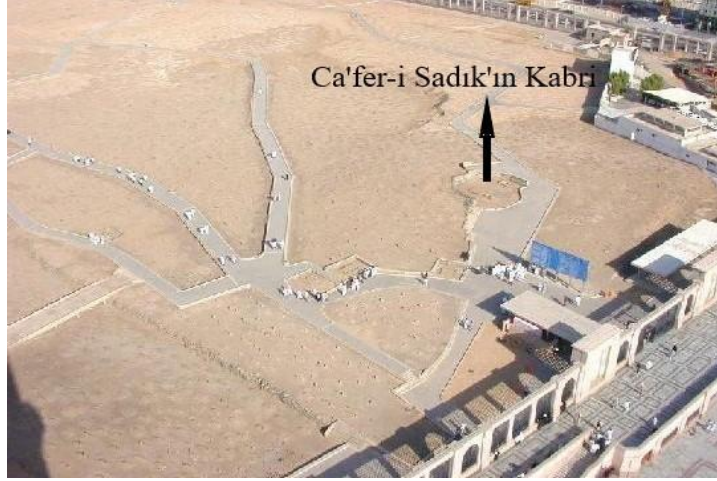
³⁹³ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302.

³⁹⁴ Mesûdî, *İsbât*, 201; Hâşim Mâruf, *U'sûlu't-Teşeyyu'*, 211; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Küleynî, *Kâfî*, 1/472; Hasîbî, *el-Hidâye*, 248; Ali Duhayyîl, *Eimmetünâ*, 1/403; Tabersî, *İ'lam*, 1/514; Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, 1/659; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302.

³⁹⁵ Duhayyîl, *Eimmetünâ*, 1/403.

³⁹⁶ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Tâberî, *Delâil*, 246; Ca'fer el-Halîlî, *el-Medhal ilâ mevsûati'l-atebâti'l-mukaddese* (Beyrut: Müessesetü'l-alemi li'l-matbuât, 1987), 1/212; Duhayyîl, *Eimmetünâ*, 1/403.

³⁹⁷ Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 62-63.

Fotoğraf 1: Ca‘fer es-Sâdık’ın Bakî‘ Kabristanındaki Kabrinin Uzaktan Görünümü

Kaynak: <https://www.duhaturizm.com/ziyaret-yerleri/baki-mezarlighi.html>, “Erişim Tarihi 03/06/2023”

Fotoğraf 2: Ca‘fer es-Sâdık’ın Bakî‘ Kabristanında Bulunan Kabri

Kaynak: <https://www.islamveihisan.com/cafer-i-sadik-r-a-kimdir.html>, “Erişim Tarihi 03/06/2023”

1.3.1. İlmî Kişiliği

Şîa nezdinde masum imamlardan biri olan Ca‘fer es-Sâdık, ilmî ve ahlakî kişiliği ile Ehl-i sünnet nezdinde de muteber bir âlim olarak anılmaktadır.³⁹⁸

Ca‘fer, ilmî-fikrî canlılığın yaşandığı bir dönem olan hicri birinci asrın sonu ile ikinci asrın başında Medine gibi ilmin beşiği olan bir merkezde doğup yetişmiştir. Kaynaklarda Ca‘fer’in ilim öğrenmek maksadıyla herhangi bir beldeye yolculuğa çıktığına dair bir

³⁹⁸ İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/120; Ziriklî, *A‘lâm*, 2/126; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/269.

kayda rastlanmamıştır. O ilmî birikimini, Medine’de kalıp özellikle de babasından öğrenerek elde etmiştir.³⁹⁹ Ca’fer’in hicrî 132 yılında iktidarın Abbasîlere geçişine kadar Medine’de ikamet ettiği ve ilk kez Abbasî halifesi Seffâh’ın isteği üzerine Kûfe’ye gittiği bilinmektedir.⁴⁰⁰ Bir müddet Irak’ta ikamet ettiği zikredilen Ca’fer’in, burada çok fazla sayıda kimsenin iştirak ettiği bir ilim halkası kurduğu ve birçok farklı fırka ile münazaralarda bulunduğu rivayet edilmektedir.⁴⁰¹ Ca’fer’in Irak’ta Ebû Hanîfe ile karşılaştığı ve onu kıyas konusunda tenkid ettiği bilinmektedir.⁴⁰²

Tâbiûn neslinin büyüklerinden olduğu zikredilen Ca’fer’in⁴⁰³ sahâbeden Enes b. Mâlik ile Sehl b. Sa’d’ı gördüğü ve bu ikisi dışında başka sahâbîleri de görmüş olabileceği rivayet edilmektedir.⁴⁰⁴ Kaynaklarda güçlü hafızası ve kuvvetli bir zekası olduğundan bahsedilen Ca’fer’in ilmî açıdan yüksek bir payeye sahip olduğu ve yeryüzündeki en dâhi kimse olduğu zikredilmektedir.⁴⁰⁵ Ca’fer’den rivayette bulunan bazı kimselerin ondan aldıkları rivayetler için “bize âlim haber verdi” ifadesini kullanmaları da onun ilmî mertebesine işaret etmektedir.⁴⁰⁶ Malik b. Enes gibi bir muhaddisin Ca’fer hakkında “ilim, ibadet ve takva açısından Ca’fer es-Sâdık’tan daha faziletli bir beşeri hiçbir göz görmedi, hiçbir kulak işitmedi hiçbir kalp de hatırlamadı” yorumu onun ilmî ve ahlakî durumunu ortaya koymaktadır.⁴⁰⁷

Sahâbe ve tâbiûnun merkezi olan Medine’de doğup burada ikamet eden ve büyük bir ilim halkasına sahip olan Ca’fer’in ilim meclisi, Mescid-i Nebvî ya da kendi evi olmuştur.⁴⁰⁸ Ca’fer bu ilim meclisinde; fıkıh, tefsir hadis ve kelam gibi İslamî ilimleri öğretmiştir.⁴⁰⁹ Ca’fer’in ilmî birikiminden istifade etmek amacıyla pek çok bölgeden insanların gelip ondan ilim öğrendiği ve bunları da gittikleri yerlere taşıdıkları bilinmektedir.⁴¹⁰ Ca’fer’in

³⁹⁹ Bk. Bu çalışmada yer alan 2.7. Numaralı “Ca’fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis’a’daki Rivayetlerinin Konulara Göre Dağılımı” bölümüne bakınız.

⁴⁰⁰ Ebû Zehra, *İmam Ca’fer*, 59.

⁴⁰¹ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, 1/166; Ebû Zehra, *Ca’fer*, 60; Gölpınarlı, *On İki İmam*, 107; Ca’fer el-Halîlî, *el-Medhal ilâ mevsûati’l-atebâti’l-mukaddese*, 1/208-209.

⁴⁰² Ahmed b. Abdullâh b. İshâk Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *Müsned-i İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyâd: Mektebetü’l-kevser, 1994), 1/97, 100.

⁴⁰³ Ziriklî, *A’lâm*, 2/126.

⁴⁰⁴ Bk. Zehebî, *Siyer*, 6/255; *Tezkire*, 1/166; *Târîh*, 3/829.

⁴⁰⁵ Yâkubî, *Târîh*, 2/381; İbn Mencûye, *Rical*, 1/120; Ziriklî, *A’lâm*, 2/126; Endelûsî, *Esmâ*, 134; Karaşî, *Mevsûat*, 19/32; Hâşim Mâruf, *U’sûlu’t-Teşeyyu*, 206; Ebû Zehra, *İmam Ca’fer*, 64.

⁴⁰⁶ Yâkubî, *Târîh*, 2/381.

⁴⁰⁷ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/269.

⁴⁰⁸ Bkz. Gölpınarlı, *On İki İmam*, 107; Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmam Ca’fer*, 146; Karaşî, *Mevsûat*, 21/20.

⁴⁰⁹ Gölpınarlı, *On İki İmam*, 107; Ebû Zehra, *İmam Ca’fer*, 64-65.

⁴¹⁰ Gölpınarlı, *On İki İmam*, 107; Hâşim Mâruf, *U’sûlu’t-teşeyyu*, 206.

soyunun Hz. Peygamber'e ve Hz. Ali'ye dayanması ve kendisi gibi Medine'nin en âlim şahsiyetlerinden olan babası Muhammed el-Bâkır'ın talebesi olması onun, ilmî birikimini aktarmasında en etkili olan hususlardandır.⁴¹¹ Farklı bölgelerden Şîî müntesiplerinin ve talebelerinin de Medine'ye gelerek ondan ilim aldığı bilinmektedir.⁴¹²

Hiçbir zaman imâmet iddia etmediği gibi hilafette de gözü olmayan Ca'fer'in hem Emevîler hem de Abbasîler döneminde siyasetle ilgilenmediği bunun yerine ilim ve ibadetle meşgul olduğu bilinmektedir.⁴¹³ Siyasetten uzak duran Ca'fer'in ilim meclisinin en belirgin özelliği, görüşlerinin iktidara göre şekillenmediği bir meclis olmasıdır.⁴¹⁴ Zira Ca'fer bu konuda peygamberlerin vekili konumunda olan gerçek bir âlimin sırtını yöneticilere dayayamayacağını savunmaktadır.⁴¹⁵

Şîa Ca'fer'in hilafetten uzak durmasını takıyye ile izah etse de⁴¹⁶ Ca'fer babası Muhammed gibi kendisini siyasete dâhil etmek isteyenlerden uzak durmuş hatta Abbasîlerin kuruluşu esnasında kendisine yapılan iktidar teklifini bile reddetmiştir.⁴¹⁷ Uzleti ve huşuyu seven Ca'fer'in, insanları da buna teşvik ettiği ve onları yöneticilik işlerinden uzak durmaları konusunda uyardığı bilinmektedir.⁴¹⁸ Hatta o amcaoğullarından Muhammed en-Nefsüzzekiyye'yi de Abbasîlere karşı kalkıştığı isyanından vazgeçirmek için uğraşmış ve ona iktidara tabi olmasını öğütlemiştir.⁴¹⁹ Ancak öğütleriyle Muhammed'i ikna edemeyen Ca'fer, bu isyana karşı olduğunu ve en ufak bir ilgisinin bulunmadığını kanıtlamak istercesine isyan süresi boyunca Mekke'de bir vadiye sığınmış ve Muhammed öldürülüp ortam sakinleşinceye kadar da Medine'ye dönmemiştir.⁴²⁰ Ca'fer'in bu siyasî tavrı sebebiyle Abbâsî yönetiminin, onun ilmî faaliyetlerini kendi iktidarlara için tehlikeli bulmadıkları ve ona karşı hoşgörülü davrandıkları düşünülebilir.⁴²¹

⁴¹¹ Zehebî, *Siyer*, 6/255; Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmam Ca'fer*, 146.

⁴¹² Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/166.

⁴¹³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/166; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 87.

⁴¹⁴ Gölpınarlı, *On İki İmam*, 108.

⁴¹⁵ Zehebî, *Siyer*, 6/262; Zehebî, *Târîh*, 3/833; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/227; Mizzî, *Tehzîb*, 5/88.

⁴¹⁶ Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 87.

⁴¹⁷ Metin Bozan, *İmâmîyye Şîasının Oluşumu: Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 84.

⁴¹⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225.

⁴¹⁹ Zehebî, *Târîh*, 3/833; Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 87.

⁴²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/544; Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Malik b. Enes*, 134.

⁴²¹ Bozan, *İmâmîyye Şîasının Oluşumu*, 86.

Ca'fer'in, siyasetten uzak durmasının sebebi onun idarecilerden korkması anlamına gelmemektedir. Bilakis o, gerçekleri dile getirmekten çekinmemiştir. Mesela bir gün, halife Mansûr'a bir sinek musallat olur ve Mansûr bu sineği kendinden ne kadar uzaklaştırmaya çalışsa da sinek ona bir türlü rahat vermez, canını sıkan bu olay üzerine Ca'fer yanına geldiğinde Mansûr, ona "Allah sineği neden yarattı" diye sorar. Bunun üzerine Ca'fer, "zorba hükümdarları zelil etmek için" diye cevap verir.⁴²²

Siyasetten uzak duran ve dinî-ilmî kimliği ile ön plana çıkan Ca'fer'in bu tutumu, İmâmiyye itikadında "*ismet teorisinin*" ileri sürülmesine sebep olmuştur. Şîa için önemli bir dönüm noktası olan bu teoriye göre imamların, özellikle dinî konularda her şeye vakıf olup kesinlikle yanılmadıkları ve hatadan korunmuş kimseler oldukları desteklenmiştir.⁴²³ Şîa'ya göre imamlar her şeyi hatta gayba dair haberleri ve kimsenin bilmediği ilimleri dahi bilmektedirler.⁴²⁴ İmamların İbrahim'in Suhuf'u ve Musa'nın levhaları, yalnızca Hz. Ali'ye indirilen Kuran-ı Kerim'in tamamı, İsm-i âzam, Musa'nın âsâsı, cifr, Mushaf-ı Fâtıma içinde Dâvûd'un *Zebur'u*, Musa'nın *Tevrat'ı*, İsa'nın *İncil'i*, helaller ve haramlar olan *Cifrü'l-ebayad* gibi yazılı metinlere sahip oldukları iddia edilmektedir.⁴²⁵

Şîa'ya ait kaynaklarda altıncı imam olarak kabul edilen Ca'fer'in Arap dili ve belâgatında da imam olduğunu bunun yanı sıra Süryanice, Nebâtiyye, İbrânice ve Farsça gibi birçok dili erken yaşlarda öğrenip çok iyi konuştuğu ileri sürülmektedir.⁴²⁶

Şîa'nın aksine Ehl-i sünnet'e göre Ca'fer; fıkıhta ilim sahibi, hadis rivayetinde bulunan, saygın ve değerli bir âlim olarak anılmakta olup onun her ilme vakıf olması, gaybı bilmesi gibi konular Ehl-i sünnet açısından kabul görmemektedir. Zira Ehl-i sünnet'e dair kaynaklarda Ca'fer'in, "vallahi biz, hakkında soru sorulan her şeyi bilmiyoruz, bizden daha iyi bilenler de vardır" dediği zikredilmektedir.⁴²⁷

⁴²² Zehebî, *Siyer*, 6/264; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/170; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/230; Mizzî, *Tehzîb*, 5/92.

⁴²³ Bekir Kuzudişli, *Şia ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 79. Ayrıca bk. Mustafa Öz, "Hişâm b. Hakem", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 09/10/2022".

⁴²⁴ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/269-71.

⁴²⁵ Küleynî, *Kâfî*, 1/225-240.

⁴²⁶ Küleynî, *Kâfî*, 1/227; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/271; Karaşî, *Mevsûât*, 19/30,31; Cündî, *el-İmam Ca'fer*, 157.

⁴²⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/260; Zehebî, *Târîh*, 3/832; Mizzî, *Tehzîb*, 5/83.

Kur'an ilimleri konusunda son derece bilgili olan Ca'fer'in bu konuda ki ilmî birikiminin kaynağı dedesi Kâsım b. Muhammed aracılığıyla Abdullah b. Abbas'tır.⁴²⁸ İşârî-tasavvufî tefsirin öncülerinden sayılan Ca'fer, dinî konularda re'ye karşı çıktığı gibi re'y ile Kur'an'ın tefsirine de karşı çıkmıştır.⁴²⁹ Günümüze ulaşan tasavvufî tefsirlerin ilki Ca'fer es-Sâdık'a isnad edilmektedir.⁴³⁰ Ferîdüddin Attâr, Ehl-i beyt içinde tasavvuf konusunda en çok Ca'fer'in söz söylediğini zikretmiş ve *Tezkiretü'l-evliyâ* adlı eserine teberrüken Ca'fer-i Sâdık ile başlamıştır.⁴³¹ Zahidane bir hayat yaşayan Ca'fer'in adı birçok tarikat silsilesinde özellikle de Bektâşî ve Nakşibendî silsilelerinde geçmektedir. Nesebi Hz. Ebû Bekir'e ve Hz. Ali'ye dayanan Ca'fer, hem Bekrî hem Alevî tarikat silsilelerinde yer almaktadır.⁴³² Ebû Nuaym, Ca'fer'in tasavvufî yönünü "tasavvuf onun sebebiyle faydalandı onun nesebiyle de yüceldi" sözü ile vurgulamaktadır.⁴³³ On iki imamın yer aldığı herhangi bir tarikat silsilesine "silsiletü'z-zeheb" denilmektedir.⁴³⁴ Ca'fer kelâmî konulardaki tartışmaların çok fazla olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde İslam düşmanlarının, şüphecilerin veya cahillerin akaide dair mevzularda birçok tartışmaya girdikleri bir dönemdir. Bu tartışmaların başında ise kader ve insanın iradesi gelmektedir. Ca'fer ise kaza ve kader hakkındaki sorularda aşırıya gitmeyi yasaklamış, Allah'ın sıfatları konusunda Allah'ın hiçbir şeye benzemediği, kulların fiillerinde özgür olup olmadıklarına yönelik tartışmalara ise insanın ne tam özgür ne de tam olarak ilahi iradenin elinde olmadığını ifade etmiştir.⁴³⁵

Ca'fer, Ehl-i beyt imamlarının bildikleri hadislerden istinbat edilen ve "Ehl-i beyt Fıkhı" olarak nitelendirilen bir ekolü temsil etmektedir.⁴³⁶ Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda fikhî ilminde sadûk, fakih ve Ehl-i beyt'in efendilerinden biri olarak nitelendirilen Ca'fer es-

⁴²⁸ Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 88.

⁴²⁹ Detaylı bilgi için bk. Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 276; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 50-55; Öz, "Ca'fer es-Sâdık".

⁴³⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmilleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968), 132. Ca'fer'e isnad edilen bu tefsir ve onun tefsir anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gördük, *Ca'fer es-Sâdık'a İsnad Edilen İşârî Tefsir*, 191-435.

⁴³¹ Bk. Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 53. Ayrıca bk. Mehmet Atalan, "Tarikat Silsilelerinde Ca'fer-i Sâdık'ın Yeri", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2016), 144.

⁴³² Atalan, "Tarikat Silsilelerinde Ca'fer-i Sâdık'ın Yeri", 144-157; Ca'fer-i Sâdık'ın adının geçtiği tarikat silsileleri için ayrıca bk. Seyyid Muhammed Usta, *Tasavvuf, Tarikatlar ve Silsileleri*, (İstanbul: Ustaoğlu Kitabevi, 2005), 3/32, 33, 38, 40.

⁴³³ Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225.

⁴³⁴ Atalan, *Tarikat Silsilelerinde Ca'fer-i Sâdık'ın Yeri*, 143.

⁴³⁵ Zehebî, *Siyer*, 6/260; *Târîh*, 3/832; Mizzî, *Tehzîb*, 5/83; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/166; Âmilî, *A'yânü's-Şîa*, 1/661; Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 198.

⁴³⁶ Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 142.

Sâdık,⁴³⁷ muasır Şîî bir kaynakta Medine, Şam ve Kûfe ekollerinin ilmine vakıf olup fikhî meselelere dair on binlerce hadis rivayet eden biri olarak zikredilmektedir.⁴³⁸ Ebû Hanîfe fikhî ilminde Ca'fer'den daha iyisine rastlamadığını söylemiştir.⁴³⁹ Zira Ca'fer'in Hîre'de bulunduğu sırada Halife Mansûr, insanların ona olan ilgisini görünce Ebû Hanîfe'den, Ca'fer için zor meselelerde soru hazırlamasını istemiştir. Bunun üzerine kırk soru hazırlayan Ebû Hanîfe, Mansûr'un huzurunda Ca'fer'e bu soruları sormuştur. Ca'fer bu meselelere verdiği her cevabında "Siz bu konuda şöyle diyorsunuz, Ehl-i Medine şöyle diyor, biz ise böyle diyoruz" şeklinde izahat vermiştir. Ca'fer, cevaplarının bazısında Ebû Hanîfe'nin de ekolü olan Irak ehline, bazısında ise Ehl-i Medine'ye tabi olmuştur. Bazısında ise hepsine muhalif olup farklı yorumlar getirmiştir. Bu şekilde kırk soruyu cevaplayan Ca'fer hakkında Ebû Hanîfe "İnsanların en bilgini onların ihtilaflarını en iyi bilen ve onu bize rivayet eden değil midir" demiştir.⁴⁴⁰ Hem Emevîler hem de Abbasîler döneminde Kûfe kadılığı görevinde bulunan İbn Ebî Leylâ sadece Ca'fer b. Muhammed'in sözü ile verdiği bir hükmü terk ettiğini söylemiştir.⁴⁴¹

Ca'fer'in tıp, kimya, astronomi, fal, cifr ve zecr gibi ilim dallarında zengin bir ilme sahip olduğu ve bu alanlarda onlarca talebe yetiştirdiği iddia edilmektedir.⁴⁴² Bunlardan meşhur Arap kimyacı Ebû Musa Câbir b. Hayyan'ın onun öğrencisi olduğu ve eserlerinde Ca'fer'in kimyaya dair görüşlerden birçok şey rivayet ettiği ve Ca'fer'in risalelerini içeren bir kitap telif ettiği zikredilmektedir.⁴⁴³ Ancak Câbir b. Hayyan'ın Ca'fer'in talebesi olduğu konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Bilim tarihçisi Holmyard, Câbir b. Hayyân hakkındaki araştırmasında onun Ca'fer'in öğrencisi ve arkadaşı olduğunu ortaya koymuştur. Ruska ve Kraus gibi bazı oryantalist bilginler ise Medine'nin o dönemde kimya ilminin merkezi olarak bilinmediğini bu sebeple Ca'fer'in kimya ilmi ile uğraşmadığını iddia etmişlerdir.⁴⁴⁴ Ancak Holmyard ve Doktor Muhammed Yahya el-Haşimî, İsmâil Mazhar gibi muasır Şîî âlimler Ca'fer'in kimyayla pratikte olmasa da

⁴³⁷ İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/120; İbn Hacer, *Takrîb*, 1/132.

⁴³⁸ Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmam Ca'fer*, 155.

⁴³⁹ Zehebî, *Tezkire*, 1/166.

⁴⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, 6/257-258; Zehebî, *Târih*, 3/830; Mizzî, *Tehzîb*, 5/79.

⁴⁴¹ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/270.

⁴⁴² Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Ca'fer el-Halîlî, *el-Medhal*, 1/206.

⁴⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/327; Ca'fer Halîlî, *el-Medhal*, 1/207.

⁴⁴⁴ Ca'fer el-Halîlî, *el-Medhal*, 1/207; Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, Arapçaya çev. Mahmud Fehmi Hicâzî vd. (Riyâd: Câmîatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991), 1/529; Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", *TDV İslam Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 26/01/2023".

teoride uğraştığını bunu da kimyayla uğraşan Fârisî-Şîî müntesipleri tarafından öğrendiğini öne sürmüşlerdir.⁴⁴⁵

Ca'fer es-Sâdık'ın tıp ilmi konusunda ise *Tıbbu's-Sâdık*, *Emâlî* gibi eserler bıraktığı öne sürülmüştür. Halife Mansûr'un huzurunda Ca'fer ile el-Hindî adlı tabip arasında gerçekleşen münazara sonunda el-Hindî, Ca'fer'in tıp bilgisini takdir etmiş ve bilgisinin kaynağını sormuştur. Ca'fer ise “babalarım Resûlullah'tan, o Cebrail'den, o da âlemlerin Rabbi olan Allah'tan” diyerek yanıtlamıştır.⁴⁴⁶

Zehebî, Ca'fer'e nispet edilen bu tür iddiaları reddederek bunları Râfîzîlerin uydurduklarını ve Ca'fer'e nispet edilen *Kitâbü'l-cefr*, *Kitâbü ihtilâcu'l-a'zâ* gibi kitapların ise Ca'fer'den asla işitilmeyen uydurma şeyler olduğunu zikretmektedir.⁴⁴⁷

İbn Kesîr de Ca'fer'e nispet edilen zecr, tarf (illüzyon) ve ihtilâcu'l-a'zâ gibi eserlerin ona ait olmadığını, bunların döneminin astroloji âlimi olan Zeyc, el-Medhal, el-Ulûf gibi meşhur eserleri bulunan “Ebû Ma'ser el-Müneccim Ca'fer b. Muhammed el-Belhî'nin” olduğunu zikretmektedir. Bu ilimleri Ca'fer'e nispet edenlerin isim benzerliğinden dolayı böyle bir yanlışlığa düşmüş olduklarını söylemektedir.⁴⁴⁸

Ca'fer'in hem yaşadığı dönemde hem de vefatından sonra her türlü ilme vakıf olduğu, gaybı bildiği ve bu ilimleri ise vehbî olarak elde ettiği öne sürülmektedir. Özellikle Şîâ'ya göre Ca'fer'in ilmi kendisi gibi imam olan babası ve dedeleri aracılığıyla nebevî kaynağa oradan da Allah'a ulaştığı öne sürülmektedir. Ancak Ca'fer es-Sâdık kendisi hakkında ona ulaşan bu gibi iddiaları kesin bir dille reddetmiş olsa da buna mani olamamıştır.⁴⁴⁹ Zira kaynaklara bakıldığında Ca'fer'e nispetinde şüphe bulunan pek çok eser, söz ve fikir ona isnad edilmiştir. Ancak bunların Ca'fer'e nispeti ve sıhhati şüpheli bulunmuştur.⁴⁵⁰ Ca'fer'in fal, cefr, tılsım, huruf gibi ilimlerde derinleşip talebeler yetiştirdiğini iddia eden gulat fırkalar, bu şekilde onun Müslümanlar nezdindeki itibarını zedelemeyi amaçlamışlardır.⁴⁵¹

⁴⁴⁵ Ca'fer el-Halîlî, *el-Medhal*, 1/207.

⁴⁴⁶ Ca'fer el-Halîlî, *el-Medhal*, 1/206; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/277-283.

⁴⁴⁷ Zehebî, *Târîh*, 3/833.

⁴⁴⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 11/51.

⁴⁴⁹ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/269-271, 277-283; Karaşî, *Mevsûât*, 19/30,31; Halîlî, *el-Medhal*, 1/206; Mehmet Atalan, “Cafer es-Sadık'ın Eserleri”, *Dinî Araştırmalar* 4/11 (2001), 122.

⁴⁵⁰ Gördük, *İmam Ca'fer es-Sâdık ve Ona İsnâd Edilen İşârî Tefsir*, 160-162; Öz, “Ca'fer es-Sâdık”; Sezgin, *Târîh*, 1/529.

⁴⁵¹ Atalan, “Cafer es-Sadık'ın Eserleri”, 114.

Kaynaklarda Ca'fer'e nispet edilen eserlerin tefsir, fıkıh, ahlak gibi dini konularda ve tıp, kimya, astroloji, fal, cefr, tılsım, huruf, iksir gibi pozitif ilimlere dair eserler olduğu görülmektedir.⁴⁵² Fuat Sezgin eserinde Ca'fer'e nispet edilen 32 esere yer verirken Muhsin el-Emin 24 eser zikretmiştir. Her iki müellifin tespit ettiği eserlerden yalnızca “Kitâbü't-tevhîd” ve “Misbâhü'ş-şerîatü ve miftâhü'l-hakikatü” adlı iki eser birbiriyle uyuşmaktadır.

Fuat Sezgin'e göre Ca'fer es-Sâdık'a ait olduğu zikredilen eserler:

*Misbâhü'ş-şerîatü ve miftâhü'l-hakikatü, Tefsîrû'l-Kur'ân, Kitâbü'l-cefr, İhtilâcü'l-'azâ, Heyâkilü'n-nûr, Menâfiu süveri'l-Kur'ân, Esrâru'l-vahy, Havâssü'l- Kur'âni'l-azîm, Kitâbü't-tevhîd ve'l-ihlîlice, Kitâbü isbâti's-sâni', Esi'letü'n-Nebî, Münâzaratü's-Sâdık fî't-tafdîl beyne Ebî Bekir ve Ali, el-Edi'yetü'l-üsbûiyyetü, Duâ, Duâü'l-cevşen, Kitâbü's-sırât, Hırz, el-Hikemü'l-Ca'feriyye, Risâletü'l-vesâyâ ve'l-fusûl, Risâletü fî'l-kimyâ, Ta'rîfû tedbîrû'l-hacer, Risâletü fî'l-iksîr, el-Edilletü ale'l-halki ve't-tedbîr, Risâletü fî fazlû'l-hacer ve'l-Mûsâ, İhtiyârâtü'l-eyyâm ve'ş-şühûr, Mahmûdâtü'l-eyyâm ve mezmûmatühâ ve mütevevssitâtühâ fî ahvâl min külli şehri, Cedvelu fî mezhebi's-sinîn ve'ş-şühûr ve'l-eyyâm, Mülhimetü, el-Kura'tü, Risâletü'l-fal, Sirâcü'z-zulmeti fî tıbbi'l-eimme, es-Selekü'n-nâzır fî ilmi'l-evâil ve'l-evâhir'dir.*⁴⁵³

Muhsin el-Emin'in, Ca'fer'e nispet ettiği eserler ise şunlardır:

Ehvaz Valisi Necaşi'ye yazdığı risale, Dinî meseleleri ihtiva eden risaleleri, Tevhîdü'l-Mufaddal, Kitâbü'l-ihlîlice, Kitâbü misbâhu'ş-şerîa ve miftâhu'l-hakîka, ashabına yazdığı risale, ashabına rey ve kıyas konusunda yazdığı risale, ganimetlere dair risalesi, Abdullah b. Cündeb'e vasiyeti, Ebû Ca'fer Muhammed b. Nu'mân el-Ahvel'e vasiyeti, Şîa'dan bazıları tarafından “Nesrû'd-Dürer” diye isimlendirilen eser, Ehli Beyt'e muhabbet, tevhid, iman, İslam, küfür ve fıska ait sözlerinin yer aldığı risale, geçim ve kazanca dair risalesi, rızık talep etmeyi nehy eden Sûfîyye'ye karşı hüccetlerini içeren risalesi, insanın yaratılışına dair risalesi, kısa ve hikmetli sözleri, Necâşî'nin Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî tercümesinde söz ettiği nüshası, Fadl b. 'Îyâz'ın, Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet ettiği nüsha, Abdullah b. Ebî Üveys b. Mâlik b. Ebî 'Âmir'in Ca'fer es-

⁴⁵² Atalan, “Cafer es-Sadık'ın Eserleri”, 116-131; Gördük, *İmam Ca'fer es-Sâdık ve Ona İsnâd Edilen İşâri Tefsir*, 160-190.

⁴⁵³ Sezgin, *Târîh*, 1/530-532.

*Sâdık'tan rivayet ettiği nüsha, Süfyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân el-Hilâlî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet ettiği nüsha, İbrahim b. Recâ' eş-Şeybânî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet ettiği nüsha, Ca'fer b. Beşîr el-Becelî'nin rivayet ettiği kitap, Ca'fer es-Sâdık'ın, Câbir b. Hayyân'dan rivayet edilen risalelerini içeren kitap, Taksîmü'r-rü'yâ'dır.*⁴⁵⁴

1.3.2. Ahlakî Kişiliği

Tâbiînden olan Ca'fer es-Sâdık, yüksek ahlakî değerlere sahip bir aile ve Medine gibi ilim merkezi olan bir toplum içinde doğup yetişmiştir. Kaynaklar Ca'fer'in fıkıh, hadis, tefsir, akaid ve tasavvuf ilimlerindeki durumunu anlatmakla birlikte onun ahlakî yönüne dair ihlas, takva, sabır, cömertlik, cesaret, feraset ve tevazu sahibi bir kimse olduğundan da bahsetmektedir.⁴⁵⁵

İlim ve fazilet yönünden döneminin efendisi olarak nitelendirilen Ca'fer,⁴⁵⁶ büyük bir ilim adamı olan babası Muhammed el-Bâkır, abidlerin süsü lakaplı dedesi Ali b. Hüseyin ve Fukahâ-i seb'a'dan olan diğer dedesi Kâsım'ın yanında yetişmiştir.

İlmî birikimini babası ve dedesi Kâsım b. Muhammed'den alan Ca'fer'in diğer dedesi Zeynelâbidîn'den ilmî olarak bir şey almadığı bilinmektedir.⁴⁵⁷ Ancak Ca'fer'in muhtemelen Zeynelâbidîn'den öğrenip hayatına düstur edindiği en önemli ilke siyasetten uzak, ilim ve ibadetle meşgul bir hayatı benimsemesi olmuştur.⁴⁵⁸ Nitekim Ca'fer; siyasetten, yönetime karşı isyan etmekten, kendisine teklif edilen her türlü riyasetten uzak durmuş ve bunlara teveccüh gösterenleri de uzak durmaları konusunda uyarmıştır.⁴⁵⁹ Zira Ca'fer, Allah katında bir kıymeti olmayan ve kullar için yalnızca bir imtihan yeri olan bu dünyaya Allah'ın “ey dünya bana hizmet edene hizmet et, sana hizmet edeni ise yor” diye vahyettiğini söylemiştir.⁴⁶⁰ Bununla beraber Ca'fer, yöneticilere karşı cesur ve vakarlı duruşunu hiçbir zaman bozmamıştır. Mesela kendisini otoritesi için tehdit olarak algılayan ve onu öldüreceğine dair yemin edip yaka paça huzuruna getirten Halife

⁴⁵⁴ Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, 1/668-669.

⁴⁵⁵ Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/120; Zehebî, *Siyer*, 6/262; Zehebî, *Mizan*, 1/414; Yâkubî, *Târih*, 2/381; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Attâr, *Tezkire*, 54; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168.

⁴⁵⁶ İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/120.

⁴⁵⁷ Zehebî, *Târih*, 3/829.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225; Şehristânî, *el-Milel*, 1/166; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 87; Bozan, *İmâmiyye Şîasının Oluşumu*, 84.

⁴⁶⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 5/87; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/226.

Mansûr, Ca'fer huzuruna girdiği anda ona hürmet edip saygılı davranmış ve bir ihtiyacı olup olmadığını sormuştur bu olaya şahit olanlar Mansûr'a neden böyle davrandığını sorduklarında o, Ca'fer'e zarar vermekten korktuğunu ifade etmiştir. Ca'fer'e ise halifenin huzuruna girerken neler fısıldadığını sorduklarında Ca'fer yaptığı duayı söylemiştir.⁴⁶¹ Öğrencisi Süfyân'a herhangi bir sıkıntıya düştüğünde veya korkuya kapıldığında “la havle ve la kuvvete illa billah” duasını çoğaltmasını tavsiye etmiştir.⁴⁶² Kişinin lehinde ya da aleyhinde olsun her zaman hakkı söylemesini tavsiye eden Ca'fer,⁴⁶³ Mansûr'un huzurunda en ufak bir korkuya kapılmadan onun Mekke ve Medine'ye karşı cimri davrandığını söylemiştir.⁴⁶⁴ Başka bir zamanda ise Mansûr'un kendisine musallat olan sineğin neden yaratıldığını sorması üzerine zorba hükümdarları zelil etmek için diye cevap vermekten çekinmemiştir.⁴⁶⁵ Ca'fer'in halifeye karşı olan bu cesareti onun haline de sirayet etmiş olmalı ki Ebû Hanîfe onu Mansûr'un huzurunda gördüğünde halifeden ziyade Ca'fer'in heybetinden etkilenip çekindiğini söylemiştir.⁴⁶⁶ Ca'fer, ilim adamlarının peygamberlerin vekili konumunda olup yöneticilerin güdümüne giremeyeceğini söyleyip böyle bir ilim insanına ise şüphe ile yaklaşılması gerektiğini savunmuştur.⁴⁶⁷

Uzlet ve huşuyu seven Ca'fer'in, malayani şeyler konuşmadığı⁴⁶⁸ ve insanlara da suskunluğun güzel bir şey olduğunu nasihat ettiği bilinmektedir.⁴⁶⁹ Yalanın büyük bir hastalık olduğunu söyleyen Ca'fer'in,⁴⁷⁰ her zaman doğru sözlü olması ve yalandan uzak durması sebebiyle tıpkı anne tarafından büyük dedesi Hz. Ebû Bekir gibi doğruluğunu vurgulayan “es-Sâdık” lakabı ile anılması onun nesline yaraşır bir ahlaka sahip olduğunu vurgulamaktadır.

İbadet, zühd ve ilmî yaşantısına son derece ihtimam gösteren Ca'fer kaynaklarda fazilet, takva, vera', hikmet ve feraset sahibi bir kimse olarak zikredilmektedir.⁴⁷¹ Ferîdüddin

⁴⁶¹ Mizzî, *Tehzîb*, 5/95-96; Attâr, *Tezkire*, 54-55; Zehebî, *Siyer*, 6/266-267; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/171-172.

⁴⁶² Mizzî, *Tehzîb*, 5/85.

⁴⁶³ Mizzî, *Tehzîb*, 5/89-90; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/227-228; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/169-170; Zehebî, *Siyer*, 6/263.

⁴⁶⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 5/95-96; Attâr, *Tezkire*, 54-55; Zehebî, *Siyer*, 6/266-267; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/171-172.

⁴⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, 6/264; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/170; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/230; Mizzî, *Tehzîb*, 5/92.

⁴⁶⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 5/79; Zehebî, *Siyer*, 6/258.

⁴⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/262; *Târîh*, 3/833; Mizzî, *Tehzîb*, 5/88; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/227; Zehebî, *Siyer*, 6/262.

⁴⁶⁸ Endelûsî, *Esmâ*, 135; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225.

⁴⁶⁹ Zehebî, *Târîh*, 3/833; Zehebî, *Siyer*, 6/263; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/228; Mizzî, *Tehzîb*, 5/90-91.

⁴⁷⁰ Zehebî, *Târîh*, 3/833; *Siyer*, 6/263; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/228; Mizzî, *Tehzîb*, 5/90-91.

⁴⁷¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225; Endelûsî, *Esmâ*, 135; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Attâr, *Tezkire*, 54; Âmilî, *A'yânü's-Şîa*, 1/660.

Attâr, büyük sûfilerin tercemelerini kaleme aldığı *Tezkiretü'l-evliyâ* adlı eserine teberrüken Ehl-i beyt içinde tasavvufa dair en çok söz söyleyen Ca'fer ile başladığını beyan etmiştir.⁴⁷² Kaynaklarda tasavvuf ilminin Ca'fer'in sebebiyle faydalandığı ve onun nesebiyle yüceldiği zikredilmiştir.⁴⁷³

Takvanın en efdal azık olduğunu söyleyen Ca'fer,⁴⁷⁴ şüpheli şeylerden uzak durulmasını ve bu tür durumlarda Kuran'a muvafık olana itibar edilmesini tavsiye etmiştir.⁴⁷⁵ Ca'fer'e göre Allah'ın masiyet zilletinden takva tepelerine çıkardığı bir kimse malsız zenginliğe ve soya sopa dayanmayan bir izzete erişmiştir. Allah'ın yalnızca kendisinden korkan kimseyi her şeyden koruyacağını, kendisinden korkmayan kimseyi ise her şeyle korkutacağını söylemiştir.⁴⁷⁶

Son derece cömert bir kimse olan Ca'fer'in, fakirlere karşı infakta çok ileri gittiği hatta kendi ailesine bir şey bırakmadığı bilinmektedir.⁴⁷⁷ İyiliğin acele yapılması, kişinin gözünde küçük görülmesi ve gizlenmesi ile tamamlanacağını ifade eden Ca'fer,⁴⁷⁸ yatsı namazlarından sonra içinde para ve erzak olan çuvalı alarak bunu gizlice dağıttığı; insanların bunu yapanın Ca'fer olduğunu ancak vefat ettiği zaman anladıkları rivayet edilmektedir.⁴⁷⁹ Zira kendisini öldürtmek üzere huzuruna getiren Mansûr'a dahi onun Mekke ve Medine'ye karşı cimrilik ettiğini dile getirmesi onun her fırsatta fakirleri düşündüğünü ortaya koymaktadır. Kendisine şükreden zenginin mi yoksa sabreden fakirin mi üstün olduğu sorulduğunda fakir cevabını vermiş ve zenginin gönlü kesesindeyken fakirin gönlü Allah ile beraberdir demiştir.⁴⁸⁰ Bununla beraber asıl fakirliğin başkasında olana göz dikmemek, asıl zenginliğin ise kanaat ehli olmaktan geçtiğini söylemiştir.⁴⁸¹

Ca'fer, nimetin bekası ve devamı için Allah'a olan hamd ve şükürün artırılması gerektiğini zira Allah'ın Kuran'da “*eğer şükrederseniz artırırım*” (İbrahim 14/7) buyurduğunu,

⁴⁷² Attâr, *Tezkire*, 53.

⁴⁷³ Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225; Âmilî, *A 'yânü's-Şîa*, 1/660.

⁴⁷⁴ Zehebî, *Târîh*, 3/833; Zehebî, *Siyer*, 6/263; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/228; Mizzî, *Tehzîb*, 5/90-91.

⁴⁷⁵ Yâkubî, *Târîh*, 2/381.

⁴⁷⁶ Yâkubî, *Târîh*, 2/381.

⁴⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/262; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/169; Mizzî, *Tehzîb*, 5/87; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/226; Zehebî, *Tezkire*, 1/166.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/169; Mizzî, *Tehzîb*, 5/91; Zehebî, *Siyer*, 6/263.

⁴⁷⁹ Âmilî, *A 'yânü's-Şîa*, 1/660.

⁴⁸⁰ Attâr, *Tezkire*, 58.

⁴⁸¹ Mizzî, *Tehzîb*, 5/89; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/227; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/169; Zehebî, *Siyer*, 6/263.

rızkın daralması durumunda ise istiğfarın çoğaltılmasını tavsiye etmiştir. Nitekim Allah kitabında “*Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın*” (Nuh 71/10-13) ayetini zikredip buradaki bahçeler ifadesi ile dünya ve ahiret nimetlerinin kast edildiğini söylemiştir.⁴⁸² Sadaka ile rızkın ineceğini, zekât ile malların korunacağını söyleyen Ca‘fer, iktisatlı ve tedbirli olan kimsenin geçim sıkıntısı yaşamayacağını, Allah’ın rızkı meşakkat nispetinde indireceğini, rızkını israf edene Allah’ın o rızkı haram edeceğini, ölçülü olana ise vereceğini ifade etmiştir.⁴⁸³

Zahidane bir hayat yaşayan Ca‘fer, iyiliklerin gizli tutulmasını tavsiye ettiği gibi kendisi de yaptığı iyiliklerini gizli tutmaya çalışmış ve amellerini riyadan korumaya gayret etmiştir. Bir gün Ca‘fer’i üzerinde ipek bir cübbe ile gören Süfyân hayret içerisinde böyle bir kıyafetin ne onun ne de atalarının giyeceği bir kıyafet olmadığını dile getirmiştir. Ca‘fer ise bunun üzerine onların zamanının kıtlık ve darlık zamanı olup onların buna göre hareket ettiğini kendilerinin ise her türlü ikbalin olduğu bir dönemde yaşadığını söylemiştir. Ardından cübbesinin yenini kaldırıp alttaki beyaz yün cübbeyi göstermiş ve bunu Allah için giydik bunu ise sizin için giydik Allah için olanı gizledik sizin için olanı ise gösterdik demiştir.⁴⁸⁴

Fazilet, ilim, takva ve ahlak sahibi bir kimse olan Ca‘fer hakkında “ona baktığında onun nebiler sülalesinden olduğunu anladın” yorumu onun nebevî ahlaka uygun bir yaşam sergilediğini göstermektedir.⁴⁸⁵

⁴⁸² İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225; Mizzî, *Tehzîb*, 5/85.

⁴⁸³ Mizzî, *Tehzîb*, 5/89; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/227; Zehebî, *Siyer*, 6/262-263.

⁴⁸⁴ Zehebî, *Tezkire*, 1/167; *Siyer*, 6/261-262; Mizzî, *Tehzîb*, 5/86; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/226; Attâr, *Tezkire*, 56.

⁴⁸⁵ İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Mizzî, *Tehzîb*, 5/78; İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, 2/168; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/225; Zehebî, *Siyer*, 6/257.

BÖLÜM 2: CA'FER es-SÂDIK'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Bu bölümde Ca'fer es-Sâdik'ın hadis ilmindeki yeri; kaynaklarda onun hakkında geçen görüşlere, daha sonra da onun hocalarına ve talebelerine yer verilerek tespit edilmeye çalışılacaktır. Şîâ nezdinde masum imam sayılan Ca'fer, Şîî hadis literatüründe önemli ve kilit bir isim olmuştur. Bu sebeple bu bölümde Ca'fer'in Şîî hadis geleneğindeki yerine kısaca temas edilecektir. Şîâ'ya göre Ca'fer'in hadisçiliği bu çalışmanın sınırlarını aştığı için konunun başka bir çalışmada ayrıca ele alınması gerekmektedir.

2.1. Ca'fer es-Sâdik'ın Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Açısından Durumu

Hicrî 80 ve 148 yılları arasında yaşayan Ca'fer, siyasî-itikadî fırkaların yanı sıra İslamî ilimlerin branşlara ayrıldığı bir dönemde hadis rivayeti ve yaşayan sünnet açısından zengin bir bölge olan Medine'de⁴⁸⁶ yaşamıştır. Hadislerin resmî tedvinine⁴⁸⁷ şahit olan Ca'fer, hadis rivayetinde bulunan râvilerin ve yazılı hadis nüshalarının olduğu bir aile ortamında yetişmiştir.⁴⁸⁸

Hicrî birinci asırdan itibaren hadislere olan yaklaşımlarına göre iki ana ekolün teşekkül ettiği görülmektedir. Bunlardan hadis ilmiyle meşgul olanlar “Ehl-i hadis”, fıkıh ilmiyle ilgilenenler ise “Ehl-i re'y” şeklinde isimlendirilmiştir.⁴⁸⁹ Sahâbe ve tâbiîn döneminde; “Medine ekolü” ya da “Hicazlılar” diye bilinen ekol Abbâsîler döneminde “ehl-i hadis” şeklinde anılmaya başlamış,⁴⁹⁰ “Irak ekolü” veya “Iraklılar” olarak bilinen ekol ise İbrâhim en-Nehaî'den (ö. 96/714) sonra “ehl-i re'y” olarak anılmaya başlamıştır.⁴⁹¹

Medine merkezli bir fıkıh ekolü olan ehl-i hadis, sahâbe döneminden itibaren mecbur kalmadıkça fetva vermekten ve istinbatta bulunmaktan kaçınmıştır. Re'y ile hüküm vermeyi doğru bulmayan bu ekolün en belirgin özelliği fıkıh istinbatında hadislere daha çok önem vermeleri olmuştur.⁴⁹² Ca'fer'in bu ilmî atmosferde yetiştiği göz önüne alındığında onun ehl-i hadise mensup bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Zira ehl-i hadis

⁴⁸⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 59.

⁴⁸⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 43; Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 200, 203.

⁴⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, 6/257; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 5/78; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1984), 2/556.

⁴⁸⁹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 50.

⁴⁹⁰ Yücel, *Hadis Tarihi*, 51.

⁴⁹¹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 59.

⁴⁹² Yücel, *Hadis Tarihi*, 51.

âlimlerinin bid'at olarak gördüğü re'y ve kıyas uygulamalarına Ca'fer de karşı çıkmıştır.⁴⁹³ Her zaman için şüpheli şeylerden uzak durulmasını ve Allah'ın kitabına muvafık olana göre davranılmasını tavsiye eden Ca'fer,⁴⁹⁴ kişisel görüşe dayalı re'y ve kıyas metodlarına, Kitap ve Sünnet'i devre dışı bırakacağı endişesiyle şiddetle karşı çıkmıştır.

Sahâbe ve tâbiîn döneminden itibaren Kûfe merkezli ehl-i re'y ekolünün, hicrî ikinci asrın ortalarında Ebû Hanîfe ve talebelerinin çabalarıyla sistemleşmiş bir mezhep haline geldiği bilinmektedir. Iraklı Ebû Hanîfe ile öğrencilerinin re'y metoduna sıkça başvurmaları sebebiyle ehl-i re'y ekolünün, sonradan Hanefî fikhıyla özdeşleşmiş bir hale geldiği görülmektedir.⁴⁹⁵ Kıyas ve re'yle hüküm vermekten kaçınan Ca'fer, kıyasın imamı olarak bilinen, re'y taraftarı Iraklı Ebû Hanîfe ile Kûfe'de karşılaşmıştır.⁴⁹⁶

Ca'fer, kendisine dinî konularda basiretli ve söz sahibi bir kimse olarak takdim edilen Ebû Hanîfe'yi, dinî konularda kendi re'yiyle kıyas yapmasını vurgulayarak eleştirmiştir.⁴⁹⁷ Ca'fer, Ebû Hanîfe'yi kıyas yapmaması konusunda şu örneği vererek uyarmıştır; ilk kıyas yapanın İblis olduğunu, ona Âdem'e secde emri geldiğinde kendisinin ateşten Adem'in ise topraktan yaratıldığını kıyaslayarak karşı çıktığını hatırlatmıştır.⁴⁹⁸ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Ca'fer, Ebû Hanîfe'yi naslardan bağımsız şahsi görüşlerine göre hükümler veren biri olarak görmekte ve onu uyarmaktadır. Başka bir rivayette ise Ca'fer, Ebû Hanîfe'ye onun gibi kıyas yaparak kullandığı kıyas metodunun yanlış olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ca'fer, Ebû Hanîfe'ye namazın mı orucun mu daha önemli olduğunu sormuştur. Ebû Hanîfe'nin "namaz" cevabını vermesi üzerine öyleyse adetli kadının neden tutamadığı oruçları daha sonra kaza ettiğine ancak kılmadığı namazları kaza etmediğine dikkat çekip dinde kıyasın olmadığını sadece itibarının olduğunu söyleyerek dinî meselelerin kıyasla izah edilemeyeceğini anlatmak istemiştir.⁴⁹⁹ Ehl-i hadis âlimleri bir konuda zayıf da olsa bir

⁴⁹³ Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 255; Yücel, *Hadis Tarihi*, 55.

⁴⁹⁴ Yâkubî, *Târîh*, 2/381.

⁴⁹⁵ M. Esat Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 23/04/2021".

⁴⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/409.

⁴⁹⁷ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/229.

⁴⁹⁸ Ebû Nu'aym, *Müsned-i İmâm Ebî Hanîfe*, 66; *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/230; Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, 1/58; İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/274.

⁴⁹⁹ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/230; *Müsned*, 66. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/274-276.

hadis varsa bunu re'ye tercih ederlerdi.⁵⁰⁰ Ancak bu onların re'y ve kıyasa tamamen karşı oldukları anlamına gelmemekte olup onlar nadir de olsa bu metoda başvurmaktaydılar. Bu âlimlerin karşı çıktığı husus naslardan bağımsız re'y, akli istidlaller ve şahsi yorumlar olmuştur. Ehl-i hadis âlimleri, özellikle Irak'ta bulunan Ebû Hanîfe ve ekolünün ellerinde bulunan mevcut hadislere aykırı fetva vermeleri sebebiyle hadislerin devre dışı bırakılmaya çalışıldığını düşünerek endişelenmişlerdir.⁵⁰¹ Zira Ca'fer'in babası Muhammed'in de Ebû Hanîfe Medine'ye geldiğinde ona Hz. Peygamber'den gelen hadisleri kıyasla değiştiren sen misin diyerek çıkışması⁵⁰² ehl-i re'y mensuplarının Medineli ehl-i hadis âlimleri tarafından nasıl algılandığını da ortaya koymaktadır.

Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda Ca'fer'in, fakih ve müctehid bir alim olduğu zikredilmekle beraber onun fikhî uygulamalarına dair malumat bulunmamaktadır. Bu sebeple Ca'fer'in fikhî anlayışını öğrenmek için Şîa'ya bakılması gerekmektedir.⁵⁰³ Şîa'ya göre ise on iki imamın ilminin kaynağı ilahî kaynağa dayandığı için onların bir mevzuda söylediği sözleri hüküm ifade etmektedir. Bu nedenle tüm söz ve uygulamaları sünnet olarak değerlendirilen imamların hüküm elde etmede Kuran ve Sünnet haricinde kıyas vb. diğer şer'î delillere ihtiyaçları olmadığı gibi diğer kimseleri de kıyasın bid'at veya dinin ortadan kalkmasına sebep olabilecek bir tehdit olduğunu ifade ederek uyarmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu nedenle Şîi usûl-i fikhî anlayışında kıyas metodu reddedilmiştir. İmamların olmadığı zamanlarda ise hüküm istinbatında "Kuran, Sünnet, Akıl ve İcmâ" şeklindeki sıralama temel alınarak çareler üretilmiştir.⁵⁰⁴

Ca'fer es-Sâdık'ın Ebû Hanîfe'ye olan eleştirilerinden hareketle onun ehl-i hadîse mensup bir alim olduğu akla gelmektedir. Ancak Ehl-i sünnet'e ait hadis eserlerinde ondan gelen rivayetlerin tamamına yakınının ahkama dair rivayetler olması ve Ebû Hanîfe'nin Ca'fer'den daha fakih birini görmediği;⁵⁰⁵ İmam Mâlik'in, fikhî açısından ondan daha üstün birinin görülmediğini⁵⁰⁶ ve Kûfe kadısı Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın (ö. 148/765) yalnızca Ca'fer es-Sâdık'ın sözü ile verdiği bir hükmü terk

⁵⁰⁰ Mahmut Demir-Mehmet Emin Özafşar, "Zayıf", *TDV İslam Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 18/05/2023"; Yücel, *Hadis Tarihi*, 55.

⁵⁰¹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 56-57.

⁵⁰² Mekkî, *Menâkib*, 143.

⁵⁰³ Bk. Muhammed Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 222.

⁵⁰⁴ Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 246-251; Hayrettin Karaman, "Ca'feriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 01/06/2023".

⁵⁰⁵ Zehebî, *Tezkire*, 1/166; Siyer, 6/257-258; Târih, 3/830; Mizzî, *Tehzîb*, 5/79.

⁵⁰⁶ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/269.

ettiğini söylemesi⁵⁰⁷ onun kendi ictihadları olan bir alim olduğuna işaret etmekte olup bu husus onun ehl-i re'ye mensup bir alim olduğunu da düşündürmektedir.

2.2. Şîâ'ya Göre Ca'fer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri

Şîâ nezdinde Hz. Peygamber'in ardından dinî otoritenin nihâî kaynağı sayılan oniki masum imamın insanüstü ilimlere sahip olmaları Şîâ'nın hadis anlayışına da etki etmiştir.⁵⁰⁸

Şîi kaynaklardaki rivayetlerin büyük çoğunluğunu on iki imama nisbet edilen ahabâr oluşturmaktadır.⁵⁰⁹ Şîâ'nın hadis anlayışına göre bir hadisin kaynağının Hz. Peygamber veya on iki imamdandır. Hattâ Hz. Peygamber ile imam arasındaki senedin kopuk olmasının da bir önemi yoktur zira imamlar masumdur.⁵¹⁰ Bu sebeple Şîâ'nın masum saydığı Ca'fer ve diğer imamlar tenkid edilmemiştir fakat "masum imam" anlayışını kabul etmeyen Ehl-i sünnet uleması, diğer râviler gibi Ca'fer es-Sâdık'ı da cerh-tadil işlemine tabi tutmuşlardır.⁵¹¹

Şîi hadis isnad yapısının şu üç şekil üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bir hadisin kaynağı ya sadece bir imama ya bir imamın selefleri olan imamlardan naklettiği rivayetlere ya da bir imamın doğrudan veya selefi olan imamlar aracılığıyla Hz. Peygamber'den naklettiği rivayetlere dayanmaktadır.⁵¹² Bu sebeple Sünnî kaynaklarda "Hz. Peygamber > sahâbe > tâbiîn" şeklinde gelen hadis isnad sistemi, Şîâ için bir önem arz etmemektedir.⁵¹³ Zira Şîâ'ya göre sahâbenin birçoğu Hz. Ali'nin hakkı olan hilafeti gasp etmeleri sebebiyle günahkâr ve güvenilirmez kimseler olduğu için onlardan gelen rivayetler reddedilmiştir.⁵¹⁴ Şîâ'ya göre makbul olan ve ta'dil edilen on sahâbî vardır. Bu sahâbîler; Ali b. Ebû Tâlib, Selmân el-Fârisî, Ebû Zer Cündeb b. Cünâde el-Gıfârî,

⁵⁰⁷ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/270.

⁵⁰⁸ Bk. Ron Buckley, "Şîi Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", *Şîâ'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, drl. M. Macit Karagözoğlu-M. Enes Topgöl (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 41-42.

⁵⁰⁹ İbrahim Kutluay, "Şîâ'da Hadis Rivayeti ve İsnad Tenkidinde Ashâb-ı İcmâ Telakkisinin Rolü", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2017), 30.

⁵¹⁰ Jonathan Brown, "Şîâ'da Hadis", *Şîâ'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, drl. M. Macit Karagözoğlu-M. Enes Topgöl (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 13.

⁵¹¹ Bk. Ron Buckley, "Şîi Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", *Şîâ'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, drl. M. Macit Karagözoğlu-M. Enes Topgöl (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 43.

⁵¹² Buckley, "Şîi Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", 42.

⁵¹³ Detaylı bilgi için bk. İbrahim Kutluay, "İsnâaşeriyye İmâmiyyesi'ne Göre Hadis ve Sünnetin Kaynakları", *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe-Sahâbe ve Dirâyet İlimleri-Sempozyumu III*, hzr. Ö. Faruk Akpınar, İsmail Kurt, S. Ali Tüz (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 193-198.

⁵¹⁴ Bk. Buckley, "Şîi Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", 47.

Ammâr b. Yâsir, Abdullah b. Abbas, Câbir b. Abdullah, Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî, Mikdâd b. Esved, Hâşim b. Utbe el-Mirkâl, Suheyb b. Sinan b. Mâlik er-Rûmî'dir. Bunların en dikkat çekici faziletleri ise Ehl-i beyt'in yanında yer alıp imamet meselesinde Hz. Ali'yi desteklemiş olmalarıdır.⁵¹⁵ Ehl-i sünnet'e ait hadis kitapları olan Kütüb-i tis'a'da ise Ca'fer'den gelen rivayetlerin büyük çoğunluğu Şiâ'nın da udûl saydığı Câbir b. Abdullah'tan gelmektedir.⁵¹⁶

Şiâ imamların sözlerini de hadis kabul ettiği için Şiî hadislerin büyük çoğunluğu, imamlara dayanmakta olup on iki imam içinde ise en çok rivayete sahip olan imamın Ca'fer es-Sâdık olduğu görülmektedir. Ehl-i beyt'ten kendisini ilmî mesaiye tamamıyla veren kimsenin Ca'fer olması, onu Şiî hadis külliyyatındaki rivayetlerin çoğunluğunun kaynağı konumuna getirmiştir. Bu sebeple Şiî fikhî Ca'fer'e nispetle "Ca'ferî fikhî" olarak isimlendirilmiştir.⁵¹⁷

Ca'fer'den hem Şiî râviler hem de Sünnî râviler hadis rivayetinde bulunmuştur. Şiî hadis literatüründe Ca'fer'den gelen rivayet sayısı çok fazla olmasına rağmen Sünnî hadis eserlerinde zikredilen rivayetlerin az sayıda olduğu görülmektedir.⁵¹⁸ Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda Ca'fer'den hadis rivayetinde bulunan kimselerin sayısı 37 iken⁵¹⁹ Şiâ'da bu sayı 3000 râviyi geçmektedir.⁵²⁰

2.3. Ca'fer es-Sâdık Hakkında Yapılan Değerlendirmeler

Hadis ıstılahı olan cerh ve ta'dil kavramları, bir hadisin iki temel bölümünden biri olan isnadda yer alan râvileri kontrol ederek sağlam hadis metnine ulaşmayı amaçlayan bir ilim dalıdır.

Cerh, râvinin adaletinde ya da zabtında bulunan kusurları tespit ederek hem râvinin hem de rivayetlerinin reddedilmesi anlamına gelmektedir.

⁵¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Kutluay, "İsnâaşeriyye İmâmiyyesi'ne Göre Hadis ve Sünnetin Kaynakları", 197-204.

⁵¹⁶ Bk. Kutluay, "İsnâaşeriyye İmâmiyyesi'ne Göre Hadis ve Sünnetin Kaynakları", 202-203.

⁵¹⁷ Bk. Bekir Kuzudişli, "Şiâ'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 62; Kutluay, "Şiâ'da Hadis Rivayeti ve İsnad Tenkidinde Ashâb-ı İcmâ Telakkisinin Rolü", 30; Buckley, "Şiî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", 42.

⁵¹⁸ Korkmaz - Yılmaz, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi", 1167.

⁵¹⁹ Zehebî, *Siyer*, 6/256; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174.

⁵²⁰ Detaylı bilgi için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, thk. Cevvâd el-İsfahânî (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 2009), 153-328.

Ta‘dil ise râvinin ve rivayetlerinin adalet ve zabt yönünden hadis rivayetine ehil olduğu anlamına gelmektedir.⁵²¹

2.3.1. Ca‘fer es-Sâdık’ı Ta‘dil Edenler

Hadis münekkit âlimleri tarafından “sika”⁵²², “me’mûn”⁵²³, “sadûk”⁵²⁴, “hâfız”⁵²⁵, “fakih”⁵²⁶, “âkil”⁵²⁷, “hâkim”⁵²⁸ gibi vasıflarla nitelendirilen Ca‘fer es-Sâdık, Ehl-i sünnet nezdinde hadislerine itibar edilen bir râvi sayılmaktadır. Yahyâ b. Maîn, Şâfiî gibi birçok âlim tarafından tevsik edilen Ca‘fer⁵²⁹ hakkında İmam Mâlik, Ca‘fer’e her ne zaman gitse onu ibadet ederken gördüğünü söylemiş ve Ca‘fer’in Hz. Peygamber’den abdestsiz olarak hadis rivayetinde bulunmadığını ve malayani şeyler konuşmadığını ifade etmiştir.⁵³⁰

Yahyâ b. Maîn, Ca‘fer’i “sika” ve “me’mûn”;⁵³¹ Şâfiî, İbn Ebû Hayseme, en-Nesevî ve bir grup âlim de Ca‘fer’i “sika” olarak değerlendirmiştir.⁵³² İbn Hibbân’ın *es-Sikât’ında* zikrettiği Ca‘fer⁵³³ hakkında İbn Abdülber en-Nemerî; “sika”, “me’mûn”, “âkil”, “hâkim”, “verâ ve fazilet sahibi” bir kimse olduğunu söylemiştir.⁵³⁴ Şu‘be b. Haccâc, İbn Cüreyc gibi imamların rivayette bulunduğu Ca‘fer⁵³⁵ hakkında Nesâî, *el-Cerh ve’t-ta‘dil* adlı kitabında “sika” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵³⁶ Ebû Hâtim er-Râzî, Ca‘fer’in “sika” bir râvi olduğunu söyledikten sonra “lâ yüs’elü an mislihi/onun gibisi sorulmaz”

⁵²¹ Emin Âşıkutlu, “Cerh ve Ta‘dil”, *TDV İslam Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 18/05/2023”.

⁵²² Zehebî, *Siyer*, 6/256-257; *Târih*, 3/829; *Mizân*, 1/414-415; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Endelûsî, *Esmâ*, 138.

⁵²³ Zehebî, *Târih*, 3/829; *Siyer*, 6/257; Endelûsî, *Esmâ*, 135, 138; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574-575.

⁵²⁴ Zehebî, *Târih*, 3/829; *Siyer*, 6/257; Endelûsî, *Esmâ*, 137; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Takribu't-Tehzîb*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Beyrut, 1975), 1/200.

⁵²⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁵²⁶ Zehebî, *Tezkire*, 1/166; *Siyer*, 6/257-258; *Târih*, 3/830; Mizzî, *Tehzîb*, 5/79; İbn Adî, *el-Kâmil fî du‘afâ*, 2/556; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, 1/ 200.

⁵²⁷ Endelûsî, *Esmâ*, 138.

⁵²⁸ Endelûsî, *Esmâ*, 138.

⁵²⁹ Zehebî, *Târih*, 3/829; Zehebî, *Tezkire*, 1/167.

⁵³⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575; Endelûsî, *Esmâ*, 135; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/230.

⁵³¹ Zehebî, *Târih*, 3/829; *Mizân*, 1/414-415; *Siyer*, 6/257; Endelûsî, *Esmâ*, 137; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris ibn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta‘dil* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1953), 1/487; İbn Adî, *el-Kâmil fî du‘afâ*, 2/555; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/229.

⁵³² Zehebî, *Siyer*, 6/256-257; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Endelûsî, *Esmâ*, 137-138.

⁵³³ Bk. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-sikat*, thk. Muhammed Abdülhamid Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973), 6/131-132.

⁵³⁴ Endelûsî, *Esmâ*, 138.

⁵³⁵ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fî du‘afâ*, 2/558; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 5/78.

⁵³⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575.

demiştir.⁵³⁷ Ca'fer'in talebeleri arasında zikredilen Yahyâ b. Saîd el-Kattân,⁵³⁸ Ca'fer'de yalancılık bulunmadığını söylemiştir.⁵³⁹ Yahyâ kendisi ile aynı dönemde yaşayan Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198/813) aksine Ca'fer'den rivayette bulunmuştur. Sâcî, Ca'fer'in "sadûk" ve "me'mûn" bir râvi olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁰

Çoğunlukla babasının mürsellerini rivayet eden Ca'fer hakkında⁵⁴¹ Ebû Zür'a'ya "Ca'fer > babası", "Süheyl b. Ebû Salih > babası", "Alâ b. Abdurrahman > babası" tariklerinden hangisinin daha sahih olduğu sorulduğunda Ebû Zür'a, Ca'fer'in onlara denk olmadığını söyleyerek Ca'fer'in onlardan her anlamda üstün olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴² Zehebî de Ca'fer'in Süheyl'den daha sika olduğunu belirtmiştir.⁵⁴³ Zehebî kendisine "Ebû Bekir el-Katîf > Ebû Müslim el-Keccî > Ebû Âsım en-Nebîl > Ca'fer b. Muhammed" tarikiyle âlî isnadlar geldiğini söylemiştir.⁵⁴⁴ İbn Hibbân, Ca'fer'in evlatları dışında başka râvilerden gelen rivayetlerinin hüccet teşkil ettiğini onun İbn Cüreyc, Sevrî, Mâlik, Şu'be, İbn Uyeyne, Vüheyb b. Hâlid gibi sika râviler yoluyla gelen hadislerinin itibar kasdıyla alındığını ve onun, sika râvilerin rivayetlerine muhalif düşmeyen salih rivayetleri olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁵

Ca'fer es-Sâdık'ın öğrencilerinden olan Hafs b. Gıyâs⁵⁴⁶ kendisine "bize Eş'as b. Abdülmelik, Amr b. Ubeyd ve Ca'fer b. Muhammed'den hadis rivayet etme" diyen Basralılar'a "Eş'as'ı size bırakıyorum, Amr'ı biliyorsunuz fakat Ca'fer'e gelince şayet siz Kûfe'de olsaydınız sizin kafanızı kırmak gerekirdi" sözüyle Ca'fer'in hadis ilmindeki yerini özellikle de Kûfe'de Ca'fer'in nasıl bir ilmî kimliğe sahip olduğunu vurgulamıştır.⁵⁴⁷ Ca'fer her ne kadar Medine'de yaşıyor olsa da takipçileri Kûfe'de bulunmaktaydı Hafs bu sözüyle Kûfeliler'in Ca'fer'e verdiği önemi anlatmak istemiştir.⁵⁴⁸

⁵³⁷ Zehebî, *Târih*, 3/829; *Tezkire*, 1/166; *Mizân*, 1/415; *Siyer*, 6/257; Endelûsî, *Esmâ*, 137; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1/487; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575.

⁵³⁸ Zehebî, *Târih*, 3/829; *Siyer*, 6/256; *Tezkire*, 1/166; *Mizzî*, *Tehzîb*, 5/75; *Suyûtî*, *Tabakât*, 79; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁵³⁹ Zehebî, *Siyer*, 6/256; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, 2/556.

⁵⁴⁰ Endelûsî, *Esmâ*, 137; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/228.

⁵⁴¹ Zehebî, *Siyer*, 6/257.

⁵⁴² Endelûsî, *Esmâ*, 137; Zehebî, *Siyer*, 6/257; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*, 1/487.

⁵⁴³ Zehebî, *Siyer*, 6/257.

⁵⁴⁴ Zehebî, *Tezkire*, 1/167.

⁵⁴⁵ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575; İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikat*, 6/131.

⁵⁴⁶ İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; *Mizzî*, *Tehzîb*, 5/75; Endelûsî, *Esmâ*, 134; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁵⁴⁷ Zehebî, *Mizân*, 1/414-415; *Siyer*, 6/257; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, 2/555.

⁵⁴⁸ Bk. Buckley, "Şîî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", 50-51.

Yahyâ b. Maîn, hocası Yahya b. Sâid el-Kattân'ın "neden bana Ca'fer'in hadisi hakkında sormuyorsun" diye sorması üzerine Ca'fer'den rivayet etmek istemediğini söylemiştir. Yahyâ b. Maîn'in, Ca'fer'in hıfzıyla alakalı olarak ondan rivayette bulunmak istemediğini düşündüğü anlaşılan Yahyâ b. Sâid, "şayet o ezberlediyse babasının Câbir'den rivayet ettiği Hac konusunda ki müsned olan hadisini ezberlemiştir ve o sikadır" diyerek Ca'fer'in bu rivayeti iyi bildiğini göstermek istemiştir.⁵⁴⁹ Ca'fer'in babasından, babasının da Câbir'den aldığı Hac konusundaki rivayet; Hz. Peygamber'in yaptığı haccın ve Hac konusundaki ahkâmın detaylı bir şekilde anlatıldığı uzunca bir hadistir. Kütüb-i tis'a'da Ca'fer'den rivayet edilen 175 rivayetin 66 tanesi bu hac rivayeti ve onun taktî'leridir. Dolayısıyla Ca'fer'in bu hadisi ezberlemiş olması ondan gelen birçok rivayetteki zabt sorununun ortadan kalkmış olması anlamına gelmektedir. Ehl-i sünnet âlimlerinin haccın yapılışı konusunda bu rivayeti esas aldıkları bilinmektedir.⁵⁵⁰ Hac zamanında Akabe Cemre'sinde durup insanlara "beni kaybetmeden bana sorun zira benden sonra size kimse benim rivayet ettiğim gibi rivayet etmeyecek"⁵⁵¹ diye çağrıda bulunan Ca'fer'in, Hac konusunda Câbir'den gelen bu rivayeti ve dolayısıyla da Hacca dair ahkâmı çok iyi bildiğini ifade etmeye çalıştığı düşünülebilir. İlmin yazıyla korunacağını savunan ve insanları, ilmi yazıya geçirmeleri konusunda teşvik eden Ca'fer'in,⁵⁵² bu hadisi imlâ ettirdiği bilinmektedir.⁵⁵³ Bu bilgiden hareketle Ca'fer'in zaman zaman imla meclisleri kurduğu düşünülebilir.

İbn Hacer, Ca'fer'e bir defasında rivayet ettiği hadisleri babasından işitip işitmediği sorulduğunda "evet" dediğini, başka bir sefer sorulduğunda ise "ben o rivayetleri babamın kitaplarında buldum" dediğini nakletmiştir. Bu iki farklı söyleminin birbirinden farklı hadislerle alakalı olabileceğini ifade eden İbn Hacer, Ca'fer'in babasından işittiği hadisleri "işittiğini" söylemesinin, işitmediği hadisleri ise "bulduğunu" açıkça söylemesinin bile onun tesebbütüne işaret ettiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ Bk. Zehebî, *Siyer*, 6/257; *Mizân*, 1/414; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, 2/555.

⁵⁵⁰ Faruk Hamâde, "Ehl-i Sünnet Kaynaklarında Şiâ'nın Oniki İmamının Rivayetleri", çev. Hacı Musa Erkaya-Murat Gökalp, *Dinî Araştırmalar* 8/24 (2006), 336.

⁵⁵¹ Zehebî, *Tezkire*, 1/166; *Siyer*, 6/257; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, 2/556.

⁵⁵² Küleynî, *Kâfi*, 1/52.

⁵⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, 2/556; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁵⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575.

2.3.2. Ca'fer es-Sâdık'ı Cerh Edenler

Ehl-i sünnet münekkit alimlerinin birçoğu tarafından ta'dil edilen Ca'fer es-Sâdık, bazı münekkit alimler tarafından cerh edilmiştir. İbn Hacer, Ca'fer'in bazı âlimler tarafından zayıf görüldüğünü ve hüccet kabul edilmediğini ifade etmiştir.⁵⁵⁵ Ca'fer'in özellikle hıfzı konusunda cerh edildiği bilinmektedir.⁵⁵⁶ Bu husus Ca'fer'in bir zabt kusurunun olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenden ötürü İmam Mâlik'in, Ca'fer'i bir başkasına katmadıkça ondan rivayette bulunmadığı bilinmektedir.⁵⁵⁷ İmam Buhârî'nin de bu sebeple *Sahîh'inde* Ca'fer'den rivayette bulunmadığı bilinmektedir.⁵⁵⁸ Sâcî, Ca'fer'i ta'dil etmekle beraber⁵⁵⁹ ondan rivayette bulunan râvilerle dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ca'fer'den rivayet eden bir râvi sika ise onun rivayetlerinin müstakim olduğunu; ondan rivayette bulunan râviler ondan aşağı derecede olan kimselerden ise Ca'fer'in böyle rivayetlerinde ızdırab olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁰ İbn Sa'd ise Ca'fer'in çok hadis olduğunu ancak onun âlimler tarafından zayıf görüldüğünü ve hüccet kabul edilmediğini ifade etmiştir.⁵⁶¹

Şîâ nezdinde masum imam olduğu için cerh edilmeyen Ca'fer es-Sâdık, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından diğer hadis râvileri gibi cerh-tadil işlemine tabi tutulmuştur. Ca'fer, Sünnîlere göre hadiste sika bir râvi kabul edilmekle beraber,⁵⁶² Hz. Peygamber'in hadislerini alacakları kaynak bir râvi sayılmamıştır. Ehl-i sünnet'e ait hadis kaynaklarında Ca'fer'den gelen rivayet sayısının azlığı da bunu kanıtlamaktadır. Hatta bu kaynaklarda Ca'fer'den gelen rivayetlerin neredeyse tamamı babası Muhammed el-Bâkır'dan gelen rivayetlerdir.⁵⁶³ Ca'fer, Sünnî kaynaklarda kendini fıkıh meselelerine vakfetmiş fakih-müctehid bir imam olarak bilinmektedir.⁵⁶⁴ Medine fakihlerinden olan Ca'fer'in, ilmi orada aramayı tercih ettiği anlaşılmakta olup rihle yapmakla veya hadislerin tariklerini

⁵⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575.

⁵⁵⁶ Endelûsî, *Esmâ*, 137.

⁵⁵⁷ Zehebî, *Târih*, 3/830; *Siyer*, 6/256; *Mizân*, 1/414; İbn Adî, *el-Kâmil fî du 'afâ*, 2/555; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁵⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, 6/269; *Mizân*, 1/414; *Tezkire*, 1/167; Snobar, "Esbâbu 'Udûli'l-İmâm el-Buhârî", 56-57.

⁵⁵⁹ Endelûsî, *Esmâ*, 137; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlî Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/228.

⁵⁶⁰ Endelûsî, *Esmâ*, 137; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlî Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/228.

⁵⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575.

⁵⁶² Zehebî, *Siyer*, 6/256-257; *Târih*, 3/829; Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizanü'l-i'tidal fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-marife, 1963), 1/414-415; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Endelûsî, *Esmâ*, 138; Buckley, "Şîî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", 43-44.

⁵⁶³ Bk. Buckley, "Şîî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", 48.

⁵⁶⁴ Bk. Buckley, "Şîî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık", 46.

toplamakla meşgul olmaması onun hadis rivayetine çok fazla ihtiyaç duymadığını ortaya koymaktadır. Ca'fer'in bu durumu, râvilerin ondan az hadis rivayet etmelerine sebep olmuştur.⁵⁶⁵ Zaten Ca'fer'in rivayet ettiği hadisler genellikle ahkâma dair bazı konuları ihtiva eden rivayetler olup sayı olarak da azdır.⁵⁶⁶ Muhtemelen hadis râvileri aynı rivayeti Muhammed el-Bâkır'dan alıp âlî isnada sahip olmayı tercih etmişlerdir. Zira çoğunlukla babasının mürsellerini rivayet eden Ca'fer'in bu nedenle tenkid edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁶⁷ Nitekim Ebû Bekir b. Ayyâş'a, Ca'fer'e eriştiği halde ondan neden hadis dinlemediği sorulduğunda o, Ca'fer'in rivayet ettiği hadisleri başkasından değil de babalarından duyduğunu söylediği için ondan rivayette bulunmadığını söylemiştir.⁵⁶⁸

Yahya b. Saîd el-Kattân, Ca'fer'den rivayette bulunmakla beraber içinde Ca'fer'e karşı bir şüphesi olduğunu dile getirip “Mücâlid b. Saîd'den rivayet etmek Ca'fer'den rivayet etmekten daha iyidir” demiştir.⁵⁶⁹ Zehebî, bunun Kattân'ın bir yanılması olduğunu söyleyip bu konuda ona itibar edilemeyeceğini savunmuştur. Ca'fer'in “sika” ve “sadûk” bir râvi olduğunu, Müslim gibi bir muhaddisin ondan rivayette bulunduğunu ve âlimlerin Ca'fer'in, Mücâlid'den daha sika olduğu konusunda icmâ ettiklerini dile getirip “Mücâlid'in bir umdesi yoktur” diyerek Kattân'a karşı çıkmıştır. Zehebî; Ca'fer'in, Süheyl ve İbn İshak'tan daha sika olduğunu ifade etmekle beraber Şu'be gibi “sebt” bir râvi olmadığını fakat İbn Ebû Zi'b ve benzerlerinin ayarında bir râvi olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁰

İbn Hibbân, Ca'fer'in rivayetlerinde onun râvilerine bakılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Zira evlatlarının Ca'fer'den naklettiği rivayetlerin birçoğunun münker olduğunu hatta bu rivayetlerden bazılarının ne Ca'fer'in ne babasının ne de Hz. Peygamber'in hadislerine benzemediğini ifade etmiştir. Bu nedenle Ca'fer'den gelmediği açık olan bu rivayetlerden ötürü Ca'fer'i itham etmenin ise ona karşı çok büyük bir haksızlık olduğunu söylemiş ve başka râvilerden gelen rivayetlerinde bir sorun olmadığını beyan etmiştir.⁵⁷¹ Ca'fer adına çok fazla yalan uydurulması bazı alimlerin

⁵⁶⁵ Ahmed Snobar, “Esbâbu ‘Udûlî'l-İmâm el-Buhârî ‘ani't-tahrîc li'l-İmâm Ca'fer es-Sâdik fî Sahîhi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/2 (2012), 52-54.

⁵⁶⁶ Bu rivayetler için sf. 111'deki Tablo 7'ye bakınız.

⁵⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/257.

⁵⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, 2/555; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁵⁶⁹ Zehebî, *Târih*, 3/829; *Siyer*, 6/256; *Mizân*, 1/414; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574-575; Endelûsî, *Esmâ*, 136; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, 2/555.

⁵⁷⁰ Endelûsî, *Esmâ*, 137; Zehebî, *Târih*, 3/829; *Siyer*, 6/256-257.

⁵⁷¹ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575; İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikat*, 6/131.

Ca'fer'den rivayette bulunmaktan imtina etmesine sebep olmuştur. Ca'fer'in takipçileri, Medine'de değil Kûfe'de bulunmaktaydı. Ca'fer ise onlarla araçlar vasıtasıyla görüşüyordu. Ca'fer'in, takipçisi olan Kûfeli Şiîler'le düzenli ve doğrudan bir irtibatının olmaması bu araçların kişisel görüşlerini ve uydurdukları rivayetleri Ca'fer'e nispet etmelerini kolaylaştırmıştır. Ca'fer'in henüz yaşarken ondan çok uzak bölgelerde bu kadar asılsız rivayetlerin ona nispet edilmesine karşın alabildiği önlemler sınırlı olmakla birlikte onun her daim bu gibi haberlere karşı insanları uyarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira Ca'fer'in maruz kaldığı bu duruma Şiî kaynaklar da işaret etmektedir. Ca'fer'den zikredildiğine göre o “benim imamları olduğumu iddia eden insanlar var yemin ederim ki ben onların imamı değilim onlara ne oluyor ben bir şey söylüyorum onlar benim başka bir şeyi kastettiğimi söylüyorlar. Ben bana itaat edenlerin imamıyım” demiştir. Şiî âlimlerden Yahya b. Abdülhamid el-Himmânî, Ca'fer b. Muhammed'in hadiste zayıf olduğuna yönelik iddialar duyduğunu dile getirmiştir. Ardından Ca'fer'in dürüst, Müslüman ve dindar bir kimse olduğunu ancak onun etrafını saran bazı cahillerin onu ziyarete gidip daha sonra “bunu bize Ca'fer b. Muhammed nakletti” diye yanından ayrıldıklarını ve tamamı münker ve yalan olan rivayetleri Ca'fer'e nispet ederek karşılığında insanlardan yiyecek ve para aldıklarını söylemiştir.⁵⁷² Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda da Ca'fer'in benzer kaygılara sahip olduğu görülmektedir. Zira kendisini ziyarete gelen bir grup öğrencisini Medine'den yolcularken “sizler inşallah şehrinizin salihlerindensiniz, oraya vardığınızda oradakileri haberdar edin, benim ittiba edilmesi gereken masum imam olduğumu iddia edenlerden beriyim ve benim Ebû Bekir ve Ömer'den beri olduğumu iddia edenlerden de beriyim” demiştir. Ca'fer kendisi hakkında her şeyi bilen masum imam olduğu yönündeki iddiaları duyup bunlardan rahatsız olmuş olmalı ki “vallahi bize sorulan her şeyi bilmiyoruz bizden daha iyi bilen başkaları vardır” demiştir.⁵⁷³ Yine onun kendisi hayattayken ölen oğlu İsmail hakkında ortaya çıkabilecek gâî fikirleri önlemek maksadıyla kendisinden sonra İsmail'in imam olacağını zannedenlerin şüphelerini gidermek ve onun ölümünü tahkik etmek için herkesin gözleri önünde defalarca İsmail'in yüzünü açması da onun hakkında ortaya çıkması muhtemel iddialara karşı tedbirli olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁷⁴ Ca'fer adına siyasî dedikodular da yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira hilafet merkezi olan Kûfe'de bulunan Halife Mansûr'un

⁵⁷² Bk. Buckley, “Şiî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık”, 50-55.

⁵⁷³ Zehebî, *Târih*, 3/831-832; *Siyer*, 6/259-660; Mizzî, *Tehzîb*, 5/82.

⁵⁷⁴ Tabersî, *İ'lam*, 1/546.

“Ca‘fer benim sultanlığımı tanımıyor, vallahi onu öldürmezsem Allah canımı alsın” diye öfkelenip Ca‘fer’i huzuruna getirttiği ancak Ca‘fer ile olan görüşmesinden sonra fikrinin değiştiği anlatılmaktadır.⁵⁷⁵ Zehebî, Ca‘fer adına ondan asla işitilmeyen yalan yanlış şeylerin ona isnad edildiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁶ Fakat Ca‘fer adına hadis uydurulma faaliyeti o öldükten sonra da devam etmiştir.⁵⁷⁷

Ca‘fer’in yaşadığı dönemde Ehl-i beyt’ten birçok isim hem Emevî hem Abbâsî iktidarına karşı huruc etmiştir. Bu sebeple insanlar iktidar tarafından gözetim altında tutuluyor olabileceğini düşündükleri Ca‘fer’den ilim almaktan çekinmiş olabilir. Zira İmam Mâlik’in Abbâsîler iktidara gelinceye kadar Ca‘fer’den rivayette bulunmadığı bilinmektedir.⁵⁷⁸

Ca‘fer’in hıfzının iyi olmadığını söyleyen fakat Ca‘fer’den rivayette bulunan Süfyân b. Uyeyne, Kureys’ten dört kişinin hadisine itibar edilmeyeceğini bu kişilerin ise Abdullah b. Muhammed b. Akîl, Âsım b. Ubeydullah, Ca‘fer b. Muhammed ve Ali b. Zeyd olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁹ Hadis münekkit alimleri tarafından çoğunlukla hıfzı sebebiyle tenkit edilen Ca‘fer es-Sâdık’ın, neredeyse tek cerh kusurunun bu olduğu görülmektedir.⁵⁸⁰ Ca‘fer’in hıfzında problem olduğunu söyleyen hadis alimlerinin ise Ca‘fer’i rivayetleri alınamayacak derecede vehm eden ya da sû’u’l-hıfz bir râvi gibi değerlendirmedikleri görülmektedir. Ca‘fer hakkında hadis alimlerinin ta’dile yönelik değerlendirmelerinin cerhe yönelik değerlendirmelerinden daha fazla olması Ca‘fer’in muteber bir muhaddis olduğunu ortaya koymaktadır.

2.4. Ca‘fer es-Sâdık’ın Hocaları

Hem tâbiîn âlimleri hem de tebeu’t-tâbiîn nesli içinde yaşayan Ca‘fer’i⁵⁸¹ yetiştiren asıl hocası, babası Muhammed el-Bâkır’dır. Babasının dışında Ca‘fer, döneminin meşhur âlimlerinden de ilim almıştır.⁵⁸² Ancak Ehl-i sünnete ait kaynaklarda Ca‘fer’in hocaları

⁵⁷⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 5/95-96; Zehebî, *Siyer*, 6/266; Attâr, *Tezkire*, 54-55; İbn Cevzî, *Sıfat*, 171-172.

⁵⁷⁶ Zehebî, *Târîh*, 3/833.

⁵⁷⁷ Bk. Buckley, “Şii Hadislerin Kaynağı Olarak Ca‘fer es-Sâdık”, 58.

⁵⁷⁸ Zehebî, *Târîh*, 3/830; *Siyer*, 6/256; *Mizân*, 1/414; İbn Adî, *el-Kâmil fî du‘afâ*, 2/555; Endelûsî, *Esmâ*, 137; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁵⁷⁹ Bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîb*, 3/230; Endelûsî, *Esmâ*, 135-136;

⁵⁸⁰ Endelûsî, *Esmâ*, 137; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁵⁸¹ Bk. Cündî, *el-İmam Ca‘fer es-Sâdık*, 146.

⁵⁸² Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/255; *Tezkire*, 1/166; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Suyûtî, *Tabakât*, 79; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174.

olarak anılan kimseler Şîa tarafından kabul edilmemektedir. Çünkü Şîa'ya göre On İki İmam'dan herhangi birisinin imam olmayan bir kimseden ilim öğrenmesi mümkün değildir. Şîa'ya göre bu kimseler makbul olmadığı gibi Ca'fer ve diğer İmamların ilmi, zaten bu kimselerin ilmini de ihata etmektedir. Şîa'ya göre İmamların ilmî kaynakları yalnızca; babadan oğula şifahen nakledilen rivayetler, imamlardan tevarüs eden yazılı sahifeler veyahut da imamların kendilerine ait bir özellik olan “muhaddes/müfehhem⁵⁸³” olmalarıdır.⁵⁸⁴ Şîâ, Hz. Ali de dahil bütün imamların Hz. Peygamber'e ilimde ortak oldukları ve bu ilmin imamlar arasında tevarüs ederek ilahî kaynağa dayandığı ifade edilmektedir.⁵⁸⁵ Bu sebeple Şîa'ya göre Ca'fer'in hocası olabilecek kişi kendisi gibi İmam olan dedesi Zeynelâbidîn ve babası Muhammed el-Bâkır'dır. Ancak Zehebî, Ca'fer'in dedesi Zeynelâbidîn vefat ettiğinde 14 yaşında olmasına rağmen ondan herhangi bir rivayette bulunmadığını yalnızca dedesi Kâsım b. Muhammed'den rivayette bulunduğunu söylemiştir.⁵⁸⁶

Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'ın kendilerinden hadis rivayetinde bulunduğu hocaları vefat tarihlerine göre şu kimselerdir:

Urve b. Zübeyr (ö. 94/713),⁵⁸⁷

Medineli meşhur yedi fakihten biri olan Urve, hadis ilmi açısından sika, me'mûn ve sebt gibi sıfatlarla değerlendirilmiş ve çok hadis rivayet etmiştir. O, Kâsım b. Muhammed ve Amra bt. Abdirrahman dışında Hz. Âişe'nin hadisini en iyi bilen kimselerden sayılmaktadır.⁵⁸⁸ Kaynaklarda Ca'fer'in ondan hadis rivayetinde bulunduğu bilgisi geçmekte olup Ca'fer'in, Urve'den rivayet ettiği bir hadise rastlanmamıştır.⁵⁸⁹

Ubeydullah b. Ebî Râfi' (ö. 91-100/710-718)⁵⁹⁰

⁵⁸³ “Şîa'ya göre muhaddes olmak, peygamberler dışında bir kimsenin nübüvvet iddiasında bulunmaksızın bir melek ile konuşması veya ondan ilham alması ya da Allah tarafından ilham ve mükâşefe yoluyla ilim ilkâ etmesidir. Müfehhem de aynı anlamı ifade etmektedir” (Bk. Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 157).

⁵⁸⁴ Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 82.

⁵⁸⁵ Küleynî, *Kâfî*, 1/223, 263.

⁵⁸⁶ Zehebî, *Târîh*, 3/829.

⁵⁸⁷ Zehebî, *Târîh*, 3/829; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, 1/574; Zehebî, *Siyer*, 6/255; Zehebî, *Tezkire*, 1/166.

⁵⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 20/15, 18; Urve b. Zübeyr hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İrfan Aycan, “Urve b. Zübeyr”, *TDV İslam Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 01/06/2023”.

⁵⁸⁹ Zehebî, *Târîh*, 3/829; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, 1/574; Zehebî, *Siyer*, 6/255; Zehebî, *Tezkire*, 1/166.

⁵⁹⁰ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/255; *Tezkire*, 1/166; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

Haz. Ali'nin kâtibi olan Ubeydullah, Haz. Ali'den ve Haz. Peygamber'in mevlası olan babası Ebû Râfî'den hadis rivayet etmiştir. Ca'fer'in Ubeydullah'tan 2 hadis rivayet ettiği tespit edilmiştir.⁵⁹¹

İkrime el-Berberî (ö. 105/723)⁵⁹²

Abdullah b. Abbas'ın mevlası ve talebesi olan İkrime, tâbiînin müfessir âlimlerinden olup döneminde tefsir ilminde en bilgili kimse olarak kabul edilmiştir. Hadis rivayetinde de bulunan ve hadislerinin çoğunu sahâbeden rivayet eden İkrime'nin hadisçiliği hakkında ise farklı değerlendirmeler yapılmıştır. İmam Mâlik, onu sika görmediği için ondan rivayette bulunmazken, Yahya b. Maîn ve Nesâî gibi âlimler onun sika olduğunu, Ahmed b. Hanbel ise onun hadisi ile ihticâc edilen bir kimse olduğunu söylemişlerdir.⁵⁹³ Ca'fer, İkrime'den 2 hadis rivayetinde bulunmuştur.⁵⁹⁴

Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk (ö. 107/725),⁵⁹⁵

Ca'fer'in, annesinden dedesi olan Kâsım, Medineli meşhur fukahâ-i seb'a olarak anılan yedi âlimden biridir.⁵⁹⁶ Hadiste sika ve çok rivayete sahip olan Kâsım, sahâbeden bazısını görüp onlardan rivayette bulunmuş,⁵⁹⁷ Hz. Âişe'den fıkıh öğrenmiştir.⁵⁹⁸ Ca'fer, dedesi Kâsım'dan hadis rivayetinde bulunmuştur ve bu rivayetler Ehl-i sünnet'e ait bazı hadis eserlerinde zikredilmiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹¹ Mizzî, *Tehzîb*, 19/34; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002), 3/168; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/258; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 20/26.

⁵⁹² İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174.

⁵⁹³ Mizzî, *Tehzîb*, 20/269, 272, 282-284, 287-289; İkrime el-Berberî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "İkrime el-Berberî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 01/06/2023".

⁵⁹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/206; Ebü'l-Kasım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. Avdullah b. Muhammed Ebu Muaz-Muhsin el-Hüseynî (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 1/82.

⁵⁹⁵ Zehebî, *Târîh*, 3/829; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, 1/574; Zehebî, *Siyer*, 6/255; *Tezkire*, 1/166.

⁵⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/59.

⁵⁹⁷ İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 7/186.

⁵⁹⁸ Zehebî, *Tezkire*, 1/97; Kâsım b. Muhammed hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 01/06/2023".

⁵⁹⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânidi's-semâniye*, thk. Nasır b. Muhammed b. Abdülaziz Abdullah (Riyâd: Dâru'l-âsime, 1998), 3/707; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Küfî İbn Ebû Şeybe, *el-Musanneffî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Ebî Muhammed Usume b. İbrahim b. Muhammed (Kâhire: el-Farûk el-Hadisiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2008), 2/417; 3/259; 5/601; 7/532; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994), 11/63; Ebü'l-Kasım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 19/332.

Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733),⁶⁰⁰

Ca'fer'in hocalarından birisi de uzun yıllar beraber yaşadığı babası Muhammed el-Bâkır'dır. Şîi kaynaklar Ca'fer'in, ondan dini ilimlerin yanı sıra dünyevi konuları da öğrendiğini ileri sürmektedir.⁶⁰¹ İlmî yönüyle büyük bir âlim sayılan Muhammed, hadis ilminde de sika kabul edilmiş ve rivayet konusunda son derece titiz davranmıştır.⁶⁰² Ca'fer'in ilmî konuda yetişmesini sağlayan asıl hocasının babası Muhammed olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda ve özel olarak Kütüb-i tis'a'da Ca'fer'den gelen 175 rivayetten 150 tanesi babasından gelen rivayetlerdir.⁶⁰³ Kaynaklarda Ca'fer'in "Ca'fer > babası > Câbir > Rasûlullah (s.a.v.)" ya da "babası > onun babaları" tarikli çok hadisi olduğu zikredilmektedir.⁶⁰⁴

Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732),⁶⁰⁵

Mekke'de yetişen ve fakihlerden olan Atâ, hadis ilminde ise sika olup birçok rivayete sahiptir. Ebû Ca'fer onun hakkında, "Atâ, benden daha hayırlıdır, gücünüz yetiyorsa Atâ'dan hadis alın" demiştir. Atâ'nın özellikle Hac konusunda çok bilgili biri olduğu zikredilmektedir.⁶⁰⁶ Ca'fer'in, hocaları arasında zikredilen Atâ'dan 4 hadis rivayet ettiği tespit edilmiştir.⁶⁰⁷

Nâfi' (ö. 117/735),⁶⁰⁸

⁶⁰⁰ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/255; *Tezkire*, 1/166; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, 1/574.

⁶⁰¹ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4/302; Âmilî, *A' yânü's-Şîa*, 1/659; Hâşim Mâruf, *Usûlü't-teşeyyü'*, 206.

⁶⁰² İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/174; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/324; Muhammed el-Bâkır hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, "Muhammed el-Bâkır", *TDV İslam Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 01/06/2023".

⁶⁰³ Bk. Bu çalışmada yer alan 2.7. Numaralı "Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetlerinin Konulara Göre Dağılımı" bölümüne bakınız.

⁶⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 5/78; Zehebî, *Siyer*, 6/257; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, 2/556.

⁶⁰⁵ Detaylı bilgi için bk. Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/255; *Tezkire*, 1/166; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75. Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, 1/574.

⁶⁰⁶ Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 20/76, 77, 78; Atâ b. Ebî Rebâh hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Atâ b. Ebû Rebâh", *TDV İslam Ansiklopedisi* "Erişim Tarihi 01/06/2023".

⁶⁰⁷ Müslim, *İstisâk*, 14; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/261; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/504; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Sahîh-ü İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.), 2/432.

⁶⁰⁸ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/255; *Tezkire*, 1/166; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, 1/574.

Tâbiînden olan Nâfi‘, Abdullah b. Ömer’in mevlası olup Medine ehliindendir. Hadis ilminde sika ve nebîl olarak zikredilen Nâfi‘, çok sayıda rivayete sahiptir Ubeydullah b. Ömer, onun hakkında “Allah bizi Nâfi‘ ile faydalandırdı” demiştir. Buharî ise “Mâlik > Nâfi‘ > İbn Ömer” şeklinde olan senedi “esahhu’l-esânîd” olarak kabul etmektedir.⁶⁰⁹ Ca‘fer’in, Nâfi‘den 3 rivayet aldığı bilinmektedir.⁶¹⁰

Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742),⁶¹¹

Medineli tâbiîn âlimlerinden olan ve altı ya da sekiz sene Saîd b. Müseyyeb’in meclisinde bulunan İbn Şihâb ez-Zührî hakkında, sahâbeden bazısına yetiştiği hatta İbn Ömer’den iki ya da üç tane hadis rivayet ettiği zikredilmektedir. Duyduğu her rivayeti yazan ve sika ravilerden rivayet ettiği binden fazla hadise sahip olan Zührî hakkında sika, fakih ve câmi‘ bir kimse gibi değerlendirmeler yapılmış ve resmî tedvin görevini yürütmüştür.⁶¹² Kaynaklara göre Ca‘fer, Zührî’den 4 tane hadis rivayet etmiştir.⁶¹³

Muhammed İbnü’l-Münkedir et-Teymî (ö. 131/748),⁶¹⁴

Hadiste sika ve hâfız sayılan Medineli İbnü’l-Münkedir’in yaklaşık 200 hadis rivayet ettiği ve Hz. Âişe’nin de ravilerinden olduğu zikredilmektedir.⁶¹⁵ Ca‘fer’in İbnü’l-Münkedir’den 2 hadis rivayet ettiği tespit edilmiştir.⁶¹⁶

Müslim b. Ebî Meryem (ö. ?/?),⁶¹⁷

Medineli Müslim b. Ebî Meryem, Ensar’dan Benî Süleyym ya da Benî Ümeyye’nin mevlasıdır. Yahya b. Maîn, Ebû Dâvud ve Nesâî gibi muhaddisler hakkında sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Müslim’in, Abbâsî halifesi Ebû Ca‘fer el-Mansûr’un

⁶⁰⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 29/303, 304; Nâfi‘ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Hatiboğlu, “Nâfi‘”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 11/04/2021”.

⁶¹⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannefi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 1/196, 261; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 7/6.

⁶¹¹ Zehebî, *Târîh*, 3/829; Siyer, 6/255; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, 1/574.

⁶¹² Mizzî, *Tehzîb*, 26/431-436; İbn Şihâb ez-Zührî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Halit Özkan, “Zührî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 01/06/2023”.

⁶¹³ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 6/212; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/68; Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali b. Cârûd en-Nîsâbü’rî, *el-Müntekâ mine’s-süneni’l-müsnede ‘an Resûlillâh sallallâhü ‘aleyhi ve sellem* (Beyrut: Dâru’t-te’sîl, ts.), 263. Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr (Beyrut: Âlimü’l-kütüb, 1994), 1/206.

⁶¹⁴ Zehebî, *Târîh*, 3/829; Siyer, 6/255; İbn Mencûye, *Ricâl*, 121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁶¹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 26/507-508; Muhammed İbnü’l-Münkedir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Görmez, “İbnü’l-Münkedir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 01/06/2023”.

⁶¹⁶ Müslim, *Salat*, 211; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Kitâb-ü Süneni’l-Kübrâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2001), 8/419.

⁶¹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75. Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Zehebî, *Siyer*, 6/255.

hilafet zamanında vefat ettiği zikredilmektedir.⁶¹⁸ Ca'fer'in Müslim'den 1 rivayette bulunduğu tespit edilmiştir.⁶¹⁹

2.5. Ca'fer es-Sâdık'ın Talebeleri

Şîa'ya göre Ca'fer'in yetiştirdiği talebelerin sayısı dört bine ulaşmaktadır.⁶²⁰ Burada Ehl-i Sünnete ait temel kaynaklarda Ca'fer'in öğrencisi olarak tespit edilen kimselerden meşhur olan bazılarının tercemeleri ele alınacaktır.

Muhammed b. Sâbit b. Eslem el-Bünânî (ö. 127/744),⁶²¹

Basralı tâbiîn imamlarından biri olan Muhammed; sika, sebt, ilimde ve amelde yüksek dereceli biri olarak değerlendirilmiştir. İbn Adî onun münker bir râvi olmadığını ancak ondan zayıf râvilerin rivayette bulunduğunu söylemiştir.⁶²² Yahyâ b. Maîn, Muhammed hakkında “leyse bi şey” değerlendirmesinde blunurken Ebû Hâtim ise “munkeru'l-hadîs” olup hadisin yazılabileceğini ama hadisiyle ihticac edilemeyeceğini söylemiştir. Kütüb-i sitte müelliflerinden Buhârî onun için fîhi nazar; Ebû Dâvud ve Nesâî ise zayıf değerlendirmesinde bulunmuşlardır.⁶²³ Muhammed, Ca'fer'den 3 tane hadis rivayet etmiştir.⁶²⁴

Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749),⁶²⁵

Ebû Bekr Eyyûb b. Ebî Temîme Keysân es-Sahtiyânî, sahâbeden Enes b. Malik'i görmüştür. Yaklaşık 1000 hadisi olduğu söylenen Eyyûb'un, günümüze çok az rivayeti ulaşmıştır. Basra gençlerinin ve fakihlerin efendisi şeklinde değerlendirilen Eyyûb'un, faziletli ve sünnete ittiba konusunda son derece hassas bir kimse olduğu zikredilmiştir. Süfyân b. Uyeyne, Nâfi'nin rivayetlerini en iyi bilen Eyyûb olduğunu ve tâbiînden karşılaştığı kimseler içinde onun gibisini görmediğini söylemiştir. Hakkında sika, sebt,

⁶¹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 27/541-543.

⁶¹⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 2/26.

⁶²⁰ Bkz. Karaşi, *Mevsûat*, 19/37-40.

⁶²¹ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶²² Zehebî, *Târîh*, 8/54-55.

⁶²³ Mizzî, *Tehzîb*, 24/547-548.

⁶²⁴ Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik”, 11; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2002), 1/140. Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned-ü Ebû Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru hier, 1999), 3/250.

⁶²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174.

hüccet, adl ve birçok ilimde câmi bir kimse olduğu söylenmiştir.⁶²⁶ Eyyûb'un, Ca'fer es-Sâdık'tan 1 tane hadis rivayet ettiği tespit edilmiştir.⁶²⁷

Ebân b. Tağlib (ö. 141/759),⁶²⁸

Yüz kadar hadis rivayet ettiği zikredilen Ebân'ın rivayet konusunda “sâlih ve la be'se bihi” olduğu, bununla beraber Buhârî'nin ondan rivayette bulunmadığı zikredilmektedir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ebû Hâtim ve Nesâî gibi âlimlerin onun için “sika” dedikleri rivayet edilmektedir.⁶²⁹ Ebân'ın, Ca'fer'den 3 rivayeti bulunmaktadır.⁶³⁰

Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit (ö. 150/767),⁶³¹

Fars asıllı olduğu bilinen Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit et-Teymî'nin Kûfe'de doğup burada yetiştiği, çocukluğundan itibaren ticaretle ilgilendiği ve fırsat buldukça ilim halkalarına katılmaya çalıştığı bilinmektedir. Sahâbeden Enes b. Mâlik'i gören Ebû Hanîfe, hadiste sika sayılmış ve ezberlemediği bir hadisi rivayet etmemiştir. Onun için Iraklıların fakihi, re'y ehlinin imamı denilmiştir.⁶³² Ca'fer'den sadece 1 hadis rivayet ettiği tespit edilen Ebû Hanîfe'nin onunla arasında sıkı bir hoca talebe ilişkisi olmadığı bilinmektedir.⁶³³

Abdûlmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc (ö. 150/767),⁶³⁴

Abdûlmelik'in, dedesi İbn Cüreyc, Rum asıllı olup Ümeyye b. Halid'in mevlası idi. Ahmet b. Hanbel ilk kitap tasnifinde bulunanların İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arûbe olduğunu söylemiş, Abdûlmelik ise “ilmi benden başka kimse tedvin etmedi” demiştir. Atâ, kendisinden sonra ilmin kapılarından biri olan İbn Cüreyc'e sorulmasını tavsiye etmiş ve Hicaz gençlerinin efendisi olduğunu söylemiştir. Malik b. Enes; İbn Cüreyc'in hâtıbu'l-leyl, sadûk olup “haddesenî” dediğinde sema olduğunu “ahberenâ ya da ahberenî”

⁶²⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 3, 457-463.

⁶²⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/203.

⁶²⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶²⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 2/7-8.

⁶³⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/141; Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004), 5/82, 268.

⁶³¹ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁶³² Mizzî, *Tehzîb*, 29,417-445.

⁶³³ Detaylı bilgi için bk. Zehra Korkmaz - Hayati Yılmaz, “Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi”, *Tasavvur /Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31 Aralık 2019), 1174–1176.

⁶³⁴ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

dediğinde ise kıraat olduğunu “kâle” dediğinde ise “şibhu’r-rîh”dir.⁶³⁵ Kütüb-i tis‘a’da İbn Cüreyc’in, Ca‘fer’den rivayet ettiği 6 hadis bulunmaktadır.⁶³⁶

Şu‘be b. Haccâc (ö. 160/776),⁶³⁷

Yezîd b. Mühelleb b. Ebî Sufre’nin mevlası olan Şu‘be, Basra’ya yerleşmiş orada Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn’i görmüştür. Fazilet, itkan ve verâ sahibi bir kimse olan Şu‘be için İbn Uyeyne, “Şu‘be’den daha fazla Allah’a ibadet eden birisini görmediğini söylemiştir. Yaklaşık iki bin hadisi olduğu bilinen Şu‘be’nin hadis ilminde benzersiz bir kimse olup hakkında sika, sebt, memun, hüccet, sahibu’l-hadis, emirü’l-mümin esdaku’n-nas gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Rical hakkında konuşan ilk kimse olan Şu‘be Iraklı muhaddislerin durumunu da ilk teftiş eden kimse olmuştur. Ahmet b. Hanbel, onun hakkında döneminin hadis konusunda en iyisi olduğunu belirtip hadisi incelemede, ricalin tenkidi ve tesbiti konusunda tek bir ümmet olduğunu söylemiştir. Hammad, hadis öğrenmek isteyen kimseye sana Şu‘be lazım demiştir.⁶³⁸ Şu‘be’nin, Ca‘fer’den 1 rivayeti bulunmaktadır.⁶³⁹

Süfyân es- Sevrî (ö. 161/778),⁶⁴⁰

Süleyman b. Abdülmelik’in hilafetinde Kûfe’de doğan ve 155 yılında oradan ayrılan Süfyân b. Said b. Mesrûk es-Sevrî bir daha da oraya dönmemiştir. Hadisleri ezberleme konusunda çok iyi olan Süfyân hakkında muhaddis âlimler onun hadiste emîrü’l-mü’mînîn, zabt, itkan, hıfz vera ve züht sahibi olduğunu söylediler. Ahmed b. Abdullah el-İclî, Kûfe isnadının en ahsen olanının “Süfyân > Mansûr > İbrahim > Alkame > Abdullah” isnadı olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Şevzeb, ilim ve vera konusunda insanların efendisi konumunda gördüğü Süfyân için kendisine Süfyân’ı tercih edebileceğim bi Kûfeli’yle karşılaşmadım demiş, Abdullah b. Mübarek ise 100 bin hocadan yazdığını ancak Süfyân’dan yazdığımdan daha faziletlisini yazmadığını söylemiştir.⁶⁴¹ Süfyân es-Sevrî, Ca‘fer’den çok sayıda rivayette bulunmuştur. Kütüb-i

⁶³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 18/338-352.

⁶³⁶ Müslim, *Hac*, 236; Nesâî, *Menâsik*, 56, 73, 171; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/431; 38/17.

⁶³⁷ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574 İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; Endelûsî, *Esmâü şuyûhi Mâlik*, 134.

⁶³⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 12/479-495.

⁶³⁹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 4/224.

⁶⁴⁰ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; *Tezkire*, 1/166; İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁶⁴¹ Mizzî, *Tehzîb*, 11/154-169.

tis'a içinde Süfyân'ın, Ca'fer'den 16 rivayeti bulunmaktadır.⁶⁴² Ayrıca Ebü's-Şeyh İbn Hayyân (ö. 369/979) *Akrân* adlı kitabında Ca'fer'in talebesi Süfyân es-Sevri'den rivayette bulunduğunu zikretmiştir.⁶⁴³

Mâlik b. Enes (ö. 179/795),⁶⁴⁴

Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, hicret yurdunun imamı, müctehid âlim olup Mâlikî mezhebinin imamıdır.

Hakkında esahh, sika, memun, sebt, vera, fakih, âlim, hüccet gibi değerlendirmeler yapılan Mâlik, hadis tahric ederken namaz abdesti gibi abdest alır, güzel elbiseler giyinir, kalensüve takar sakalını tarardı.

Ahmet b. Hanbel, Resulullâh'ın hadisleri konusunda vakar sahibi olan Mâlik hakkında o her şeyde esbettir demiş, Buhârî ise en sahih isnadın Mâlik > Nâfi > İbn Ömer isnadı olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁵ Mâlik, *Muvatta'* adlı eserinde Ca'fer'den rivayette bulunduğu hadislerle yer vermiştir.⁶⁴⁶

Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814),⁶⁴⁷

Hicrî 107 yılında Kûfe'de doğan Süfyân b. Uyeyne hakkında muhaddisler; sika, sebt, esbetü'n-nas, hasenü'l-hadis olduğunu ve Zührî'nin ashabı içinde İbn Uyeyne gibi itkan ve esbet olan başka kimse olmadığını söylemişlerdir.

Yaklaşık 7 bin hadisi olan Süfyân “ben kesinlikle ezberlemediğim bir şeyi yazmadım” demiştir. Şâfiî, Mâlik ve Süfyân olmasaydı ilim Hicaz'dan giderdi demiştir. Bişr b.

⁶⁴² Müslim, “Cuma”, 45; “Hac”, 150; Ebu Dâvûd, “Harac”, 15; Tirmizî, “Hac”, 6, 33, 43; İbn Mâce, “Sadakât”, 13; “Menâsik”, 15, 85; Nesâî, “Salâtu'l-iydeyn”, 22; “Menâsik”, 149; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/467; 23/234; 28/98; 28/99; 28/136-137.

⁶⁴³ Alâüddin Moğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekcerî el-Hikrî Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed-Üsâme b. İbrahim (Kâhire: el-Farûk el-Hadîsiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2001), 3/227.

⁶⁴⁴ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, 2/174; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁶⁴⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 27/91-120.

⁶⁴⁶ *Muvatta'*, “Hac”, 40, 44, 107, 126, 127, 131, 158, 181; “Talâk”, 17; “Zekât”, 42; “Cenâiz”, 1; “Cuma”, 21; “Akîka”, 2.

⁶⁴⁷ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; *Tezkire*, 1/166; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

Mufaddal ise yeryüzünde Süfyân gibi biri kalmadı demiştir.⁶⁴⁸ Ca‘fer’den çok sayıda rivayeti bulunan Süfyân’ın, Kütüb-i tis‘a’da 6 hadisi bulunmaktadır.⁶⁴⁹

Yahya b. Saîd b. Ferruh el-Kattân et-Temîmî (ö. 198/813),⁶⁵⁰

Yahya el-Kattân, Basralı olup 120 yılında doğmuştur. Hadiste “sika”, “sebt”, “me’mun”, “refian”, “hüccet”, “hafız”, “nakyu’l-hadis” olan Yahya ancak sika kimselerden rivayet ederdi. Döneminin hıfz, vera, fehim, fazilet, dini ve ilmi konularda imamıydı. Abdurrahman b. Mehdî, ahzu’l-hadis ve rical konusunda ondan daha bilgilisini ve iyisini görmediğini söylemiştir. Ali b. Medînî ve Ahmed b. Hanbel ondan daha esbet birini görmediklerini söylemişlerdir.⁶⁵¹ Yahya’nın hocası Ca‘fer’den Kütüb-i tis‘a’da toplam 21 rivayeti bulunmaktadır.⁶⁵²

Ca‘fer es-Sâdık’ın diğer talebeleri ise şunlardır:

Musâ b. Ca‘fer el-Kâzım (ö. 183/799) Şiâ’nın yedinci imamı olan Musa, Ca‘fer’in oğludur.⁶⁵³ Yahya b. Saîd b. Kays el-Ensârî (ö. 143/760), Ca‘fer’in akranlarından olup yaşça ondan büyüktür.⁶⁵⁴ Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768),⁶⁵⁵ Züheyr b. Muhammed et-Temîmî (ö. 162/778),⁶⁵⁶ Vüheyb b. Hâlid (ö. 165/781),⁶⁵⁷ Süleyman b. Bilal (ö. 172/788),⁶⁵⁸ Müslim b. Hâlid ez-Zencî (ö. 180/796),⁶⁵⁹ Hâtim b. İsmâil (ö. 186/802),⁶⁶⁰ Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187/803),⁶⁶¹ Eyyûb es-

⁶⁴⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 11/177-196

⁶⁴⁹ Tirmizî, “Hac”, 8, 38; “Tefsîrü’l-Kur’an”, 3; İbn Mâce, “Menâsik”, 12; “Edâhî”, 15; Nesâî, “Menâsik”, 179.

⁶⁵⁰ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; *Tezkire*, 1/166; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁶⁵¹ Mizzî, *Tehzîb*, 31/329-343.

⁶⁵² Ebu Dâvûd, “Menâsik”, 26, 56, 56; “Hurûf” 3969 no’lu hadis; Nesâî, “Tahâret”, 184; “Hayz” 24; “Gusl ve Teyemmüm”, 23; “Menâsik”, 46, 51, 52, 168, 169, 179, 202, 211; “Sehv” 65; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 15/339; 22/319; 22/320, 22/325; 44/10.

⁶⁵³ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Suyûtî, *Tabakât*, 79; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁵⁴ İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁵⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75, 24, 426.

⁶⁵⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256; *Mizân*, 2/85.

⁶⁵⁷ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574.

⁶⁵⁸ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Endelûsî, *Esmâ*, 134.

⁶⁵⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256; *Mizân*, 4/102.

⁶⁶⁰ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; *Tezkire*, 1/166; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Endelûsî, *Esmâ*, 134; İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/603.

⁶⁶¹ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256; İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75.

Sahtiyânî'nin kardeşi Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809),⁶⁶² Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810) Ca'fer'den hac konusunda rivayette bulunmuştur.⁶⁶³ Abdülvehhâb b. Abdilmecîd es-Sekafî, (ö. 194/810),⁶⁶⁴ Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh (ö. II/VIII. Yüzyılın son çeyreği),⁶⁶⁵ Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled b. Müslim en-Nebîl, (212/828),⁶⁶⁶ Muâviye b. Ammâr ed-Dühnî, (ö. ?/?),⁶⁶⁷ İbn Ebî Hazım (ö. ?/?),⁶⁶⁸ İbn İshak (ö. ?/?),⁶⁶⁹ Ca'fer'in akranlarındandır.⁶⁶⁹ Zeyd b. Hasan el-Enmâtî (ö. ?/?),⁶⁷⁰ Hasan b. Ayyâş (ö. ?/?),⁶⁷¹ İsmâil b. Ca'fer (ö. ?/?),⁶⁷² Saîd b. Süfyân el-Eslemî (ö. ?/?),⁶⁷³ Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî (ö. ?/?),⁶⁷⁴ Abdülaziz b. İmrân ez-Zührî (ö. ?/?),⁶⁷⁵ Osman b. Ferkad el-Attâr, (ö. ?/?),⁶⁷⁶ Musa b. Umeyr el-Kureşî (ö. ?/?),⁶⁷⁷ Yezîd b. Abdullah b. el-Hâd (ö. ?/?),⁶⁷⁸ Ebû Ca'fer er-Râzî (ö. ?/?).⁶⁷⁹ Bunlar dışında Ca'fer'den birçok kişi rivayette bulunmuştur.⁶⁸⁰

2.6. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetleri

Kütüb-i tis'a olarak bilinen *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Nesâî*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Müsned-i Dârimî*, *Muvatta'-i Mâlik*, *Müsned-i Ahmed* adlı bu dokuz kitap, Ehl-i sünnet nezdinde en muteber hadis kitapları kabul edilmektedir. Bu bölümde Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen rivayetler bu dokuz kitap esas alınarak tespit edilmiştir. Bu kitaplarda Ca'fer'den nakledilen toplam rivayet sayısı 175'tir.

⁶⁶² Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁶³ İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Endelûsî, *Esmâ*, 134; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁶⁴ İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Endelûsî, *Esmâ*, 134; Zehebî, *Siyer*, 6/256; *Mizân*, 2/681.

⁶⁶⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁶⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Zehebî, *Siyer*, 6/256; *Tezkire*, 1/166.

⁶⁶⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁶⁸ Zehebî, *Târîh*, 3/829.

⁶⁶⁹ Zehebî, *Târîh*, 3/829; *Siyer*, 6/256.

⁶⁷⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁷¹ İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/121; Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁷² Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁷³ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁷⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁷⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁷⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁷⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75.

⁶⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Zehebî, *Siyer*, 6/256.

⁶⁷⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 5/75.

⁶⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/574; Zehebî, *Tezkire*, 1/166.

2.6.1. Ca'fer es-Sâdık'ın Sahîh-i Buhârî'deki Rivayetleri

Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *Sahîh-i Buhârî*, yalnızca sahîh hadislerin toplanması amacıyla yazılmış bir eserdir. Buhârî, eserine aldığı rivayetlerin güvenilir muhaddislerin muttasıl bir isnad ile rivayet ettiği hadislerden oluşmasına son derece önem vermiştir.⁶⁸¹

İmam Buhârî, Ca'fer es-Sâdık'ı güvenilir saymasına rağmen *Sahîh'inde* ondan rivayette bulunmamıştır.⁶⁸² Özellikle Şîa'ya mensup kimseler bu durumu; siyasî ve mezhebî gerekçelere dayandırarak Buhârî'nin Ehl-i beyt'e düşmanlık ettiğini, Nâsibîlerin yanında yer aldığını ve Ehl-i beyt'e düşman olan Abbâsî iktidarının baskısından korktuğu için ondan rivayette bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Ancak bu söylemler gerçeği ifade etmemektedir. Zira Buhârî, başta Ca'fer'in babası Muhammed el-Bâkır olmak üzere Ehl-i beyt'e mensup birçok kişiden hatta aşırı Şîî olduğu bilinen râvilerden dahi rivayette bulunmuştur. Üstelik eserinde “Fedâilü Ali b. Ebû Talib” konusunda birçok hadis rivayet etmiştir.⁶⁸³ Ayrıca Buhârî, *Sahîh'i* dışındaki *Edebü'l-müfred ve Tarih adlı* eserlerinde Ca'fer'den gelen rivayetlere yer vermiştir.⁶⁸⁴

Buhârî'nin *Sahîh'inde* Ca'fer'den rivayette bulunmamasının asıl sebebinin hadis ilmiyle alakalı gerekçelere dayandığı anlaşılmaktadır. Ca'fer ile arasında sahîh bir tarik elde edemediği anlaşılan Buhârî, Ca'fer'den rivayette bulunan bazı râvilerin yalancı, zayıf ve hadis uyduran kimselerden olması sebebiyle ondan rivayette bulunmaktan kaçınmış olmalıdır.⁶⁸⁵ Zira Sâcî de Ca'fer'in “sadûk” ve “me'mûn” bir râvi olduğunu fakat ondan sika râvilerin rivayet ettiği hadislerin müstakim olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁶

Ca'fer'in rivayetlerinde mürsel-mevsul, mevkuf-merfû ya da bunlara benzer isnadlara sahip problemlerin olması Buhârî'nin Ca'fer'den uzak durmasına sebep olmuştur. Zira Ca'fer'in bu şekilde isnadî problemlerinin olması, Buhârî'nin *Sahîh'ine* aldığı rivayetlerde aradığı “muttasıl isnad” şartı ile çelişmektedir. Buhârî, hocasının hocası olan Yahya b. Saîd el-Kattân'ın “Ca'fer'den herhangi bir rivayet aldığı anda sakınca yoktur.

⁶⁸¹ M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, *TDV İslam Ansiklopedisi* “Erişim Tarihi 18/05/2023”.

⁶⁸² Zehebî, *Siyer*, 6/269; *Tezkire*, 1/167; *Mizân*, 1/414; Buckley, “Şîî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık”, 57-58.

⁶⁸³ Bk. Snobar, “Esbâbu 'Udûli'l-İmâm el-Buhârî”, 41-48.

⁶⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, 6/269.

⁶⁸⁵ Snobar, “Esbâbu 'Udûli'l-İmâm el-Buhârî”, 49.

⁶⁸⁶ Endelûsî, *Esmâ*, 137; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/575.

Ama ona fazla yüklendiğin zaman kendi aleyhine yüklenmiş olursun” sözünü naklederek bir râvinin Ca‘fer’den gelen her rivayeti almasının o râvinin çok fazla illetli rivayeti nakletmesiyle kendisinin tenkid edilecek duruma geleceğine işaret etmiştir.⁶⁸⁷

Buhârî’nin Ca‘fer’den rivayette bulunmamasının bir diğer nedeninin âlî isnada ulaşma arzusu olabileceği de düşünülebilir.⁶⁸⁸ Zira Buhârî, Ca‘fer’den rivayet almaktansa babası Muhammed el-Bâkır’dan rivayette bulunarak daha âlî isnada ulaşmak istemiş olabilir. Zaten Ca‘fer’in rivayetlerinin neredeyse tamamına yakını babasının rivayetleridir.⁶⁸⁹

2.6.2. Ca‘fer es-Sâdık’ın Sahîh-i Müslim’deki Rivayetleri

Ehl-i sünnet nezdinde Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en önemli ikinci hadis kitabı Müslim’in *Sahîh’idir*. İmam Müslim *Sahîh’inde* Ca‘fer’e ait 22 rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerin; 1’inin Hayz, 6’sının Cuma, 3’ünün Salât, 2’sinin Sıyâm, 7’sinin Hac, 2’sinin Cihad, 1’inin Zühd konularında geldiği görülmektedir.

2.6.3. Ca‘fer es-Sâdık’ın Sünen-i Ebû Dâvûd’daki Rivayetleri

Ebû Dâvûd *Sünen’inde*, Ca‘fer es-Sâdık’tan toplam 11 rivayette bulunmuştur. Bunların; 2’si Tahâret, 5’i Menâsik, 1’i Edâhî, 1’i Eti‘me, 1’i Harac-Fey ve 1’i Hurûf konularında gelmiştir.

2.6.4. Ca‘fer es-Sâdık’ın Sünen-i Tirmizî’deki Rivayetleri

İmam Tirmizî *Sünen’inde* Ca‘fer’den 20 rivayette bulunmuştur. Bu rivayetlerden; 7’sinin Hac, 1’inin Savm, 1’inin Cuma, 1’inin Cenâiz, 2’sinin Menâkib, 2’sinin Ahkâm, 1’inin Edâhî, 1’inin Siyer, 1’inin Libâs, 1’inin Kader, 1’inin Tefsir, 1’inin Kıyamet konularında geldiği görülmektedir.

2.6.5. Ca‘fer es-Sâdık’ın Sünen-i Nesâî’deki Rivayetleri

İmam Nesâî, eserinde Ca‘fer’den toplam 45 rivayette bulunmuştur. Bu rivayetlerden; 29’u Menâsik, 3’ü Tahâret, 2’si Dahâya, 1’i Hayz, 1’i Gusûl-Teyemmüm, 1’i Cenâiz, 1’i

⁶⁸⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 1/199; Snobar, “Esbâbu ‘Udûli’l-İmâm el-Buhârî”, 56-57.

⁶⁸⁸ Snobar, “Esbâbu ‘Udûli’l-İmâm el-Buhârî”, 51.

⁶⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, 6/257.

Sıyâm, 1'i Salâtu'l-iydeyn, 1'i Cuma, 1'i Sehv, 2'si Mevâkit, 2'si Ezân konularında gelmiştir.

2.6.6. Ca'fer es-Sâdık'ın Sünen-i İbn Mâce'deki Rivayetleri

İbn Mâce *Sünen* 'inde Ca'fer'den 19 rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerin; 6'sı Menâsik, 2'si Sadakât, 2'si Sünne, 1'i Tahâret, 1'i Teyemmüm, 3'ü Salavât, 1'i Ahkâm, 2'si Edâhî, 1'i Zühd konularında gelmiştir.

2.6.7. Ca'fer es-Sâdık'ın Müsned-i Dârimî'deki Rivayetleri

Dârimî, *Müsned* 'inde Ca'fer'den nakledilen toplam 9 rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerin; 2'si Mukaddime, 4'ü Menâsik, 1'i Büyû', 1'i Ferâiz, 1'i Vasâyâ konularında gelmiştir.

2.6.8. Ca'fer es-Sâdık'ın İmam Mâlik'in Muvatta'ındaki Rivayetleri

İmam Mâlik'in *Muvatta* ' adlı eserinde Ca'fer'den toplam 14 rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden; 1'i Cuma, 1'i Cenâiz, 1'i Zekât, 1'i Akîka, 1'i Talâk, 1'i Akdiye, 8'i Hac konularında gelmiştir.

2.6.9. Ca'fer es-Sâdık'ın Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki Rivayetleri

Ahmed b. Hanbel *Müsned* 'inde Ca'fer'den 35 rivayete yer vermiştir. Ale'r-ricâl tasnif sistemine sahip olan *Müsned* 'deki rivayetler tespitlerimize göre 1 tane Menâkıb, 17 tane Hac, 1 tane Taharet, 1 tane Cenaze, 7 tane Cuma, 1 tane Cihad, 1 tane Ahkam, 2 tane Gusl, 1 tane Zühd konularında geldiği görülmektedir.

2.6.10. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetlerini Gösteren Tablo

Bu tabloda Kütüb-i tis'a'da Buhârî'nin *Sahîh* 'i hariç sekiz kitapta Ca'fer'den gelen rivayetler Müslim'in kitap sıralaması esas alınarak verilmeye çalışılmıştır. Ancak özellikle *Sünen* 'lerde olup Müslim'de bulunmayan kitap isimleri konu bağlamına göre ilgisi olabileceği düşünülen kitaplardan sonra getirilmiştir.

Tablo 1: Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis‘a’daki Rivayetleri

	Müslim (22)	Ebû Dâvûd (11)	Tirmizî (20)	Nesâî (45)	İbn Mâce (19)	Müsned- i Dârimî (9)	Muvatta’ (14)	Ahmed b. Hanbel (35)
Mukaddime						2		
Sünne					2			
Tahâret		2		3	1			1
Teyemmüm- Gusl				1	1			2
Hayz	1			1				
Namaz	3			1	3			1
Cuma	6		1	1			1	7
Sehv				1				
Mevâkit				2				
Ezân				2				
Cenâiz			1	1			1	1
Zekât							1	
Sıyâm	2		1	1				
Hac	7	5	7	29	6	4	8	17
Nikâh								1
Talâk							1	
Büyû‘						1		
Sadakât					2			
Ferâiz						1		
Vasiyet						1		
Ahkam			2		1			1
Akdiye							1	
Cihad-Siyer	2		1					1

Harac-Fe'y		1						
Kurban		1	1	2	2			
Eti'me		1						
Libâs			1					
Menâkib			2					1
Kader			1					
İlim								1
Akîka							1	
Zühhd	1				1			1
Tefsir			1					
Kıyamet			1					
Hurûf		1						

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.7. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetlerinin Konulara Göre Dağılımı

Ca'fer'in Kütüb-i tis'a'daki rivayetlerinin toplam sayısı 175 olup mükerrerler çıkarıldığında bu rivayetlerin sayısı 50 olmaktadır. Bu bölümde Kütüb-i tis'a'daki rivayetler, Müslim'in konu sıralaması esas alınarak verilmiştir. Fakat Müslim'de bulunmayıp yalnızca *Sünenler*'de bulunan kitap adları ise uygun olduğu düşünülen bölümlerden sonra verilmiştir. Yalnızca Dârimî'de bulunan “Mukaddime” ve İbn Mâce'de bulunan “Sünne” bölümlerinin en başta zikredilmesinin uygun olduğu düşünülmüştür.

2.7.1. Mukaddime

1. أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ عَرَضُ الْكِتَابِ، وَالْحَدِيثُ سَوَاءٌ.

Bize İbrahim b. Münzir haber verdi. (o) dedi ki: Bize Dâvûd b. Atâ, Ca'fer b. Muhammed'den, (o da) babasından tahdis etti (babası) şöyle dedi: “Kitabı arz etmek ve (hocanın okumasıyla) hadis rivayet etmek birdir.”⁶⁹⁰

2.7.2. Sünne

2. حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ أَبِي سَهْلٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَا، حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ صَالِحٍ أَبُو الصَّلْتِ الْهَرَوِيُّ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرَّضَا، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْإِيمَانُ مَعْرِفَةُ بِالْقَلْبِ، وَقَوْلٌ بِاللِّسَانِ، وَعَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ قَالَ أَبُو الصَّلْتِ لَوْ قُرِئَ هَذَا الْإِسْنَادُ عَلَى مَجْنُونٍ لَبَرَأَ.

Bize Sehl b. Ebî Sehl ile Muhammed b. İsmail tahdis etti. (onlar) dedi ki: Bize Abdüsselam b. Salih Ebû's-Salt el-Herevî tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Ali b. Musa er-Rıza, babasından (o) Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (o) Ali b. Hüseyin'den (o) babasından (o da) Ali b. Ebî Talib'in şöyle dediğini tahdis etti. Rasûlullah (s.a.v.) dedi ki: “İman kalple tasdik, dille ikrar ve organlarla ameldir.” Râvilerden Ebû's-Salt dedi ki: “Şayet bu sened bir deliye okunsaydı o deli şifa bulurdu.”⁶⁹¹

2.7.3. Temizlik/ Tahâret

3. أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ زَيْنَبِ بِنْتِ أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَكَلَ كَثِيفًا فَجَاءَهُ بِلَالٌ فَخَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ، وَلَمْ يَمَسَّ مَاءً.

Bize Muhammed b. el-Müsennâ haber verdi. (o) dedi ki: Bize Yahya, Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (o da) Ali b. Hüseyin'den (Ali) Zeynep bt. Ümmü Seleme'den (Zeynep ise) Ümmü Seleme'den (r.a.) tahdis etti. (Ümmü Seleme) dedi ki: Rasûlullah (s.a.v) bir koyunun etinin ön kolundan yemişti o sırada Bilal geldi ve abdest almaksızın onunla birlikte namaza gitti.⁶⁹²

2.7.4. Hayz

⁶⁹⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyâd: Dâru'l-muğnî, 2000), “Mukaddime”, 53.

⁶⁹¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût-Âdil Mürşid vd. (Dimaşk: Dâru'r-risâleti'l-âlemîyye, 2009), “Sünne”, 9.

⁶⁹² Bk. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Nâsirüddin el-Elbânî (Riyâd: Mektebetü'l-meârif, ts.), “Tahâret”, 123; İbn Mâce, “Tahâret”, 66; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel, *Müsned-ü el-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.), 44/108.

4. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، يَعْنِي الثَّقَفِيَّ، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اغْتَسَلَ مِنْ جَنَابَةٍ، صَبَّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ حَفَنَاتٍ مِنْ مَاءٍ. فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ: إِنَّ شَعْرِي كَثِيرٌ. قَالَ جَابِرٌ فَقُلْتُ لَهُ: يَا ابْنَ أَخِي كَانَ شَعْرُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَكْثَرَ مِنْ شَعْرِكَ، وَأَطْيَبَ.

Bize Muhammed b. el-Müsennâ tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Abdülvehhâb es-Sekafî tahdis etti (o) dedi ki: Bize Ca'fer babasından, (o da) Câbir b. Abdullah'tan şöyle nakletti. Câbir dedi ki: "Rasûlullah (s.a.v.) cünüplükten gusledeceği zaman başına üç avuç su dökerdi." Bunun üzerine Hasan b. Muhammed, Cabir'e "Benim saçım çoktur" dedi. Câbir dedi ki: bunun üzerine ben de ona "Yeğenim, Rasûlullah'ın (s.a.v.) saçları senin saçından daha çok ve daha temizdi" dedim.⁶⁹³

2.7.5. Namaz/Salât

5. حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَإِسْحَاقُ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ قَيْسٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُنَيْنٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: نَهَانِي جَبِّي ﷺ أَنْ أَقْرَأَ رَاكِعًا أَوْ سَاجِدًا.

*** حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ: وَحَدَّثَنِي عَيْسَى بْنُ حَمَّادٍ الْمِصْرِيُّ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ قَالَ: ح، وَحَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فَدْيَكٍ، حَدَّثَنَا الضَّحَّاكُ بْنُ عُثْمَانَ قَالَ ح، وَحَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، وَهُوَ الْقَطَّانُ، عَنْ ابْنِ عَجَلَانَ ح، وَحَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا بَن وَهْبٍ حَدَّثَنِي أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ قَالَ ح، وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، وَقُتَيْبَةُ، وَابْنُ حُجْرٍ قَالُوا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، يَعْنُونَ ابْنَ جَعْفَرٍ، أَخْبَرَنِي مُحَمَّدٌ، وَهُوَ ابْنُ عَمْرٍو، قَالَ ح، وَحَدَّثَنِي هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا عَبْدُهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، كُلُّهُمَا عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُنَيْنٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ ح إِلَّا الضَّحَّاكَ، وَابْنُ عَجَلَانَ فَإِنَّهُمَا زَادَا، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ كُلُّهُمْ قَالُوا: نَهَانِي عَنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ، وَأَنَا رَاكِعٌ. وَلَمْ يَذْكُرُوا فِي رَوَايَتِهِمُ النَّهْيَ عَنْهَا فِي السُّجُودِ كَمَا ذَكَرَ الرَّهْرِيُّ، وَزَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، وَالْوَلِيدُ بْنُ كَثِيرٍ، وَدَاوُدُ بْنُ قَيْسٍ.

*** وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ حَاتِمِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُنَيْنٍ، عَنْ عَلِيٍّ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِي السُّجُودِ.

Bize Züheyr b. Harb ve İshâk tahdis ettiler. (o ikisi) dedi ki: Bize Ebû Âmir el-Akadî haber verdi: (o) Bize Dâvûd b. Kays tahdis etti. (o): Bana İbrahim b. Abdullah b. Huneyn, babasından, (o) İbn Abbas'tan, (o da) Ali'den tahdis etti. Ali: "Habibim (s.a.v.) beni rükû veya secde halinde Kur'an okumaktan nehyetti" dedi.

⁶⁹³ Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1991), "Hayz", 57; İbn Mâce, "Teyemmüm", 95; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/319; 23/291.

***Bize Yahya b. Yahya tahdis etti. (o) dedi ki: Mâlik’e, Nâfi‘den dinlediğim şu hadisi okudum. **H** Bana İsa b. Hammâd el-Mısri de tahdis etti. (o): Bize Leys, Yezîd b. Ebî Habîb’den haber verdi. **H** Bana Harun b. Abdullah tahdis etti. (o) dedi ki: Bize İbn Ebî Füdeyk tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Dahhâk b. Osman tahdis etti. **H** Dedi ki: Bize el-Mukaddemî tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Yahya yani el-Kattân, İbn Aclân’dan tahdis etti. **H** Bana Harun b. Saîd el-Eylî tahdis etti. (o) dedi ki: Bize İbn Vehb tahdis etti. (o) dedi ki: Bana Üsâme b. Zeyd tahdis etti. **H** Dedi ki: Bize Yahya b. Eyyûb, Kuteybe ve İbn Hucr tahdis ettiler. (o üçü) dediler ki: Bize İsmail b. Ca‘fer tahdis etti. (İsmail) dedi ki: Bana, Muhammed b. Amr haber verdi. **H** Dedi ki: Bana Hennâd b. Serî tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Abde, Muhammed b. İshâk’tan tahdis etti. Bu râvilerin hepsi İbrahim b. Abdullah b. Huneyn’den, (o) babasından, (babası) Ali’den, (Ali de) Peygamber’den (s.a.v.) tahdis etmişlerdir. **H** Ancak Dahhâk ve İbn Aclân, Ali’den İbn Abbas’ın da rivayet ettiğini ziyade eylemişler ve hepsi: “Peygamber (s.a.v.) rükûda bulunduğum halde beni Kur’an okumaktan nehyetti” demişler. Fakat rivayetlerinde Zührî, Zeyd b. Eslem, Velîd b. Kesîr ve Dâvûd b. Kays’ın dedikleri gibi “secde hâlinde kıraatten nehyettiğini söylememişlerdir.”

***Bize bu hadîsi Kuteybe, Hâtim b. İsmail’den (o) Ca‘fer b. Muhammed’den (o) Muhammed b. el-Münkedir’den, (o) Abdullah b. Huneyn’den, (o da) Ali’den tahdis etti. Fakat secde hâlinde Kur’ân meselesini zikretmedi.⁶⁹⁴

6. حَدَّثَنِي حَجَّاجُ بْنُ الشَّاعِرِ، حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي مُرَّةٍ مَوْلَى عَقِيلٍ، عَنْ أُمِّ هَانِيٍّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ صَلَّى فِي بَيْتِهَا عَامَ الْفَتْحِ ثَمَانِي رَكَعَاتٍ فِي ثَوْبٍ، وَاجِدٍ قَدْ خَالَفَ بَيْنَ طَرَفَيْهِ.

Bana Haccâc b. Şâir tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Muallâ b. Esed tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Vüheyb b. Hâlid, Ca‘fer b. Muhammed’den, o da babasından, o da Akîl’in âzâdlısı Ebû Mürre’den, o da Ümmü Hânî’den tahdis etti. Rasûlullah (s.a.v.) fetih senesi Ümmü Hânî’nin evinde bir tek elbise içinde, iki ucunu çaprazlama koltuk altından geçirerek sekiz rekât namaz kıldı.⁶⁹⁵

7. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ بْنِ قَعْنَبٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، يَعْنِي ابْنَ بِلَالٍ، عَنْ جَعْفَرٍ، وَهُوَ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عَائِشَةَ، زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ تَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا كَانَ يَوْمَ الرِّيحِ وَالْغَيْمِ، عُرِفَ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ،

⁶⁹⁴ Müslim, “Salât”, 211.

⁶⁹⁵ Müslim, “Salâti’l-Müsâfirîn”, 83.

وَأَقْبَلَ، وَأَدْبَرَ. فَإِذَا مَطَرَتْ، سُرَّ بِهِ، وَذَهَبَ عَنْهُ ذَلِكَ. قَالَتْ عَائِشَةُ: فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: إِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ عَذَابًا سُلِّطَ عَلَى أُمَّي. وَيَقُولُ إِذَا رَأَى الْمَطَرَ رَحْمَةً.

Bize Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb tahdis etti. (o): Bize, Süleyman b. Bilal, Ca'fer b. Muhammed'den, (o) Atâ b. Ebû Rebâh'dan tahdis etti. Atâ, Peygamber'in (s.a.v.) zevcesi Âişe'yi şöyle derken işitmiş: "Hava rüzgârlı ve bulutlu oldu mu, bu Rasûlullah'ın (s.a.v.) yüzünden belli olur, bir ileri bir geri gidip gelirdi. Yağmur yağdığı zaman buna sevinir ve gam hali kendisinden giderdi. Ben, bunu kendisine sordum da o: "Gerçekten ümmetime musallat kılınacak bir azâb olmasından korktum" cevabını verdi. "Yağmuru görünce rahmettir" buyururdu.⁶⁹⁶

8. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ ابْنِ بَحِينَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ لِصَلَاةِ الصُّبْحِ، وَابْنُ الْقُسْبِ يَصَلِّي، فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْكِبَهُ، وَقَالَ: يَا ابْنَ الْقُسْبِ، نَصَلِّي الصُّبْحَ أَرْبَعًا (أَوْ مَرَّتَيْنِ) ابْنُ جُرَيْجٍ يَشْكُ.

Muhammed b. Bekir bize tahdis etti. (o) dedi ki: Bize İbn Cüreyc haber verdi. (o) dedi ki: Bana Ca'fer b. Muhammed, babasından (o da) Abdullah b. Mâlik b. Buheyne'den haber verdi: Peygamber (s.a.v.) sabah namazını kılmak için çıktı. İbnü'l-Kışb namazı kılıyordu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) onun omzuna vurdu ve dedi ki: "Ey İbnü'l-Kışb, sabah namazını dört olarak kıl (ya da iki defa kıl). İbn Cüreyc şüphe etmiştir."⁶⁹⁷

2.7.6. Cuma

9. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ بْنِ قَعْنَبٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، وَهُوَ ابْنُ بِلَالٍ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ أَبِي رَافِعٍ قَالَ: اسْتَخْلَفَ مَرْوَانَ أَبَا هُرَيْرَةَ عَلَى الْمَدِينَةِ، وَخَرَجَ إِلَى مَكَّةَ، فَصَلَّى بِنَا، أَبُو هُرَيْرَةَ الْجُمُعَةَ، فَقَرَأَ بَعْدَ سُورَةِ الْجُمُعَةِ فِي الرَّكْعَةِ الْآخِرَةِ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ. قَالَ: فَأَدْرَكْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ حِينَ انْصَرَفَ فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّكَ قَرَأْتَ بِسُورَتَيْنِ كَانَ عَلَى بْنِ أَبِي طَالِبٍ يَقْرَأُ بِهِمَا بِالْكُوفَةِ. فَقَالَ، أَبُو هُرَيْرَةَ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ بِهِمَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ.

Bize Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Süleyman yani İbn Bilâl, Ca'fer'den, (o) babasından, (o da) İbn Ebî Râfi'den tahdis etti. İbn Ebî Râfi şöyle dedi: Mervân, Ebû Hüreyre'yi kendi yerine bırakarak Mekke'ye gitti. Bu sebeple bize Cuma'yı Ebû Hüreyre kıldırıldı. İlk rekâtta Cuma suresini okuduktan sonra son rekâtta Münâfikûn suresini okudu. Namazdan çıktıktan sonra Ebû Hüreyre'ye yetişerek "Sen, Ali b. Ebî Tâlib'in Kûfe'deyken okuduğu iki sureyi okudun" dedim. Ebû Hüreyre "Çünkü

⁶⁹⁶ Müslim, "Salâti'l-istiskâ", 14.

⁶⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 38/17.

ben, Rasûlullah'ı (s.a.v.) cuma günü bu iki sureyi okurken işittim” dedi.⁶⁹⁸

10. مَالِك، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَطَبَ خُطْبَتَيْنِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَجَلَسَ بَيْنَهُمَا.

Mâlik, Cafer b. Muhammed'den (Ca'fer de) babasından nakletti: Rasûlullah (s.a.v.) cuma günü iki hutbe okudu ve ikisi arasında oturdu.⁶⁹⁹

11. حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابُ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَطَبَ احْمَرَّتْ عَيْنَاهُ، وَعَلَا صَوْتُهُ، وَاشْتَدَّ غَضَبُهُ، حَتَّى كَأَنَّهُ مُنِيرُ جَيْشٍ يَقُولُ: صَبَحَكُمْ، وَمَسَاكُمْ، وَيَقُولُ بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ، وَيَقْرُنُ بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ السَّبَّابَةِ، وَالْوُسْطَى، وَ يَقُولُ: أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ خَيْرَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ، وَخَيْرُ الْهُدَى هُدَى مُحَمَّدٍ، وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا، وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ، ثُمَّ يَقُولُ: أَنَا أَوَّلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ مِنْ نَفْسِهِ مَنْ تَرَكَ مَالًا فَلَاهُ، وَمَنْ تَرَكَ دِينًا أَوْ ضِيَاعًا فَالِيَ وَعَلِي.

Bana Muhammed b. el-Müsennâ tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Abdülvehhâb b. Abdilmecîd, Ca'fer b. Muhammed'den, (o) babasından, (o da) Câbir'den tahdis etti. Câbir dedi ki: “Rasûlullah (s.a.v.) hutbe okuduğu zaman gözleri kızarırdı, sesi yükselirdi ve hiddeti artardı. Hatta o, sanki düşman akşam sabah size baskın yapacak diye ordusunu uyaran bir komutan gibi olurdu ve şehadet ile orta parmağını yan yana getirerek şöyle derdi: “ben şu ikisinin birbirine olan yakınlığı gibi (bir yakınlıkla) kıyamete yakın zamanda gönderildim” derdi. Ve şöyle derdi: “İmdi sözün en hayırlısı Allah'ın kitabıdır. İrşadların en hayırlısı Muhammed'in irşadıdır. Umurun en kötüsü, sonradan çıkarılanlardır. Her bid'at dalâlettir” derdi. Ve şöyle derdi: “Ben her mü'mine kendi nefsimden ileriylim. Bir kimse ölürken ardından mal bırakırsa o mal onun yakınlarına aittir. Fakat ardından borç ya da çoluk çocuk kalırsa bunlar bana ait ve benim üzerimedir.” buyururlardı.⁷⁰⁰

12. حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَاسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ عِيَّاشٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ نَرْجِعُ فَنَرِيحُ نَوَاضِحَنَا. قَالَ حَسَنٌ: فَقُلْتُ لَجَعْفَرٍ: فِي أَيِّ سَاعَةٍ تِلْكَ؟ قَالَ: زَوَالِ الشَّمْسِ.

Bize Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ile İshâk b. İbrahim tahdis ettiler. Ebû Bekir dedi ki: Bize Yahya b. Âdem tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Hasan b. Ayyâş, Ca'fer b. Muhammed'den,

⁶⁹⁸ Müslim, “Cuma”, 61; Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî Ebû Davûd, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kamil Karabelli (Suriye: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), “Tahâret”, 72; Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *el-Câmiü'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1996), “Cuma”, 22; İbn Mâce, “İkameti's-salavât”, 90; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/339.

⁶⁹⁹ Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahî, *el-Muvatta'*, tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), “Cuma”, 21.

⁷⁰⁰ Müslim, “Cuma”, 43; İbn Mâce, “Sadakât”, 13; Nesâî, “Sehv”, 65; Dârimî, “Mukaddime”, 23; Nesâî, “Salâtul iydeyn”, 22; İbn Mâce, “Sünne”, 7; Ebû Dâvûd, “Harac ve'l-fey”, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/237, 320, 467; 23/234.

(o) babasından, (o da) Câbir b. Abdullah'tan tahdis etti. Câbir dedi ki: “Biz cuma namazını Rasûlullah’la (s.a.v.) beraber kılardık, sonra döner de su taşıdığımız devaleri dinlendirirdik.” Hasan “Ben Ca’fer’e bu hangi saatte oluyordu” dedim. Ca’fer “Güneşin zevâl vaktinde” dedi.⁷⁰¹

2.7.7. Mevâkit

13. أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَارُونَ قَالَ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الصُّبْحَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ.

Bize İbrahim b. Harun haber verdi. (o) dedi ki: Bize Hâtim b. İsmail tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Ca’fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin, babasından Câbir b. Abdullah’ın (r.a) şöyle dediğini tahdis etti: “Rasûlullah (s.a.v), sabah namazını şafak sökerken kıldırdı.”⁷⁰²

2.7.8. Cenâze/Cenâiz

14. مَالِكُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ غُسِّلَ فِي قَمِيصٍ.

Mâlik, Cafer b. Muhammed’den (o) babasından nakletti ki: “Rasûlullah’ın (s.a.v.) cenazesi gömleği üzerinden çıkarılmadan yıkandı.”⁷⁰³

15. حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَحْزَمَ الطَّائِيُّ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ قَرْقَدٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: الَّذِي أَلْحَدَ قَبْرَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَبُو طَلْحَةَ، وَالَّذِي أَلْقَى الْقَطِيفَةَ تَحْتَهُ شُقْرَانُ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. قَالَ جَعْفَرٌ: وَأَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي رَافِعٍ، قَالَ: سَمِعْتُ شُقْرَانَ يَقُولُ: أَنَا وَاللَّهِ طَرَحْتُ الْقَطِيفَةَ تَحْتَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي الْقَبْرِ.

Bize Zeyd b. Ahzem et-Tâi el-Basrî tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Osman b. Ferkad tahdis etti. (o) dedi ki: Ben Ca’fer b. Muhammed’in babasından şöyle dediğini işittim: Rasûlullah’ın (s.a.v.) kabrini lahd şeklinde kazıp hazırlayan Ebû Talha’dır. Kabrin altına kadife bir örtü atan ise Rasûlullah’ın (s.a.v.) azâd ettiği kölelerden Şukrân’dır.”

Cafer dedi ki: Bana Ubeydullah b. Ebî Râfi‘ haber verdi o dedi ki: Şukrân’ı şöyle derken işittim: “Vallahi Rasûlullah’ın (s.a.v.) kabrinin tabanına kadife örtüyü atan bendim.”⁷⁰⁴

⁷⁰¹ Müslim, “Cuma”, 28, 29; Nesâî, “Cuma”, 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 22/410, 415.

⁷⁰² Nesâî, “Mevâkit”, 24.

⁷⁰³ Muvatta’, “Cenâiz”, 1.

⁷⁰⁴ Tirmizî, “Cenâiz”, 55.

16. حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَمَانَ، عَنْ حَسَنِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ: قَالَ كَانَ الْمَاءُ، مَاءً غُسْلِيهِ ﷺ حِينَ غَسَلُوهُ بَعْدَ وَفَاتِهِ يَسْتَنْفِعُ فِي جُفُونِ النَّبِيِّ ﷺ فَكَانَ عَلَيَّ يَحْسُوهُ.

Bize yahya b. Yemân, Hasan b. Salih'den (o) Ca'fer b. Muhammed'den tahdis etti. (Ca'fer) dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.) vefat ettiğinde yanında bulunan su, gusûl suyu idi. Ali onu yıkarken kaşları üzerinde biriken suyu dağılması için eliyle ovaladı.⁷⁰⁵

17. أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَارُونَ الْبَلْخِيُّ قَالَ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ كَانَ جَالِسًا فَمُرَّ عَلَيْهِ بِجَنَازَةٍ فَقَامَ النَّاسُ، حَتَّى جَاوَزَتِ الْجَنَازَةُ فَقَالَ الْحَسَنُ: إِنَّمَا مَرَّ بِجَنَازَةِ يَهُودِيٍّ، وَكَانَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى طَرِيقِهَا جَالِسًا فَكَّرَهُ أَنْ تَعْلُوَ رَأْسُهُ جَنَازَةُ يَهُودِيٍّ فَقَامَ.

Bize İbrahim b. Harun el-Belhî haber verdi. (o) dedi ki: Bize Hâtim, Ca'fer b. Muhammed'den (o da) babasından tahdis etti (o) dedi ki: Hasan b. Ali oturuyordu, yanından cenaze geçti. Herkes ayağa kalktı, cenaze geçip gidinceye kadar öylece kaldılar. Hasan dedi ki: “Bir Yahudi cenazesi geçiyordu, Rasûlullah (s.a.v.) da o cenazenin geçeceği yol üzerinde oturuyordu. Yahudi cenazesinin kendi başından yukarıda olmasını doğru bulmadığı için ayağa kalkmıştı.”⁷⁰⁶

2.7.9. Zekât

18. مَالِكٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ذَكَرَ الْمَجُوسَ فَقَالَ مَا أَدْرِي كَيْفَ أَصْنَعُ فِي أَمْرِهِمْ؟ فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ.

Mâlik, Ca'fer b. Muhammed b. Ali'den (o da) babasından nakletti: Ömer b. Hattâb sözü Mecûsilere getirerek “onlar hakkında ne yapacağımı bilmiyorum” dedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf “Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) ‘onlara Ehl-i kitap gibi muamele edin’ dediğini bizzat duydum” dedi.⁷⁰⁷

2.7.10 Oruç/Savm/Sıyâm

19. حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ الْمَجِيدِ، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ عَامَ الْفَتْحِ إِلَى مَكَّةَ فِي رَمَضَانَ، فَصَامَ، حَتَّى بَلَغَ كُرَاعَ الْعَمِيمِ، فَصَامَ النَّاسُ، ثُمَّ دَعَا بِقَدَحٍ مِنْ مَاءٍ، فَرَفَعَهُ، حَتَّى نَظَرَ النَّاسُ إِلَيْهِ، ثُمَّ شَرِبَ. فَقِيلَ لَهُ بَعْدَ ذَلِكَ: إِنَّ بَعْضَ النَّاسِ قَدْ صَامَ. فَقَالَ: أُولَئِكَ الْعُصَاةُ، أُولَئِكَ الْعُصَاةُ.

⁷⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/229.

⁷⁰⁶ Nesâî, “Cenâiz”, 47.

⁷⁰⁷ Muvatta', “Zekât”, 42.

***وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، يَعْنِي الدَّارَوَرْدِيَّ، عَنْ جَعْفَرٍ بِهَذَا الْإِسْنَادِ، وَزَادَ: فَقِيلَ لَهُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ شَقَّ عَلَيْهِمُ الصِّيَامُ، وَإِنَّمَا يَنْظُرُونَ فِيمَا فَعَلْتَ، فَدَعَا بِقَدَحٍ مِنْ مَاءٍ بَعْدَ الْعَصْرِ.

Bana Muhammed b. Müsennâ tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Abdülvehhâb yani İbni Abdülmecid tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Ca'fer, babasından, o da Câbir b. Abdullah'dan (r.a.) tahdis etti: Fetih yılında Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'ye sefer için Ramazan'da yola çıktı ve Kürâu'l-Gamîm denilen yere varıncaya kadar oruç tuttu. Cemaat de oruç tutmuştu. Sonra Peygamber bir kadeh su istedi ve kadehi herkesin göreceği şekilde kaldırdıktan sonra suyu içti. Biraz sonra kendisine: “Bazı kimseler oruç tutuyorlar” denildi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) “Onlar âsilerdir, onlar âsilerdir” buyurmuştur.

*** Bize, bu hadisi Kuteybe b. Saîd de tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Abdülazîz yani Derâverdi, Ca'fer'den bu isnadla rivayet etti. Şunu da ziyâde eyledi: Rasûlullah'a (s.a.v.): Cemaate oruç meşakkat vermektedir. Onlar senin ne yapacağına bakıyorlar, dediler. Bunun üzerine ikindi namazından sonra bir bardak su istedi.⁷⁰⁸

2.7.11. Hac/Menâsik

20. حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَاسْحَقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، جَمِيعًا، عَنْ خَاتِمٍ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: حَدَّثَنَا خَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمَدَنِيِّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، فَسَأَلَ عَنِ الْقَوْمِ، حَتَّى انْتَهَى إِلَيَّ، فَقُلْتُ: أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ حُسَيْنٍ، فَأَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى رَأْسِي، فَزَرَعَ زَرْيَ الْأَعْلَى، ثُمَّ زَرَعَ زَرْيَ الْأَسْفَلِ، ثُمَّ وَضَعَ كَفَّهُ بَيْنَ نَدْيَيْ، وَأَنَا يَوْمَئِذٍ غُلَامٌ شَابٌّ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ يَا ابْنَ أَخِي، سَلْ عَمَّا شِئْتَ. فَسَأَلْتُهُ، وَهُوَ أَعْمَى، وَحَضَرَ وَفَتْ الصَّلَاةَ، فَقَامَ فِي نِسَاجَةٍ مُلْتَجِفًا بِهَا، كُلَّمَا وَضَعَهَا عَلَى مَنْكِبِهِ، رَجَعَ طَرَفَاهَا إِلَيْهِ؛ مِنْ صِغَرِهَا، وَرَدَاؤُهَا إِلَى جَنْبِهِ عَلَى الْمِشْجَبِ فَصَلَّى بِنَا. فَقُلْتُ: أَخْبِرْنِي عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَقَالَ بِيَدِهِ فَعَقَدَ تِسْعًا، فَقَالَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَكَثَ تِسْعَ سِنِينَ لَمْ يَحُجَّ، ثُمَّ أَذَّنَ فِي النَّاسِ فِي الْعَاشِرَةِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ حَاجٌّ، فَقَدِمَ الْمَدِينَةَ بَشَرٌ كَثِيرٌ، كُلُّهُمْ يَلْتَمِسُ أَنْ يَأْتِمَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَيَعْمَلَ مِثْلَ عَمَلِهِ، فَخَرَجْنَا مَعَهُ، حَتَّى أَتَيْنَا ذَا الْحُلَيْفَةِ؛ فَوَلَدَتْ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ، مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، فَأَرْسَلَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: كَيْفَ أَصْنَعُ؟ قَالَ: اغْتَسِلِي، وَاسْتَنْفِرِي بِثَوْبٍ، وَأَحْرِمِي.

فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ، ثُمَّ رَكِبَ الْقَصْوَاءَ، حَتَّى إِذَا اسْتَوَتْ بِهِ نَاقَتُهُ عَلَى الْبَيْدَاءِ، نَظَرَتْ إِلَى مَدِّ بَصَرِي، بَيْنَ يَدَيْهِ مِنْ رَاكِبٍ، وَمَاشٍ، وَعَنْ يَمِينِهِ مِثْلُ ذَلِكَ، وَعَنْ يَسَارِهِ مِثْلُ ذَلِكَ، وَمِنْ خَلْفِهِ مِثْلُ ذَلِكَ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ أَظْهُرِنَا، وَعَلَيْهِ يَنْزُلُ الْقُرْآنُ، وَهُوَ يَعْرِفُ تَأْوِيلَهُ، وَمَا عَمِلَ بِهِ مِنْ شَيْءٍ، عَمِلْنَا بِهِ. فَأَهْلَ بِالتَّوْحِيدِ: لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ. وَأَهْلَ النَّاسُ بِهَذَا الَّذِي يُهْلُونَ بِهِ، فَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- عَلَيْهِمْ شَيْئًا مِنْهُ، وَلَزِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تَلْبِيبَتَهُ، قَالَ جَابِرٌ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ-: لَسْنَا نَنُوي إِلَّا الْحُجَّ، لَسْنَا نَعْرِفُ الْعُمْرَةَ، حَتَّى إِذَا أَتَيْنَا الْبَيْتَ مَعَهُ، اسْتَلَمَ الرُّكْنَ، فَرَمَلَ ثَلَاثًا، وَمَشَى أَرْبَعًا، ثُمَّ نَفَذَ إِلَى مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ -رَضِيَ

⁷⁰⁸ Müslim, “Sıyâm”, 90, 91; Tirmizî, “Savm”, 18; Nesâî, “Sıyâm”, 49.

الله عنه- فَقَرَأَ: (وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى). فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّبِيِّ. فَكَانَ أَبِي يَقُولُ: وَلَا أَعْلَمُهُ ذَكَرَهُ إِلَّا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ كَانَ يَقْرَأُ فِي الرُّكْعَتَيْنِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، وَقُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ. ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الرُّكْنِ فَاسْتَلَمَهُ، ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ إِلَى الصَّفَا، فَلَمَّا دَنَا مِنَ الصَّفَا قَرَأَ: (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ)، أُبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ، فَبَدَأُ بِالصَّفَا، فَارْقِي عَلَيْهِ حَتَّى رَأَى النَّبِيَّ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَوَحَّدَ اللَّهَ، وَكَبَّرَهُ، وَقَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ أَنْجَزَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَرَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ. ثُمَّ دَعَا بَيْنَ ذَلِكَ. قَالَ مِثْلَ هَذَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ نَزَلَ إِلَى الْمَرْوَةِ، حَتَّى إِذَا انْصَبَّتْ قَدَمَاهُ فِي بَطْنِ الْوَادِي، حَتَّى إِذَا صَعِدْنَا مَشَى، حَتَّى أَتَى الْمَرْوَةَ، فَفَعَلَ عَلَى الْمَرْوَةِ كَمَا فَعَلَ عَلَى الصَّفَا، حَتَّى إِذَا كَانَ آخِرُ طَوَافِهِ عَلَى الْمَرْوَةِ، فَقَالَ: لَوْ أَنِّي اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَنْدَبْتُ، مَ أَسْقَى الْهَدْيَ، وَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً، فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ لَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيُحِلِّ، وَلْيُجْعَلْهَا عُمْرَةً. فَقَامَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكٍ بْنُ جُعْشَمٍ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلْعَامِنَا هَذَا أَمْ لَا بَدٍ؟ فَشَبَّكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَصَابِعَهُ، وَاجِدَةً فِي الْأُخْرَى، وَقَالَ: دَخَلْتَ الْعُمْرَةَ فِي الْحَجِّ مَرَّتَيْنِ، لَا بَلَّ لِأَبَدٍ أَبَدٍ.

وَقَدِمَ عَلَيَّ مِنَ الْيَمَنِ بِبُذْنِ النَّبِيِّ ﷺ فَوَجَدَ فَاطِمَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا- مِمَّنْ حَلَّ، وَلَبِسَتْ ثِيَابًا صَبِيغًا، وَاكْتَحَلَتْ، فَأَنْكَرَ ذَلِكَ عَلَيْهَا فَقَالَتْ: إِنَّ أَبِي أَمَرَنِي بِهَذَا. قَالَ: فَكَانَ عَلَيَّ يَقُولُ بِالْعِرَاقِ: فَذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مُحَرِّشًا عَلَى فَاطِمَةَ لِلَّذِي صَنَعْتُ، مُسْتَفْتِيًا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِيمَا ذَكَرْتُ عَنْهُ، فَأَخْبَرْتُهُ أَنِّي أَنْكَرْتُ ذَلِكَ عَلَيْهَا. فَقَالَ: صَدَقْتُ، صَدَقْتُ. مَاذَا قُلْتَ حِينَ فَرَضْتَ الْحَجَّ؟ قَالَ: قُلْتُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَهْلٌ بِمَا أَهَلَّ بِهِ رَسُولُكَ. قَالَ: فَإِنَّ مَعِيَ الْهَدْيَ فَلَا تَحِلَّ. قَالَ: فَكَانَ جَمَاعَةُ الْهَدْيِ الَّذِي قَدِمَ بِهِ عَلَيَّ مِنَ الْيَمَنِ، وَالَّذِي أَتَى بِهِ النَّبِيُّ ﷺ مَائَةً. قَالَ: فَحَلَّ النَّاسُ كُلُّهُمْ، وَقَصَرُوا، إِلَّا النَّبِيُّ ﷺ وَمَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ. فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ، تَوَجَّهُوا إِلَى مَنَى، فَأَهْلَوْا بِالْحَجِّ، وَرَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَصَلَّى بِهَا الظُّهْرَ، وَالْعَصْرَ، وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ، وَالْفَجْرَ، ثُمَّ مَكَثَ قَلِيلًا، حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ، وَأَمَرَ بِقُبَّةٍ مِنْ شَعْرِ ثُضْرُبٍ لَهُ بَنِمْرَةَ، فَسَارَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَلَا تَشْكُ فُرَيْشٌ إِلَّا أَنَّهُ وَاقِفٌ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، كَمَا كَانَتْ فُرَيْشٌ تَصْنَعُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَجَازَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى أَتَى عَرَفَةَ فَوَجَدَ الْقُبَّةَ قَدْ ضُرِبَتْ لَهُ بَنِمْرَةَ، فَتَزَلَّ بِهَا، حَتَّى إِذَا رَاغَتِ الشَّمْسُ، أَمَرَ بِالْقَصْوَاءِ فَرَجَلَتْ لَهُ، فَأَتَى بَطْنَ الْوَادِي،

فَخَطَبَ النَّاسَ، وَقَالَ: إِنَّ دِمَاءَكُمْ، وَأَمْوَالَكُمْ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمَيَّ مَوْضُوعٌ، وَدِمَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ، وَإِنَّ أَوَّلَ دَمٍ أَضَعُ مِنْ دِمَائِنَا: دَمُ ابْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ، كَانَ مُسْتَرْضِعًا فِي بَنِي سَعْدِ، فَقَتَلْتُهُ هُدْبِلٌ. وَرَبَا الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ، وَأَوَّلُ رَبَا أَضَعُ: رَبَانَا، رَبَا عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ. فَاتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ؛ فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانِ اللَّهِ، وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللَّهِ، وَلَكُمْ عَلَيْهِنَّ: أَنْ لَا يُوطِئَنَّ فُرُوجَكُمْ أَحَدًا تَكَرَّهُونَهُ، فَإِنْ فَعَلَنَّ ذَلِكَ؛ فَاصْرُبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبْرِحٍ، وَلِهِنَّ عَلَيْكُمْ: رَزْقُهُنَّ، وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ. وَقَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ، إِنَّ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ: كِتَابُ اللَّهِ، وَأَنْتُمْ تُسْأَلُونَ عَنِّي فَمَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ؟ قَالُوا: نَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَغْتَ، وَأَدَّيْتَ وَنَصَحْتَ. فَقَالَ بِأَصْبَحِهِ السَّبَّابَةِ يَرْفَعُهَا إِلَى السَّمَاءِ، وَيُنْكِتُهَا إِلَى النَّاسِ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، اللَّهُمَّ اشْهَدْ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ أَدَّنَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الظُّهْرَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الْعَصْرَ، وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا، ثُمَّ رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى أَتَى الْمُؤَقِفَ، فَجَعَلَ بَطْنَ نَاقَتِهِ الْقَصْوَاءِ إِلَى الصَّخْرَاتِ، وَجَعَلَ حَبْلَ الْمُشَاةِ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا، حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، وَذَهَبَتِ الصُّفْرَةُ قَلِيلًا، حَتَّى غَابَ الْقُرْصُ. وَأَرْدَفَتْ أَسَامَةُ خَلْفَهُ، وَدَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ شَقَّ لِلْقَصْوَاءِ الرِّمَامَ، حَتَّى إِنَّ رَأْسَهَا لَيُصِيبُ مُورِكَ رَحْلِهِ، وَيَقُولُ بِيَدِهِ الْيَمْنَى: أَيُّهَا النَّاسُ السَّكِينَةَ، السَّكِينَةَ، كُلَّمَا أَتَى جَبَلًا مِنْ الْجِبَالِ أَرَحَى لَهَا قَلِيلًا، حَتَّى تَصْعَدَ، حَتَّى أَتَى الْمُرْدَلِفَةَ فَصَلَّى بِهَا الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِأَذَانِ

وَاجِدٍ وَإِقَامَتَيْنِ وَإِقَامَتَيْنِ، وَلَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا شَيْئًا. ثُمَّ اضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، وَصَلَّى الْفَجْرَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ، ثُمَّ رَكِبَ الْقُصُوءَ، حَتَّى أَتَى الْمُشْعَرَ الْحَرَامَ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَدَعَا، وَكَبَّرَهُ، وَهَلَّلَهُ، وَوَحَّدَهُ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا، حَتَّى أَسْفَرَ جَدًّا، فَدَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَأَرَدَفَ الْفَضْلُ بْنُ عَبَّاسٍ، وَكَانَ رَجُلًا حَسَنَ الشَّعْرِ، أَبْيَضَ وَسِيمًا، فَلَمَّا دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَرَّتَ بِهِ طَعْنُ يَجْرِيْنِ، فَطَفِقَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهِنَّ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَهُ عَلَى وَجْهِ الْفَضْلِ، فَحَوَّلَ الْفَضْلُ وَجْهَهُ إِلَى الشَّقِ الْأَخْرَ يَنْظُرُ، فَحَوَّلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَهُ مِنَ الشَّقِ الْأَخْرَ، عَلَى وَجْهِ الْفَضْلِ يَصْرِفُ وَجْهَهُ مِنَ الشَّقِ الْأَخْرَ يَنْظُرُ، حَتَّى أَتَى بَطْنُ مُحَسَّرٍ فَحَرَكَ قَلِيلًا، ثُمَّ سَلَكَ الطَّرِيقَ الْوُسْطَى الَّتِي تَخْرُجُ عَلَى الْجَمْرَةِ الْكُبْرَى، حَتَّى أَتَى الْجَمْرَةَ الَّتِي عِنْدَ الشَّجَرَةِ، فَرَمَاهَا بِسَبْعِ حَصَبَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ مِنْهَا، مِثْلَ حَصَى الْخَذْفِ، رَمَى مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمُخَرِّ، فَخَرَّ ثَلَاثًا وَسِتِينَ بَيْدِهِ، ثُمَّ أَعْطَى عَلِيًّا، فَنَحَرَ مَا غَبَرَ، وَأَشْرَكَهُ فِي هَدْيِهِ، ثُمَّ أَمَرَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بِبَضْعَةٍ، فَجُعِلَتْ فِي قَدْرِ، فَطُبِخَتْ فَأَكَلَا مِنْ لَحْمِهَا، وَشَرَبَا مِنْ مَرَقِهَا، ثُمَّ رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَفَاضَ إِلَى الْبَيْتِ، فَصَلَّى بِمَكَّةَ الظُّهْرَ، فَأَتَى بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَسْفُونَ عَلَى رَمَزٍ، فَقَالَ: انْزِعُوا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَلَوْلَا أَنْ يَغْلِبَكُمْ النَّاسُ عَلَى سِقَايَتِكُمْ، لَنَزَعْتُ مَعَكُمْ، فَنَاوَلُوهُ دَلُّوا فَشَرَبَ مِنْهُ.

Bize Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, İshâk b. İbrahim hep birlikte Hâtîm'den tahdis ettiler. Ebû Bekir dedi ki: Bize Hâtîm b. İsmail el-Medenî, Ca'fer b. Muhammed'den, (o da) babasından nakledip tahdis etti. (o) dedi ki: Câbir b. Abdullah'ın yanına girdik ve o kimlerin girdiğini sordu. Sıra bana geldiğinde dedim ki: "Ben Muhammed b. Ali b. Hüseyin'im". Bunun peşine eli ile başıma uzandı ve üst düğmemi açtı. Sonra alt düğmemi de açtı. Sonra avucunu memelerimin ortasına koydu, ben o gün genç bir çocuktum. Sonra: "Hoş geldin yeğenim, istediğin şey hakkında sor" dedi. Ben de sordum. Kendisi âmâydı. Namaz vakti geldi ve o, üzerinde sarındığı dokumayla namaza kalktı. Dokuma küçük geldiği için omuzlarına koyduğunda iki tarafı geriye kıvrılıyordu. Ridası da yanındaki askılıkta duruyordu. Namazı o kıldırdı. Akabinde ona dedim ki: "Bana Rasûlullah'ın (s.a.v.) haccını anlat". Bunun üzerine eli ile dokuzu göstererek dedi ki: "Rasûlullah (s.a.v.) hac yapmadan dokuz sene geçirdi, onuncu sene de insanlara hacca gideceğini haber verdi. Bunun ardından Medine'ye bir sürü insan geldi ve onların hepsi Rasûlullah'a (s.a.v.) uymak için uğraşıyor, onun gibi amelde bulunmaya çalışıyorlardı. Sonra hep beraber onunla yola çıktık. Zü'l-Huleyfe'ye varınca Esmâ bt. Umeys, Muhammed b. Ebû Bekir'i doğurdu ve ben ne yapacağım diye Rasûlullah'a (s.a.v.) haber gönderdi. Peygamber (s.a.v.) ona: "Yıkan da bir elbise ile kuşak sarın ve ihrama gir!" cevabını verdi.

Müteakiben Rasûlullah (s.a.v.) buradaki mescidde namaz kıldı sonra da Kasvâ'ya bindi, devesi onu Beydâ mevkiine getirdiğinde gözümün alabildiği kadar yerde (Peygamber'in)

önünde binekli ve yaya gördüm. Aynı şekilde sağında, solunda ve arkasında bu kadar insan gördüm. O zaman Rasûlullah (s.a.v.) aramızdaydı. Kur'ân ona iniyor ve açıklamasını da o biliyordu. O ne yaptıysa biz de öyle yaptık. Sonra birden yüksek sesle “Lebbeyk Allahümme lebbeyk! Lebbeyk lâ şerîke leke lebbeyk! İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk! Lâ şerîke lek” diyerek telbiye getirdi. İnsanlar ise önceden söyledikleri telbiyeyi getirdiler. Rasûlullah (s.a.v.) buna bir şey demedi ama o kendi söylediği telbiyesini sürdürdü. Câbir (r.a.) dedi ki: Biz o zamanlar yalnızca hacca niyet ediyorduk, ümreyi ise bilmiyorduk. Onunla beraber Beytullah'a geldiğimizde o, rüknü selamladı ve üç tur remel yaparak dört tur da yürüyerek tavaf yaptı. Sonra Makâm-ı İbrahim'e vardı ve “İbrahim'in makamından namazgah edinin!” ayetini okudu. Peşinden Makâm'ı, kendisi ile Kâbe arasına aldı. Babam şöyle derdi, ki ben babamın bunu Peygamber'den (s.a.v.) duymadan söyleyeceğini hiç sanmam, (Peygamber) iki rekâtta “Kul hüvallahü ehad” ve “Kul yâ eyyühe'l-kâfirün” surelerini okurdu. Sonra rükne yine döndü ve onu selamladı. Sonra (Kâbe'nin) kapıdan Safâ'ya çıktı. Safâ'ya geldiğinde “Şüphesiz ki Safâ ve Merve, Allah'ın alametlerindendirler” ayetini okudu ve “Allah'ın başladığından başlıyorum” dedi ve Safâ'dan başladı. Beytullah'ı göreceği kadar Safâ'nın üzerine çıktı, sonra kibleye döndü, Allah'ı birliğini ifade etti ve tekbir getirdi. “Bir olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Onun ortağı yoktur. Mülk onundur, hamd ona mahsustur. O, her şeye kadirdir. Bir olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah vaadini gerçekleştirdi, kuluna yardım etti. Tek başına tüm hizipleri hezimete uğrattı” dedi. Sonra bu arada dua okudu. Bu dediklerinin ayının üç defa tekrar etti. Sonra Merve'ye indi. Ayakları vadinin ortasına değdiği zaman yürüyüşünü hızlandırdı ta ki Merve'ye geldi Merve'de de Safâ'da yaptığı gibi yaptı. Merve'deki son sa'yini yaptığında “şayet ben daha önce yaptığım işle şimdi karşılaşıyaydım bu hedyi getirmezdin ve hac yerine ümre yapardım. Neyse sizden yanında hedy olmyanlar hemen ihramdan çıkıp haccını ümreye döndersin” dedi. Peşinden Sürâka b. Mâlik b. Cü'sum ayağa kalktı ve dedi ki: “Yâ Rasûlallah, bu durum bu senemiz için mi geçerli yoksa hep böyle mi sürecek” diye sordu. Rasûlullah (s.a.v.) parmaklarını birbirine geçirdi ve: iki kere üst üste “ümre, hacca dahil oldu ve bilakis bu iş sonsuza dek böyle olacaktır” dedi. Ali (r.a.), Yemen'den Rasûlallah'ın (s.a.v.) develerini getirdi, Fâtıma'nın (r.a.) da ihramdan çıkıp, renkli elbise giyip, sürme çektiğini gördü. Ali'nin (r.a.) bunu beğenmediğini fark eden Fâtıma “Böyle yapmamı bana babam emretti” dedi. Ali, Irak'tayken şöyle derdi: “Bunun üzerine ben

yaptığı şeylerden dolayı Fâtıma'yı azarlaması için ve de bunları Onun (s.a.v.) mu söylediğini sormak için Rasûlallah'a (s.a.v.) gittim. Fâtıma'nın yaptıklarından hoşlanmadığımı ona bildirdim. O: "Doğru söylemiş. Doğru söylemiş. Sen, hacca niyet ederken ne söyledin" dedi. Ali dedi ki: Ben, "Allah'ım, Rasûl'ün niyet ettiği şeye ben de niyet ettim" cevabını verdim. Rasûlullah (s.a.v.): "Benim yanımda hedyim var, sen ihramdan çıkma" dedi. Ali'nin Yemen'den getirdiği hedilerin (sayısı ile) Peygamber'in (s.a.v.) getirdiği hedilerin toplamı yüz tane oldular. Bu sırada Peygamber'le (s.a.v.) yanında hedy kurbanı bulunan kişiler hariç insanların hepsi ihramdan çıkıp, saçlarını kısalttılar. Terviye günü geldiğinde Mina'ya doğru yöneldiler ve hacca niyet ettiler. Rasûlallah (s.a.v.) hayvanına binmişti. Mina'da öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldı. Sonra orada güneş doğana kadar biraz bekledi ve kendisi için Nemira'da kıldan yapılmış bir çadır kurulmasını emretti. Sonra Rasûlullah (s.a.v.) yola koyuldu. Kureyşliler, câhiliye döneminde yaptıkları gibi Rasûlullah'ın (s.a.v.) Meş'ar-i Haram'da duracağından şüphe duymadılar. Fakat Rasûlullah (s.a.v.) orayı geçip Arafat'a ulaştı. Nemira'da kendisi için kurulan çadırı gördü ve oraya indi. Güneş zeval vaktine eriştiğinde devesi Kasvâ'nın hazırlanmasını emretti ve hayvan hazırlandı.

Bunun ardından vadinin ortasına geldi ve insanlara şöyle hutbe verdi: "Şüphesiz kanlarınız ve mallarınız bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin hürmeti gibi birbirinize haramdır. Dikkatli olun! Câhiliyeye ait her iş, ayaklarımın altındadır. Câhiliye devrinin kan davaları düşmüştür. ilk düşürdüğüm kan davası bize ait olan kan davalarından, İbn Rabîa b. el-Hâris'in kan davasıdır. O, Benî Sa'd kabilesine süt anneye verilmişti. Onu Hüzeyliler öldürdü. Câhiliye zamanının ribâsı da düşmüştür. İlk iptal ettiğim ribâ, bizim ribâmız yani Abbâs b. Abdulmuttalib'in ribâsıdır. Muhakkak ki ribânın hepsi iptaldir. Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Çünkü siz, onları Allah'ın emanıyla aldınız ve onları Allah'ın kavliyle kendinize nikahladınız. Sizin onlar üzerindeki hakkınız: Yataklarınıza hoşlanmadığınız birisini ayak bastırmamalarıdır. Şayet böyle yaparlarsa zarar vermemek kaydıyla onları dövün. Kadınların sizin üzerinizdeki hakkı ise: Rızıklarını ve giyeceklerini güzel bir şekilde temin etmenizdir. Sizin için öyle bir şey bıraktım ki ona sıkıca sarılırsanız ondan sonra bir daha asla delalet düşmezsiniz (o): Kitâbullah'tır. Benim hakkımda size sorulduğunda acaba siz ne söyleyeceksiniz? İnsanlar hep birden: "şehadet ederiz ki sen risâletini tebliğ ettin, görevini hakkıyla yerine getirdin ve nasihatte bulundun" dediler. Bunun üzerine

Rasûlullah (s.a.v.), şehadet parmağını göğse kaldırarak parmağıyla insanları gösterip üç defa “Allah’ım! Şahid ol! Allah’ım! Şahid ol! Allah’ım! Şahid ol!” dedi.

Sonra ezan okundu, kamet getirildi ve öğle namazını kıldırdı. Sonra kamet getirildi, ikindiye kıldırdı. Bu iki namazın arasında başka namaz kıldırmadı. Daha sonra Rasûlullah (s.a.v.) hayvanına bindi ve vakfe yerine geldi. Sonra devesi Kasvâ’nın karnını kayalara dönderdi. Yayaların toplandığı alanı önüne aldı ve kibleye yöneldi. Güneş batıncaya kadar vakfe yaptı. Güneşin sarılığı biraz gidipte sonunda tüm etkisi kayboldu. Rasûlullah (s.a.v.) Üsâme’yi terkisine aldı. Kasvâ’nın yularını o kadar sıkıkmıştı ki, devenin başı, adeta semerin alt tarafındaki deriye değiyordu. Sağ eliyle: “Cemaat! Sakin olun, sakin olun!” diyerek işaret ediyordu. Kum tepelerinden bir tepeye geldiğinde düze çıkıncaya kadar hayvanın dizginini biraz gevşetiyordu. Sonunda Müzdelife’ye geldi ve orada akşamla yatsıyı bir ezan iki kametle kıldırdı. O ikisinin arasında başka bir namaz kılmadı. Sonra Rasûlullah (s.a.v.) fecir vakti doğana kadar yattı ve sabah aydınlığı çıkınca bir ezan ve bir kametle sabah namazını kıldırdı. Sonra Kasvâ’ya bindi ve Meş’ar-i Harâm’a geldi. Kibleye yönelip Allah’a dua etti, tekbir ve tehlîl getirip tevhidde bulundu. Etraf iyice aydınlanana kadar vakfe yapmayı sürdürdü.

Akabinde güneş doğmadan yola koyuldu ve arkasına Fadl b. Abbâs’ı aldı. Fadl o zaman güzel saçlara sahip beyaz tenli yakışıklı bir adamdı. Rasûlullah (s.a.v.) yola çıktığında yanından koşarak geçen kadınlara rastladı ve o sırada Fadl o kadınlara bakmaya başladı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) elini Fadl’ın yüzüne koydu. Fadl da yüzünü öbür tarafa çevirerek bakmağa başladı. Bu sefer Rasûlullah (s.a.v.) de elini öbür tarafa çevirerek Fadl’ın yüzüne kapadı, Fadl yüzünü öbür tarafa çevirerek bakıyordu. Nihayet Batn-ı Muhassir’e vardı ve hayvanı biraz sürdü. Sonra büyük cemreye çıkan orta yolu tuttu. Nihayet ağacın yanındaki cemreye vardı. Oraya, yedi ufak taş attı. Bunlar, atılan ufak taşlar gibiydi. Onları vadinin içinden attı. Her birini atarken tekbir getiriyordu. Bilahare kurban yerine giderek kendi eliyle altmış üç deve boğazladı. Sonra (bıçağı) Ali’ye verdi. Geri kalanını da o boğazladı. Ve Ali’yi hedyine müşterek yaptı. Sonra her deveden bir parça alınmasını emir buyurdu. Bunlar bir çömleğe konarak pişirildi. İki de develerin etinden yiyip, çorbasından içtiler. Ondan sonra Rasûlullah (s.a.v.) oradan ayrılarak Beyt-i Şerif’e gitti. (Tavafı müteakip) Mekke’de öğle namazını kıldı. Arkasından zezem sakiliği yapan Benî Abdumuttalib’e gitti. Ve onlara: “Ey Abdumuttalib oğulları! Suyu çıkarın! Su çıkarmanız hususunda başkalarının size galebe çalacağından endişe etmesem,

ben de sizinle beraber çıkarırdım” buyurdu. Onlar da kendisine bir koya su takdim ettiler. Rasûlullah (s.a.v.) bu sudan içti.⁷⁰⁹

21. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي زِيَادٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ حُبَابٍ ، عَنْ سُفْيَانَ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ حَجَّ ثَلَاثَ حَجَجٍ : حَجَّتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يُهَاجِرَ ، وَحَجَّةً بَعْدَ مَا هَاجَرَ وَمَعَهَا عُمْرَةٌ ، فَسَاقَ ثَلَاثَةً وَسِتِّينَ بَدَنَةً ، وَجَاءَ عَلِيٌّ مِنَ الْيَمَنِ بِبَقِيَّتِهَا ، فِيهَا جَمَلٌ لِأَبِي جَهْلٍ ، فِي أَنْفِهِ بُرَّةٌ مِنْ فِضَّةٍ ، فَتَحَرَّهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بِبَضْعَةٍ فَطُبِخَتْ وَشُرِبَ مِنْ مَرَقِهَا.

Bize Abdullah b. Ebî Ziyâd tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Zeyd b. Hübâb Süfyan’dan (o da) Ca’fer b. Muhammed’dan (Ca’fer) babasından (o da) Câbir b. Abdullah’dan (r.a.) tahdis etti: “Rasûlullah (s.a.v.) üç kere hac yaptı. İki haccı hicretten önce, diğer haccını ise hicretten sonra umreyle birlikte yaptı. O bu haccında altmış üç deve getirmişti geri kalan develeri de Yemen’den Ali getirmişti. Ebû Cehil’in burnunda gümüş halka bulunan devesi de bunların arasında idi. Rasûlullah (s.a.v.) bunların hepsini kurban etti ve hepsinden birer parça alınıp pişirilmesini emretti de Rasûlullah (s.a.v.) onun suyundan içti.”⁷¹⁰

22. حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَمَّا أَرَادَ النَّبِيُّ ﷺ الْحَجَّ أَذَّنَ فِي النَّاسِ، فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ، فَلَمَّا أَتَى الْبَيْدَاءَ أَحْرَمَ .

Bize İbn Ebî Ömer tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Süfyan b. Uyeyne, Ca’fer b. Muhammed’dan (o) babasından (o) Câbir b. Abdullah’tan tahdis etti. (o) dedi ki: “Peygamber (s.a.v.) haccetmek isteğini insanlara duyurunca hepsi toplandılar. Beyda denilen yere gelince ihrama girdi.”⁷¹¹

23. حَدَّثَنَا الْعَاسِمُ بْنُ عُثْمَانَ الدِّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ أَنَّهُ قَالَ لَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ طَوَافِ الْبَيْتِ أَتَى مَقَامَ إِبْرَاهِيمَ فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا مَقَامُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى. قَالَ الْوَلِيدُ فَقُلْتُ لِمَالِكٍ: هَكَذَا قَرَأَهَا وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى قَالَ: نَعَمْ.

⁷⁰⁹ Müslim, “Hac”, 110, 147, 235, 236; Tirmizî, “Hac”, 33, 34, 38, 43; “Tefsirü’l-Kur’an”, 3; “Menâkıb”, 105; Ebû Dâvud, “Menâsik”, 26, 56; “Huruf”, 3969 no’lu hadis; Nesâî, “Menâsik”, 46, 51, 52, 57, 73, 149, 154, 163, 64, 168, 169, 170, 171, 172, 178, 179, 180, 181, 215, 227, 228; “Dahâya”, 32; “Hayz”, 24; “Ezan”, 18, 19; “Mevâkit”, 48; “Gusl ve Teyemmüm”, 23; “Tahâret”, 137, 184; İbn Mâce, “Menâsik”, 12, 15, 29, 37, 84, 85; “Edâhî”, 15; Muvatta’, “Hac”, 107, 126, 127, 131, 181; Dârimî, “Menâsik”, 11, 27, 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 3/323; 22/325, 416, 431; 23/27, 28, 252, 358, 359, 360, 399, 416.

⁷¹⁰ Tirmizî, “Hac”, 6; İbn Mâce, “Menasik”, 85.

⁷¹¹ Tirmizî, “Hac”, 8.

Bize Abbas b. Osman ed-Dımaşkî tahdis etti. (o) Bize Velîd b. Müslim, Mâlik b. Enes'ten (o) Ca'fer b. Muhammed'den (Ca'fer) babasından (babası) Câbir'den tahdis etti. (o) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) Kâbe tavafını tamamlayınca Makâm-ı İbrahim'e geldi. Ömer b. Hattâb (r.a.): "Yâ Rasûlullah! Bu makam, Allah'ın 'İbrahim'in makamından bir namazgah ittihaz ediniz' ayetinde buyurduğu babamız İbrahim'in makamıdır." dedi. Velîd dedi ki: Mâlik b. Enes'e, Ömer'in (r.a.) "İbrahim'in makamından bir namazgah edininiz" ayetini bu şekilde mi okuduğunu sordum. Mâlik: "Evet" dedi.⁷¹²

24. حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ الدَّارُورِيُّ ، وَ حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَابِرٍ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَفْرَدَ الْحَجَّ = فِي الزَّوَادِ إِسْنَادَ حَدِيثِ جَابِرٍ صَحِيحٌ.

Hişâm b. Ammâr bize tahdis etti. (o) Bize Abdülaziz ed-Dâraverdi ve Hâtim b. İsmail, Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (babası da) Câbir'den bize tahdis etti: Rasûlullah (s.a.v.) ifrâd haccı yapmıştır: *Zevâid'de*, Câbir'in hadisinin bu isnadının sahih olduğu belirtilmiştir.⁷¹³

25. حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنِ غِيَاثٍ : حَدَّثَنَا أَبِي ، عَنْ جَعْفَرٍ : حَدَّثَنِي أَبِي ، عَنْ جَابِرٍ فِي حَدِيثِهِ ذَلِكَ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : نَحَرْتُ هَا هُنَا ، وَمِنَى كُلُّهَا مَنْحَرٌ ، فَأَنْحَرُوا فِي رِحَالِكُمْ ، وَوَقَفْتُ هَا هُنَا ، وَعَرَفْتُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ ، وَوَقَفْتُ هَا هُنَا ، وَجَمَعْتُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ.

Bize Ömer b. Hafs b. Gıyâs tahdis etti. (o) dedi ki: Bize babam, Ca'fer'den tahdis etti. (Ca'fer) dedi ki: Bana, babam, Câbir'den bu husustaki hadisini tahdis etti: Rasûlullah (s.a.v.) dedi ki: "Ben, şurada kurban kestim. Mina'nın her tarafı, kurban yeridir. Binâenaleyh siz konakladığınız yerlerde kurban kesin! Ben şurada vakfe yaptım. Arafat'ın her tarafı vakfe yeridir. Ben, şurada da vakfe yaptım. Müzdelife'nin her tarafı vakfe yeridir."⁷¹⁴

26. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ ، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ ، حَدَّثَنَا أَبِي ، عَنْ جَابِرٍ قَالَ : ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ نَحَرْتُ هَا هُنَا ، وَمِنَى كُلُّهَا مَنْحَرٌ . وَوَقَفْتُ بِعَرَفَةَ فَقَالَ : قَدْ ، وَوَقَفْتُ هَا هُنَا ، وَعَرَفْتُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ . وَوَقَفْتُ بِالْمُزْدَلِفَةِ فَقَالَ : قَدْ ، وَوَقَفْتُ هَا هُنَا ، وَمُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ .

* حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ ، عَنْ جَعْفَرٍ ، بِإِسْنَادِهِ زَادَ : فَأَنْحَرُوا فِي رِحَالِكُمْ.

* حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبرَاهِيمَ ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْفُطَّانُ ، عَنْ جَعْفَرٍ ، حَدَّثَنِي أَبِي ، عَنْ جَابِرٍ ، فَذَكَرَ هَذَا الْحَدِيثَ . وَأَذْرَجَ فِي الْحَدِيثِ عِنْدَ قَوْلِهِ وَانْخَدُوا مِنْ مَقَامِ إِبرَاهِيمَ مُصَلَّى قَالَ قَفَرًا فِيهِمَا بِالتَّوْحِيدِ ، وَقُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ . وَقَالَ فِيهِ : قَالَ

⁷¹² İbn Mâce, "İkameti's-salavât", 56.

⁷¹³ İbn Mâce, "Menâsik", 37.

⁷¹⁴ Müslim, "Hac", 149.

عَلِيٍّ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- بِالْكُوفَةِ -قَالَ أَبِي : هَذَا الْحَرْفُ لَمْ يَذْكُرْهُ جَابِرٌ - : فَذَهَبْتُ مُحَرِّشًا . وَذَكَرَ قِصَّةَ فَاطِمَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.

Bize Ahmed b. Hanbel tahdis etti. (o) Yahya b. Said tahdis etti. (o) Ca'fer bize tahdis etti. (o) dedi ki: Bize babam Câbir'den tahdis etti. (o) dedi ki: Câbir'den (r.a.) dedi ki: Sonra Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Ben (kurbanları) burada kestim. Minâ'nın her yeri, kesim alanıdır.” Arafat'ta durup şöyle dedi: “Ben şurada vakfe yaptım ve Arafat'ın her yeri vakfedir.” Müzdelife'de durarak şöyle dedi: “Ben şurada durdum, Müzdelife'nin her tarafı vakfe yeridir.”

* Bize Müsedded tahdis etti. (o) Bize Hafs b. Gıyas Ca'fer'den bu isnadla tahdis etti ve hadise, şu ifadeyi kattı: “Konakladığınız yerde kurbanınızı kesin.”

*Bize Yâkub b. İbrahim tahdis etti. (o) Bize Yahya b. Said el-Kattân Ca'fer'den tahdis etti. (o) Bize babam Câbir'den tahdis etti: Bu hadisi zikretti. (Ca'fer): “İbrahim'in makâmını namazgah itti haz ediniz” ayetinin peşine şu cümleleri kattı: “O iki rekâtta Tevhid ve Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn surelerini okudu” dedi. Bu hadiste “Ali (r.a.) Kûfe'de dedi ki” ibaresi vardı. Babam dedi ki: “Ben Fâtıma'yı azarlatmak için gittim” sözünü Câbir'in rivayet etmediğini onun yalnızca Fâtıma (r.a.) ile ilgili kıssayı zikrettiğini dedi.⁷¹⁵

27. أَخْبَرَنَا عِمْرَانُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ أَنْبَأَنَا شُعَيْبُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ أَنْبَأَنَا بْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ سَمِعَهُ يُحَدِّثُ عَنْ جَابِرٍ أَنَّهُ سَمِعَهُ يُحَدِّثُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سَاقَ هَدْيًا فِي حَجِّهِ.

Bize İmran b. Yezid haber verdi. (o) dedi ki: Bize Şuayb b. İshak haber verdi. (o) dedi ki: Bize İbn Cüreyc haber verdi. (o) dedi ki: Bana Ca'fer b. Muhammed, babasından haber verdi. (o) Babasını şöyle rivayet ederken işitti. (Babası) Câbir'den onu şöyle derken işitti: Rasûlullah (s.a.v) hac yaptığında kurbanlık hayvanını önceden Mekke'ye göndermişti.⁷¹⁶

28. مَالِكٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ كَانَ يُلَبِّي فِي الْحَجِّ حَتَّى إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ مِنْ يَوْمٍ عَرَفَةَ قَطَعَ التَّلْبِيَةَ.

Mâlik, Cafer b. Muhammed'den (o da) babasından nakletti: Ali b. Ebî Talib hacda Arefe Günü güneş zevalden dönünceye kadar telbiyede bulunurdu, sonra telbiyeyi bırakırdı.⁷¹⁷

⁷¹⁵ Nesâî, “Menâsik”, 202; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56, 64.

⁷¹⁶ Nesâî, “Menâsik”, 73.

⁷¹⁷ Muvatta', “Hac”, 44.

29. وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ أَتَى الْحَجَرَ فَاسْتَلَمَهُ، ثُمَّ مَشَى عَلَى يَمِينِهِ، فَرَمَلَ ثَلَاثًا وَمَشَى أَرْبَعًا.

Bize İshak b. İbrahim tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Yahya b. Âdem haber verdi. (o) dedi ki: Bize Süfyân, Ca'fer b. Muhammed'den, o da babasından, o da Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) naklen rivayet etti ki, Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'ye vardığında Hacer-i Esved'e giderek onu öpmüş sonra sağından yürüyerek üç defa remel ile dört turda da normal yürüyüşle yürüyerek tavaf yaptı.⁷¹⁸

30. أَخْبَرَنِي عِمْرَانُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ أَنْبَأَنَا شُعَيْبٌ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ فِي حَجَّةِ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمَّا أَتَى ذَا الْخُلَيْفَةِ صَلَّى وَهُوَ صَامِتٌ، حَتَّى أَتَى الْبَيْدَاءَ.

Bana İmran b. Yezid haber verdi. (o) dedi ki: Bize Şuayb haber verdi. (o) dedi ki: bana İbn Cüreyc haber verdi. (o) dedi ki: Ca'fer b. Muhammed'i babasından, (babasını) Peygamber'in (s.a.v.) haccı hakkında Câbir'den şöyle derken işitti: (o) dedi ki: “(Rasûlullah (s.a.v.) Zülhuleyfe'ye geldiğinde namaz kıldı. Beyda denilen yere gelinceye kadar da hiç konuşmadı.”⁷¹⁹

31. أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ، حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ: أَنْبَأَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَسَأَلْنَاهُ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ ﷺ فَحَدَّثَنَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ قَالَ: عَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ.

Bize Yakub b. İbrahim haber verdi. (o) dedi ki: Bize Yahya b. Said tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Ca'fer b. Muhammed tahdis etti. (o) dedi ki: bize babam tahdis etti. (o) dedi ki: Câbir b. Abdullah'ın yanına gittik ve ona Peygamber'in (s.a.v) haccıyla ilgili sorular sorduk. O da bize Rasûlullah'ın (s.a.v): “Arafat bölgesinin tamamı vakfe yapılacak yerdir” dediğini tahdis etti.⁷²⁰

32. مَالِكٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ كَانَ يَقُولُ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةً.

Mâlik, Ca'fer b. Muhammed'den (Ca'fer) babasından (o da) Ali b. Ebî Talib'den nakletti: Kâbe'ye gönderilecek kurbanlıkların en kolay elde edileni koyundur.⁷²¹

⁷¹⁸ Müslim, “Hac”, 150.

⁷¹⁹ Nesâî, “Menâsik”, 56.

⁷²⁰ Nesâî, “Menâsik”, 202.

⁷²¹ Muvatta', “Hac”, 158.

33. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ أَنَّ الْمُقْدَادَ بْنَ الْأَسْوَدِ دَخَلَ عَلَى عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ بِالسُّفْيَا، وَهُوَ يَنْجَعُ بِكَرَاتٍ لَهُ دَقِيقًا، وَخَبَطًا فَقَالَ: هَذَا عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ يَنْهَى عَنْ أَنْ يُفْرَنَ بَيْنَ الْحَجِّ، وَالْعُمْرَةِ فَخَرَجَ عَلَيَّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَعَلَى يَدَيْهِ أَثَرُ الدَّقِيقِ، وَالْخَبَطِ فَمَا أُنْسَى أَثَرَ الدَّقِيقِ، وَالْخَبَطِ عَلَى ذِرَاعَيْهِ، حَتَّى دَخَلَ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانٍ فَقَالَ: أَنْتَ تَنْهَى عَنْ أَنْ يُفْرَنَ بَيْنَ الْحَجِّ، وَالْعُمْرَةِ؟ فَقَالَ عُثْمَانُ: ذَلِكَ رَأْيِي. فَخَرَجَ عَلَيَّ مُغَضَّبًا، وَهُوَ يَقُولُ: لَيْتَكَ اللَّهُمَّ لَيْتَكَ بِحَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ مَعًا.

Mâlik, Ca'fer'den (o da) babasından nakletti: Cafer b. Muhammed, babasından naklediyor: Mikdâd b. Esved, Sükyâ'da Ali b. Ebî Talib'in huzuruna girdi. Hz. Ali deve yavrularına bulamaç yediriyordu. Mikdâd, "Bak, Osman b. Affân kıran haccı yapmayı yasaklıyor" diye söze başladı. Bunun üzerine Hz. Ali, ellerinin unlu hamurlu olduğunu unutarak Osman b. Affân'ın huzuruna kadar gitti. "Sen kıran haccı yapmayı yasaklıyormuşsun, öyle mi?" dedi. Hz. Osman: "Bu benim takdirim!" diye karşılık verince Hz. Ali kızgın bir vaziyette: "Emrine amadeyim Allah'ım, emret! Hacla umreye/kıran haccına niyet ettim!" diyerek oradan çıktı.⁷²²

34. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ النَّاقِدُ قَالَ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الرُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ: قَصَرْتُ عَنْ رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ الْمَرْوَةِ.

Bize Abdullah tahdis etti. (o) Bize Amr b. Muhammed en-Nâkîd tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî tahdis etti. (o) Bize Süfyân, Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (babası) İbn Abbas'tan (o ise) Muâviye'den tahdis etti. Muâviye dedi ki: "Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) saçını Merve'de kısalttım."⁷²³

2.7.12. Nikâh

35. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادٍ الْمَكِّيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ أُمِّ بَكْرٍ، وَجَعْفَرٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ الْمُسَوَّرِ قَالَ بَعَثَ حَسَنُ بْنُ حَسَنِ إِلَى الْمُسَوَّرِ يَخْطُبُ ابْنَتًا لَهُ قَالَ لَهُ تَوَافِينِي فِي الْعَمَةِ فَلَقِيَهُ فَحَمَدَ اللَّهُ الْمُسَوَّرَ فَقَالَ: مَا مِنْ سَبَبٍ، وَلَا نَسَبٍ، وَلَا صِهْرٍ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَسَبِكُمْ، وَصِهْرِكُمْ، وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: فَاطِمَةُ شُجْنَةٌ مِنِّي يَبْسُطُنِي مَا بَسَطَهَا، وَيَقْبِضُنِي مَا قَبَضَهَا، وَإِنَّهُ يَنْقَطِعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْأَنْسَابُ، وَالْأَسْبَابُ إِلَّا نَسَبِي وَسَبَبِي، وَتَحْتِكَ ابْنَتُهَا، وَلَوْ رَوَّجْتُكَ قَبَضَهَا ذَلِكَ فَدَهَبَ عَازِرًا لَهُ.

Bize Muhammed b. Abbâd el-Mekkî tahdis etti. (o dedi ki) Bize Benî Hişâm'ın azatlısı Ebû Saîd tahdis etti. (o dedi ki) Bize Abdullah b. Ca'fer, Ümmü Bekir'den (o) Ca'fer'den (Ca'fer) Ubeydullah b. Ebî Râfî'den (o da) Misver'den tahdis etti. (o dedi ki): Hasan b.

⁷²² Muvatta', "Hac", 40.

⁷²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 28/98, 99, 136-137.

Hasan kızını nişanlamak (istemek) üzere Misver’e elçi gönderdi de ona dedi ki: “Bana karanlıkta gelir misin? O da onunla karşılaştı ve Misver Allah’a hamdetti ve dedi ki: “Hiçbir sebep, hiçbir neseb, hiçbir akrabalık bağı sizin nesebinizden ve akrabalığınızdan bana daha sevimli değildir.” Fakat Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Fatıma benden bir parçadır, onu ezen beni ezmiş olur, onu inciten beni incitmiş olur. Kıyamet günü benim soyum ve bağım hariç bütün soy-sop bağları kesilir. O’nun kızı senin nikahın altındadır, eğer ben seni evlendirmiş olsaydım, bu onu ezmiş, bükmüş, üzmüş olurdu.” Bunun üzerine o da özür dileyerek çekti gitti.⁷²⁴

2.7.13. Talâk

36. مَالِك، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ : إِذَا أَلَى الرَّجُلُ مِنْ أَمْرَاتِهِ لَمْ يَغْ عَلَيْهِ طَلَقٌ، وَإِنْ مَضَتْ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرُ، حَتَّى يُوقَفَ فَإِمَّا أَنْ يُطَلَّقَ، وَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ قَالَ مَالِكٌ، وَذَلِكَ الْأَمْرُ عِنْدَنَا .

Mâlik, Ca’fer b. Muhammed’den (o) babasından (babası da) Ali b. Ebî Talibin şöyle dediğini nakletti: “Bir kişi karısına yaklaşmamaya yemin ettiğinde talak meydana gelmez. Dört ay geçince bakılır ya karısını boşar ya da cinsî münasebet yapmakla yeminini bozar, karısına yaklaşır.” İmam Mâlik der ki: “Fetva bizce de böyledir.”⁷²⁵

2.7.14. Buyu’/ Alışveriş

37. أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْجَزَامِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ ابْنُ أَبِي فَدْيِك، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُفْيَانَ مَوْلَى الْأَسْلَمِيِّينَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الدَّائِنِ، حَتَّى يُقْضَى دَيْنُهُ مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِمَا يَكْرَهُهُ اللَّهُ قَالَ وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ يَقُولُ لِحَاظِهِ : اذْهَبْ فَخُذْ لِي بِدَيْنٍ فَإِنِّي أَكْرَهُ أَنْ أَبِيتَ لَيْلَةً إِلَّا وَاللَّهُ مَعِيَ بَعْدَمَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

Bize İbrahim b. Münzir el-Hizâmî haber verdi. (o) dedi ki: Bize Muhammed b. İsmail b. Ebî Füdeyk tahdis etti. (o) Bize Eslemlilerin azatlısı Saîd b. Süfyân, Ca’fer’den (o) babasından (o da) Abdullah b. Ca’fer’den tahdis etti. (Abdullah) Rasûlullah’ın (s.a.v.) “Şüphesiz Allah, borcu Allah’ın çirkin gördüğü şeylerde olmadığı takdirde borçlu o borcunu ödeyinceye kadar Allah onunla beraberdir.” Abdullah b. Ca’fer maliyecisine şöyle dedi: “Git ve benim için borçla bir şeyler al. Çünkü ben Rasûlullah’tan (s.a.v.)

⁷²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 31/258.

⁷²⁵ Muvatta’, “Talâk”, 17.

işittiğim bu sözden sonra Allah'ın benimle olmadığı bir gece gecelemeği kerih görürüm” dedi.⁷²⁶

2.7.15. Miras/Ferâiz

38. حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، عَنْ أَبِيهِ : أَنَّ أُمَّ كُثُومَ، وَابْنَهَا زَيْدًا مَاتَا فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ فَالْتَقَتِ الصَّانِحَتَانِ فِي الطَّرِيقِ فَلَمْ يَرِثْ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ، وَأَنَّ أَهْلَ الْحَرَّةِ لَمْ يَتَوَارَثُوا ، وَأَنَّ أَهْلَ صِفِّينَ لَمْ يَتَوَارَثُوا.

Bize Nuaym b. Hammâd, Abdülaziz b. Muhammed'den tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Ca'fer, babasından tahdis etti: “Ümmü Gülsüm ve oğlu Zeyd aynı gün ölmüşler. O gün (olayı bildirmek üzere giden) bağırıci kadınlar yolda karşılaşmışlar (kimin önce öldüğü anlaşılamamıştır). Bu sebeple o ikisi birbirine mirasçı olamamıştır. Harre vakasında, ölenler de birbirlerinin mirasçısı olamamışlardır. Sıffîn savaşında vefat edenler de birbirlerinin mirasçısı olamamışlardır.⁷²⁷

2.7.16. Vasiyet/Vasâya

39. أَخْبَرَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُسَيْطٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَرْءُ أَحَقُّ بِثُلْثِ مَالِهِ يَضَعُهُ فِي أَيِّ مَالِهِ شَاءَ.

Bize Mervân b. Muhammed haber verdi. (o) dedi ki: Bize Süleyman b. Bilal tahdis etti. (o) bize Ca'fer b. Muhammed, Yezid b. Abdullah b. Kuseyt'ten rivayet etti. O dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: “Kişi malının üçte birinde daha fazla hak sahibidir. Onu istediği malından verebilir.”⁷²⁸

2.7.17. Akdiye/Ahkâm

40. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي أَرْبَانَ قَالَا حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ النَّخَعِيُّ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَابِرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِالْيَمِينِ مَعَ الشَّاهِدِ.

Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Ebân bize tahdis ettiler. (o ikisi) dediler ki: Bize Abdülvehhâb es-Sekafî Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (o da) Câbir'den (r.a.)

⁷²⁶ Dârimî, “Büyu”, 55; İbn Mâce, “Sadakât”, 10.

⁷²⁷ Dârimî, “Ferâiz”, 37.

⁷²⁸ Dârimî, “Vasâyâ”, 17.

tahdis etti (Cabir): “Rasûlullah (s.a.v.) bir şahitle beraber yemin ettirerek hüküm vermiştir.”⁷²⁹

2.7.18. Cihad

41. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ بْنِ قَعْنَبٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، يَعْنِي ابْنَ بِلَالٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ هُرْمُزٍ، أَنَّ نَجْدَةَ كَتَبَتْ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ يَسْأَلُهُ، عَنْ خَمْسٍ خِلَالٍ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَوْلَا أَنَّ أَكْثَرَكُمْ عِلْمًا مَا كَتَبْتُ إِلَيْهِ. كَتَبَتْ إِلَيْهِ نَجْدَةُ: أَمَّا بَعْدُ فَأَخْبِرْنِي: هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَغْزُو بِالنِّسَاءِ؟ وَهَلْ كَانَ يَضْرِبُ لَهُنَّ بِسَهْمٍ؟ وَهَلْ كَانَ يَقْتُلُ الصِّبْيَانَ؟ وَمَتَى يَنْقَضِي يُثْمُ الْيَتِيمِ؟ وَعَنِ الْخُمْسِ: لِمَنْ هُوَ؟ فَكَتَبَتْ إِلَيْهِ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَتَبْتُ تَسْأَلُنِي هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَغْزُو بِالنِّسَاءِ؟ وَقَدْ كَانَ يَغْزُو بِهِنَّ، فَيَذَاوِينَ الْجَرْحَى، وَيُخَذِّلْنَ مِنَ الْغَنِيمَةِ، وَأَمَّا بِسَهْمٍ فَلَمْ يَضْرِبْ لَهُنَّ، وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَكُنْ يَقْتُلُ الصِّبْيَانَ، فَلَا تَقْتُلِ الصِّبْيَانَ، وَكَتَبْتُ تَسْأَلُنِي: مَتَى يَنْقَضِي يُثْمُ الْيَتِيمِ؟ فَلَعُمْرِي، إِنَّ الرَّجُلَ لَتَنْتَبِهُ لِحَبِيبَتِهِ، وَإِنَّهُ لَضَعِيفُ الْأَخْذِ لِنَفْسِهِ، ضَعِيفُ الْعَطَاءِ مِنْهَا، فَإِذَا أَخَذَ لِنَفْسِهِ مِنْ صَالِحٍ مَا يَأْخُذُ النَّاسُ، فَقَدْ ذَهَبَ عَنْهُ الْيَتِيمُ، وَكَتَبْتُ تَسْأَلُنِي، عَنِ الْخُمْسِ لِمَنْ هُوَ؟ وَإِنَّا كُنَّا نَقُولُ: هُوَ لَنَا فَأَبَى عَلَيْنَا قَوْمُنَا ذَلِكَ.

Bize Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb tahdis etti. (o) Bize Süleyman (yani İbn Bilâl) Ca'fer b. Muhammed'den, (o) babasından, (o) Yezîd b. Hürmüz'den tahdis etti: Necdet, İbn Abbas'a mektup yazarak ona beş şey sordu. Bunun üzerine İbn Abbâs: “Şayet bir ilmi gizlemiş olmasam buna cevap vermezdim” dedi. Necdet ona şunları yazdı: “İmdi beni haberdar et: “Rasûlullah (s.a.v.) kadınlar ile beraber gaza yapar mıydı, onlara pay verir miydi, çocukları öldürür müydü, yetimin yetimlik süresi ne zaman biter, beşte bir kimindir?” bu sorulara cevaben İbn Abbâs ona şöyle yazdı: “Bana, Rasûlullah (s.a.v.) kadınlar ile beraber gazaya çıkar mıydı” sorusunu yazdın. “Evet, kadınlarla beraber gaza ederdi. Kadınlar yaralananları tedavi ederdi ve onlara ganimetten bazı şeyler verilir. Paya gelince, onlara pay ayırmamıştı. Rasûlullah (s.a.v.) kesinlikle çocukları öldürmezdi dolayısıyla sen de onları öldürme. Bana “yetimin yetimlik süresinin ne zaman sona erer” sorusunu yazdın. “Hayatıma yemin ederim ki, bir adam sakalı çıktığı halde kendine ait olanı almaktan ve vermekten acizse, (o hala yetimdir) ama kendisi için insanların aldıklarının elverişlisinden almaya başladığında ise artık ondan yetimlik gitmiştir.” Bana “beşte birin kime verileceği” sorusunu yazdın. Biz: “o bizim hakkımızdır” derdik. “Fakat kavmimiz bunu kabul etmedi.”⁷³⁰

⁷²⁹ Ayrıca bk. Tirmizî, “Ahkâm”, 13; Muvatta’, “Akdiye”, 5; İbn Mâce, “Ahkâm”, 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/181.

⁷³⁰ Müslim, “Cihad”, 137, 138; Tirmizî, “Siyer”, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/24.

2.7.19. Kurban/ Edâhi/Dahâya

42. حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْأَشَجُّ ، قَالَ : حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ : ضَحَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِكَبْشٍ أَقْرَنَ فَحِيلَ يَأْكُلُ فِي سَوَادٍ ، وَيَمْشِي فِي سَوَادٍ ، وَيَنْظُرُ فِي سَوَادٍ .

Bize Ebû Saîd el-Eşecc tahdis edip dedi ki: Bize Hafs b. Gıyâs, Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (babası da) Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) tahdis edip dedi ki: “Rasûlullah (s.a.v.) ağzı siyah, gözlerinin etrafı siyah ayakları siyah damızlık iki koçu kurban etmişti.”⁷³¹

2.7.20. Yiyecekler/Eti'me

43. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ بْنُ بَزِيعٍ ، حَدَّثَنَا مُعَلَّى ، يَعْنِي ابْنَ مَنصُورٍ ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَيْمُونٍ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تُؤَخَّرُ الصَّلَاةُ لَطَعَامٍ وَلَا لَعَيْرَةٍ .

Bize Muhammed b. Hâtim b. Bezî' tahdis etti. (o) Bize Mualla b. Mansûr, Muhammed b. Meymûn'dan (o) Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (o da) Câbir b. Abdullah'tan onun tahdis etti. (Câbir) dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.): “yemek veya başka bir şey sebebiyle namaz geciktirilmez” dedi.⁷³²

2.7.21. Giyim/Libâs

44. حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ ، قَالَ : حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : كَانَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ يَتَخَنَّمَانِ فِي يَسَارِهِمَا .

Bize Kuteybe tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Hâtim b. İsmail Cafer b. Muhammed'den (o) babasından tahdis etti. (babası) dedi ki: Hasan ve Hüseyin yüzüğü sol ellerine takarlardı.⁷³³

2.7.22. Menâkıb/Menkıbeler

45. حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ ، قَالَ : حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ جَعْفَرٍ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ ، قَالَ : أَخْبَرَنِي أَخِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ ، عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَخَذَ بِيَدِ حَسَنِ وَحُسَيْنٍ ، فَقَالَ : مَنْ أَحَبَّنِي وَأَحَبَّ هَذَيْنِ وَأَبَاهُمَا وَأُمَّهُمَا كَانَ مَعِيَ فِي دَرَجَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ .

⁷³¹ Tirmizî, “Edâhî”, 4; İbn Mâce, “Edâhî”, 4; Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 4; Nesâî, “Dahâya”, 14.

⁷³² Ebû Dâvûd, “Eti'me”, 1.

⁷³³ Tirmizî, “Libâs”, 16.

Bize Nasr b. Ali el-Cehdamî bize tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Ali b. Ca'fer b. Muhammed b. ali tahdis etti. (o) dedi ki: Bana kardeşim Musa b. Ca'fer b. Muhammed, babam Ca'fer b. Muhammed'den (o) babası Muhammed b. Ali'den (o) babası Ali b. Hüseyin'den (o) babasından (o da) dedesi Ali b. ebi Talib'den haber verdi: Rasûlullah (s.a.v.) Hasan ve Hüseyin'in elinden tuttu ve şöyle dedi: “Kim beni sever, bu iki çocuğu, bunların babalarını ve annelerini severse kıyamet günü yüksek derecelerle benimle birlikte olacaktır.”⁷³⁴

2.7.23. Kader

46. حَدَّثَنَا أَبُو الْخَطَّابِ زِيَادُ بْنُ يَحْيَى الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ، حَتَّى يَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئْهُ، وَأَنَّ مَا أَخْطَأَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبْهُ.

Bize Ebû'l-Hattâb Ziyad b. Yahyâ el-Basrî tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Abdullah b. Meymûn, Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (o da) Câbir b. Abdullah'tan tahdis etti. (o) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: “Bir kul hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmedikçe; hatta başına gelen bir şeyin kendisinden şaşırıp başka bir tarafa gitmeyeceğine kendisini atlayan bir şeyin de kendisine dönüp gelmesine imkan olmadığını kesinlikle bilmedikçe gerçek imana erişmiş olamaz.”⁷³⁵

2.7.24. İlim

47. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادٍ الْمَكِّيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَيْمُونٍ الْقَدَّاحُ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّادِقُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: مَرَّانِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي فَرَازَةَ فِي الرَّجُلِ الَّذِي اتَّبَعَهُ مُوسَى -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- فَقُلْتُ: هُوَ الْخَضِرُ-رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- وَقَالَ الْفَزَارِيُّ: هُوَ رَجُلٌ آخَرُ. فَمَرَّ بِنَا أَبِي بَكْرٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَدَعَوْتُهُ فَسَأَلْتُهُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَذْكُرُ الَّذِي تَبِعَهُ مُوسَى-رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ-؟ قَالَ: نَعَمْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: بَيْنَمَا مُوسَى جَالِسٌ فِي مَلَأٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ أَحَدٌ أَعْلَمُ بِاللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مِنْكَ؟ قَالَ: مَا أَرَى. فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: بَلَى عَبْدِي الْخَضِرُ. فَسَأَلَ السَّبِيلَ إِلَيْهِ فَجَعَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَهُ الْحُوتَ آيَةً إِنْ افْتَقَدَهُ، وَكَانَ مِنْ شَأْنِهِ مَا قَصَّ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى.

Bize Muhammed b. Abbâd el-Mekkî tahdis etti. (o dedi ki) Bize Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh tahdis etti. (o dedi ki) Bize Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık, İbn Şihâb'dan (o da) Ubeydullah b. Abdullah'tan, (o) İbn Abbas'tan tahdis etti. İbn Abbas dedi ki: Benî

⁷³⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 78; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/17-18.

⁷³⁵ Tirmizî, “Kader”, 10.

Fezâre'den bir adam benimle Musa'nın (r.a.) tabi olduğu adam hakkında tartıştı. Ben dedim ki: O Hızır'dır (r.a.). O adam dedi ki: O başka biridir. Bunun üzerine Übey b. Kâ'b bize uğradı İbn Abbas dedi ki: Onu çağırdım ve sordum: Sen Rasûlullah'tan (s.a.v.) Musa'nın (r.a.) tabi olduğu kişiyi zikrettiğini işittin mi? Dedi ki: Evet, Rasûlullah'ı (s.a.v.) şöyle derken işittim: Musa Benî İsrail'in büyükleriyle otururken bir adam ona "senden daha alim biri var mı" diye sordu. Musa "bilmiyorum" dedi. Bunun üzerine Allah ona "evet, kulumuz Hızır vardır" diye vahyetti. Musa da onunla görüşmenin yolunu sordu. Allah onun için balığın kaybolmasını işaret kıldı. Bu Allah'ın anlattığı şey onun durumlarındandır.⁷³⁶

2.7.24. Akîka

48. مَالِك، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ: وَرَزَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ شَعَرَ حَسَنِ، وَحُسَيْنٍ، وَزَيْنَبَ، وَأُمِّ كُلثُومٍ فَتَصَدَّقَتْ بِرِزْنَةِ ذَلِكَ فِضَّةً.

Mâlik, Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasının şöyle dediğini nakletti: Rasûlullah'ın (s.a.v.) kızı Fâtıma; Hasan, Hüseyin, Zeynep ve Ümmü Gülsüm'ün saçlarının tartıp onların ağırlığı kadar gümüş sadaka verdi.⁷³⁷

2.7.26. Zühd / Rekâik

49. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي. قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ: فَقَالَ لِي جَابِرٌ: يَا مُحَمَّدُ، مَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ أَهْلِ الْكِبَائِرِ فَمَا لَهُ وَلِلشَّفَاعَةِ؟

Bize Muhammed b. Beşşâr tahdis etti. (o) dedi ki: Bize Ebû Davud et-Tayâlisî, Muhammed b. Sâbit el-Bünânî'den (o) Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (babası da) Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) tahdis etti. (o) dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.) şunu dedi: "Şefaetim ümmetimden büyük günah işleyen kimseleredir." Muhammed b. Ali dedi ki: Câbir bana şöyle dedi: "Ey Muhammed! Büyük günah işlemeyen kimsenin şefaate ne ihtiyacı vardır?"⁷³⁸

50. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ بْنِ قَعْنَبٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، يَعْنِي ابْنَ بِلَالٍ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ بِالسُّوقِ، دَاخِلًا مِنْ بَعْضِ الْعَالِيَةِ، وَالنَّاسُ كَنَفَتْهُ، فَمَرَّ بِجَدِّي أَسْلَمَ مَيْتٍ فَتَنَاوَلَهُ، فَأَخَذَ بِأُذُنِهِ،

⁷³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/68.

⁷³⁷ Muvatta', "Akîka", 2.

⁷³⁸ Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik", 11; İbn Mâce, "Zühd", 37.

ثم قال: أَيُّكُمْ يُحِبُّ أَنْ هَذَا لَهُ بِدْرٌ هَمٌّ؟ فَقَالُوا: مَا نُحِبُّ أَنْهُ لَنَا بِشَيْءٍ، وَمَا نَصْنَعُ بِهِ. قَالَ: أَنْجُبُونِ أَنَّهُ لَكُمْ؟ قَالُوا: وَاللَّهِ لَوْ كَانَ حَيًّا كَانَ عَيْنًا فِيهِ، لِأَنَّهُ أَسْكُ، فَكَيْفَ وَهُوَ مَيِّتٌ. فَقَالَ: فَوَ اللَّهِ لِلدُّنْيَا أَهْوَنُ عَلَى اللَّهِ مِنْ هَذَا عَلَيْكُمْ.

*** حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى الْعَنْزِيُّ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَزْرَةَ السَّامِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، يَغْنِيَانِ النَّقَّافِي، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِمِثْلِهِ. غَيْرَ أَنَّ فِي حَدِيثِ النَّقَّافِيِّ: فَلَوْ كَانَ حَيًّا كَانَ هَذَا السَّكَّ كَبِهِ عَيْنًا.

Bize Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb tahdis etti. (o): Bize Süleyman yani İbn Bilâl, Ca'fer'den, (o) babasından, (o da) Câbir b. Abdullah'tan tahdis etti: Rasûlullah (s.a.v.) yayla köylerinden birinden şehre girerken pazara uğradı, halk etrafındaydılar. Derken küçük kulaklı ölü bir oğlağın yanından geçti. Onu eline alarak kulağından tuttu. Sonra “hanginiz bunun bir dirheme kendinin olmasını ister” dedi. Bunun üzerine ashâb “biz onun birşey karşılığında bizim olmasını istemeyiz zira o ne işimize yarar ki” dediler. Rasûlullah (s.a.v.) “bunun sizin olmasını diler misiniz” diye sordu. Ashâb “vallahi diri olsa dahi kusuru vardır çünkü kulakları küçüktür, ölü oluşu halde onu ne yapalım” dediler. Bunun üzerine “şimdi vallahi Allah nezdinde dünya sizin indinizde şu hayvandan daha kıymetsizdir” buyurdu.

*** Bana Muhammed b. Müsennâ el-Anzî ile İbrahim b. Muhammed b. Ararate es-Sâmî tahdis ettiler. (o ikisi) dediler ki: Bize Abdülvehhab yani es-Sekafî, Ca'fer'den, (o) babasından, (o) Câbir'den, (o da) Peygamber'den (s.a.v.), bu hadisin mislini tahdis etti. Fakat Sekafî'nin hadisinde “diri olsaydı bu kulak küçüklüğü onda kusur sayılırdı” cümlesi vardı.⁷³⁹

2.8. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetlerinin Değerlendirmesi

Ehl-i sünnet'e ait birçok hadis eserinde rivayetleri bulunan Ca'fer es-Sâdık'ın bu çalışmada sadece Kütüb-i tis'a'da bulunan rivayetleri tespit edilmiştir. Kütüb-i tis'a'da ise Buhârî'nin *Sahîh*'i hariç Ca'fer es-Sâdık'tan gelen 175 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin mükerrer olanları çıkarıldığında kalan rivayet sayısı 50 olmaktadır. 175 rivayetin 126 tanesinin konusu ahkama dair hadisler olup geriye kalan 19 rivayet ise Libâs, Menâkib, Kader, Zühhd ve Kıyamet bablarında gelmiştir.

Ahkama dair rivayetlerinin fazlalığı Ca'fer'in fakih-muhaddis bir râvi olduğuna işaret etmektedir. Kütüb-i tis'a'da Ca'fer'den gelen 175 rivayetten 66 tanesi, babası > Câbir tarikiyle gelen uzun Hac rivayeti ve onun taktî'leridir. Bu rivayeti Kütüb-i tis'a

⁷³⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 72; Müslim, “Zühhd”, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 23/194-195.

müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârimî tamamını zikrederken Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'nin bu rivayeti ihtisar ederek çeşitli bablarda zikrettikleri görülmektedir.

Çoğunlukla babasından rivayette bulunan ve bu sebeple tenkid edilen Ca'fer'in⁷⁴⁰, Kütüb-i tis'a'da nakledilen 175 hadisten 172 tanesi babasından gelen rivayetlerden oluşmaktadır. Diğer 3 hadis ise Ca'fer'in hocaları Muhammed İbnü'l-Münkedir, İbn Şihâb ez-Zührî ve Atâ b. Ebû Rebâh'tan gelen rivayetlerdir. Bu rivayetlerin 124 tanesinin senedi, "Ca'fer > babası > Câbir b. Abdullah > Hz. Peygamber" şeklinde gelmektedir.

Ca'fer'in, Kütüb-i tis'a'daki rivayetlerinin sîgaları incelendiğinde onun en çok kullandığı sîgaların; "haddesenâ/haddesenî" ve "an" sîgaları olduğu görülmektedir. Ayrıca onun babasından işittiğini ifade eden "semia ebâhü/yuhaddisü an ebîhi/an ebîhi semiahü" cümleleri kullanılmıştır. Kullandığı bu lafızlardan hareketle onun rivâyetlerini çoğunlukla semâ yoluyla aldığı anlaşılmaktadır. Talebeleri ise ondan; "an", "haddesenâ", "enbeenâ", "semi'tü" ve "ahberenâ/ahberanî" sîgaları ile rivayette bulunmuştur.

Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i tis'a'da bulunan 175 rivayetinden; Müslim'in *Sahîh'inde* yer alan 22 rivayetin tamamı merfû ve sahihtir. Ebû Dâvûd'un *Sünen'inde* bulunan 11 rivayetin hepsi merfû olup bunların da 10'u sahih, 2'si zayıf hadistir. Tirmizî'nin *Sünen'inde* zikredilen 20 rivayetin 17'si merfû, 2'si mevkuf 1'i maktûdur. Bunların da 14'ü sahih, 3'ü zayıf, 3'ü hasen rivayettir. *Sünen-i İbn Mâce'de* rivayet edilen 19 hadisin hepsi merfû olup 1'i zayıf, 18'i sahih rivayettir. *Sünen-i Nesâî'de* zikredilen 45 rivayetin tamamı merfû ve sahih rivayetten oluşmaktadır. Dârimî'nin *Müsned'inde* bulunan 9 rivayetten 7'si merfû, 2'si maktû hadis olup bunların da 7'si sahih, 2'si zayıf rivayetlerdir. *Muvatta'-i Mâlik'te* rivayet edilen 14 hadisin 9'u merfû, 5'i mevkuf rivayettir. Bu rivayetlerin 4'ü sahih, 3'ü mürsel 7'si münkatı'dır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'inde* nakledilen 35 rivayetin tamamı merfû olup 3'ü zayıf, 32'si sahih hadistir. Ca'fer'den rivayet edilen 175 rivayetten yalnızca 18'inin zayıf olması onun hadis rivayeti konusunda güvenilir bir râvi olduğunu ortaya koymaktadır.

⁷⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, 6/257.

SONUÇ

Hicrî 80 yılında doğup 148 yılında vefat eden Ca'fer es-Sâdık, Ehl-i sünnet'e göre muteber bir alim, Şiâ'ya göre ise masum imamların altıncısı sayılmaktadır.

Hayatının 52 yılını Emevî iktidarı döneminde son 16 yılını ise Abbâsî yönetimi zamanında geçiren Ca'fer es-Sâdık'ın döneminde yaşanan siyasî, sosyal ve ilmî gelişmelerden bağımsız kalamayacağı kesindir. Ca'fer'in yaşadığı dönemde hem Emevîler'e hem de Abbâsîler'e karşı Ehl-i beyt'ten birçok isim huruc etmiştir. Ca'fer es-Sâdık ise bu isyan hareketlerine destek olmadığı gibi bu tür işlere kalkışan akrabalarını da uyarıp vazgeçirmeye çalışmıştır. Ca'fer es-Sâdık hiçbir zaman siyasetle ilgilenmemiş Medine'de kalarak orada ilimle iştigal etmiştir. Ca'fer, ilmin merkezi konumunda olan Medine gibi bir şehirde yetişip oradaki hocalardan ilim almıştır hatta birkaç sahâbeyi de görme şerefine ermiştir. Özellikle babası Muhammed el-Bâkır ve dedesi Kasım b. Muhammed gibi meşhur ve muteber alimlerin elinde yetişmesi de onun ilimle meşgul bir aile ortamında yetiştiğini göstermektedir. İlmî yönüyle Ehl-i sünnet nezdinde fıkhîta müctehid, hadiste sika bir râvî olan Ca'fer; fazilet, takva, sabır, doğruluk gibi ahlakî sıfatlara sahip olup düşkünlere, fakirlere her zaman yardımcı olmuş, siyasî otoriteye karşı cesur ve vakarlı davranan feraset ve basiret sahibi bir kimse olarak yaşamıştır.

Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı, ilmî ve fikrî canlılığın yaşandığı hicrî birinci yüzyılın sonu ile ikinci yüzyılın başları, İslamî ilimlerin gelişimi açısından önemli bir zaman dilimi olmuştur. Ca'fer, yaşadığı dönemin ilmî geleneğine uygun olarak çevresindeki hocalardan ilim almıştır. Ancak bu durum Şiâ tarafından kabul edilmemektedir. Zira Şiâ'ya göre Ca'fer yalnızca kendisi gibi masum imam olan babası ve dedesi Zeynelâbidîn'den ilim almış olabilir. Fakat Sünnî kaynaklarda Ca'fer'in birçok hocadan ilim aldığı rivayet edilmektedir. Şiâ'nın Ca'fer'i insanüstü ilmî yeteneklere sahip bir imam olarak kabul etmesine karşın Ehl-i sünnet onu Medine'de İslamî ilimlerle meşgul olan bir alim saymaktadır. Ca'fer es-Sâdık'ın ilmî yönü incelendiğinde onun Ehl-i sünnet ve Şiâ nezdinde hadis ve fıkıh ilmindeki konumuyla meşhur olduğu görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmada Ca'fer es-Sâdık'ın hadis ilmindeki yerinin tespit edilmesinin, ilim dünyasına bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Hicrî birinci ve ikinci yüzyılda ehl-i hadîs ve ehl-i re'y olmak üzere iki ana ekolün hâkim olduğu görülmektedir. Medine'de yaşayıp tüm ilmî birikimini burada alan Ca'fer'in, re'y

tarafklarına olan eleştirilerinden hareketle ehl-i hadîse mensup olduğu anlaşılmakla beraber onun kendi ictihadları olan müctehid bir alim olması hasebiyle ehl-i re'ye mensup olduğu da düşünölebilir.

Bu çalışmanın sınırlarını aşmakla beraber Ca'fer es-Sâdık'ın Şiâ'ya göre hadis ilmindeki yerine de kısaca temas edilmiştir. Ca'fer, Şiâ'nın fıkıh anlayışını sistematik bir hale getiren masum imamların en önemlilerinden biri olarak bilinmektedir. Şiâ'da imamların söz ve fiillerinin de hadis sayıldığı bilinmekte olup bu hadislerin büyük çoğunluğunun kaynağı olan imamın ise Ca'fer es-Sâdık olduğu görölmektedir. Ca'fer es-Sâdık'ın Şiâ'daki rivayetlerinin ve hadsiçiliğinin başka bir çalışmada detaylı bir şekilde ele alınması faydalı olacaktır.

Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık, genellikle ta'dil edilmiş "sika", "sadûk", "me'mun" bir râvi olarak değerdendirilmiştir. Fakat bazı alimler tarafından ise özellikle hıfzı sebebiyle tenkit edilmiştir. Onun hadis rivayetinde bulunduğu hocalarının 10 tane olduğu; ondan rivayette bulunan talebelerinin ise isim olarak 37 tane olduğu tespit edilmiştir.

Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetlerin Kütüb-i tis'a ile sınırlı tutulmasının yeterli olacağı uygun görölmüştür. Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetlerin Kütüb-i tis'a içerisinde farklı bölümlerde 175 tane olduğu görölmektedir. Çalışmanın hacmini artırmamak adına mükerrer rivayetler çıkırılmıştır ve sayısı 50'ye inen bu rivayetler Müslim'in *Sahîh'i* ve *Sünen* türlerinin konu sıralaması esas alınarak konularına göre tasnif edilmiştir.

Sonuç olarak Ehl-i sünnet ve Şiâ mezhepleri açısından önemli bir şahsiyet olan ve rivayet asrında yaşamış bulunan Ca'fer'in hadis ilmindeki yerinin tespit edilmesinin lüzumu anlaşılmıştır. Ancak bu çalışma Ca'fer'in yalnızca Sünnî kaynaklarda zikredilen rivayetlerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmanın sınırlarını aşacağından onun Şiî kaynaklardaki rivayetlerine yer verilmemiştir. Fakat Ca'fer es-Sâdık'ın Şiî hadis külliyyatındaki rivayetlerine yönelik farklı çalışmaların ortaya konulması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî. *Müsned-ü el-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid-vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.
- Aksu, Ali. "Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/8 (2006).
- Altıkulaç, Tayyar. "İkrime el-Berberî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 01/06/2023", ts. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikrime-el-berberi>
- Altınay, Ramazan. "Emevîler Dönemi'nde Müzik Sanatı/Zanaatı ve Buna İlginin Nedenleri". *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Kasım 2014*, 2015.
- Âmilî, Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm el-Emîn. *A'yânü's-Şî'a*. thk. Hasan el-Emin. Beyrut: Dârü't-teârûf li'l-matbuât, 1983.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi -4*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Basım, 2017.
- Âşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dil". *TDV İslam Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 18/05/2023", ts. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cerh-ve-tadil>
- Atalan, Mehmet. "Cafer es-Sadık'ın Eserleri". *Dinî Araştırmalar* 4/11 (2001).
- Atalan, Mehmet. *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Atalan, Mehmet. "Tarikat Silsilelerinde Ca'fer-i Sâdık'ın Yeri". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2016).
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2002).
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsîr Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l-evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Aycan, İrfan. "Ebû Hamza eş-Şârî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 25/03/2021". <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hamza-es-sari>
- Aycan, İrfan. "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dini İlimlerin Tarihsel Gelişimi". *Dinî Araştırmalar* 2/5 (1999).
- Aycan, İrfan. "Urve b. Zübeyr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 01/06/2023". <https://islamansiklopedisi.org.tr/urve-b-zubeyr>
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadîs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 01/04/2021". <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-hadis#1>

- Bağdâdî, Hatîb. *Târîhu Medînetü's-Selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Tunus: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 4. Basım, 2015.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Riyâd Ziriklî Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1. Basım, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Bezzâzî, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî. *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1981.
- Bırışık, Abdulhamit. “Tefsir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 15/05/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsir#1>
- Bırışık, Abdulhamit. “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”. *İslâmî İlimlerde Metodoloji– IV*. ed. İlyas Çelebi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2014.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye Şîasının Oluşumu: Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Bozkurt, Nahide. *Abbâsîler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Bozkurt, Nahide. “Mansûr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 23/03/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mansur--halife>
- Brockelmann, Carl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. trc. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Basım, 1964.
- Brown, Jonathan. “Şiâ'da Hadis”. *Şiâ'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*. drl. M. Macit Karagözoğlu-M. Enes Topgül. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Buckley, Ron P. “Şiî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık”. *Şiâ'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*. drl. M. Macit Karagözoğlu-Muhammed Enes Topgül. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-evsât*. thk. Muhammed b. İbrâhim el-Leheyran. Riyâd: Dâru's-sumay'î, 1. Basım, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-kebîr*. Haydarâbâd: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhü'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 2002.
- Buhârî, Ebû Nasr Sehl b. Abdullah b. Dâvud b. Süleyman. *Sırrü's-silsileti'l-Aleviyye*. Dâru'l-kabes, 1. Basım, 1987.
- Cündî, Abdülhalîm. *el-İmam Ca'fer es-Sâdık*. thk. Kemâl es-Seyyid. Kum: Müessese-i

ensâriyan, 1995.

Cerrahoğlu, İsmail. “Atâ b. Ebû Rebâh”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 01/06/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ata-b-ebu-rebah>

Cerrahoğlu, İsmail. *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22. Basım, 2012.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, 2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *Müsnedü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. Riyâd: Dâru'l-muğnî, 1. Basım, 2000.

Delice, Ali. “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999).

Duhayyil, Ali Muhammed Ali. *Eimmetünâ sîreti'l-eimmeti'l-isnâ aşer*. Beyrut: Dârü'l-Murtazâ, 1982.

Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî. *Sünen-ü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kamil Karabelli. Suriye: Dâru'r-risâleti'l-âlemîyye, 1. Basım, 2009.

Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Müsned-i İmâm Ebî Hanîfe*. thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyâd: Mektebetü'l-kevser, 1. Basım, 1994.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. İshak. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2. Basım, 2002.

Ebû Zehra, Muhammed. *İmâm Ca'fer*. çev. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Şafak Yayınları, 1. Basım, 1992.

Emin, Ahmed. *Fecrü'l-İslâm*. çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1. Basım, 1976.

Endelüsî, Ebû Bekr Muhammed b. İsmâîl b. Muhammed İbn Halfûn el-Ezdî. *Esmâü şuyûhi Mâlik b. Enes*. thk. Ebû Abdülbâri Rızâ Bûşâme el-Cezâirî. Edvâü's-selef, 1. Basım, 2004.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Ondört Masum: Hz. Peygamber, Hz. Fatıma ve Oniki İmâm*. İstanbul: Der Yayınları, 2. Basım, 1989.

Gördük, Yunus Emre. *İmâm Ca'fer es-Sâdık ve Ona İsnâd Edilen İşârî Tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2011.

- Görmez, Mehmet. “İbnü’l-Münkedir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 01/06/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-munkedir>.
- Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ala’s-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2002.
- Hakyemez, Cemil. “Abbasi Devletine Yönelik Ali Oğulları veya Şii Tehdidi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2007).
- Hamâde, Faruk. “Ehl-i Sünnet Kaynaklarında Şiâ’nın Oniki İmamının Rivayetleri çev. Hacı Musa Erkaya-Murat Gökalp.”. *Dinî Araştırmalar* 8/24 (2006).
- Harman, Ömer Faruk. “Şehristânî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 28/03/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehristani#1>
- Hasan, Hasan İbrahim. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*. çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2011.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Nâfi’”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 11/04/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/naftabiin-alimi>
- Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Halîlî, Ca’fer. *el-Medhal ilâ mevsûati’l-atebâti’l-mukaddese*. Beyrut: Müessesetü’l-alemi li’l-matbuât, 2. Basım, 1987.
- Hasenî, Hâşim Mâruf. *U’sûlû’t-teşeyyu’: arz ve dirâse*. Beyrut: Dâru’l-kalem, ts.
- Hasîbî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Hamdân. *el-Hidâyetü’l-kübrâ*. Beyrut: Müessesetü’l-belag, 4. Basım, 1991.
- Hudârî, Muhammed. *İslâm Hukuku Tarihi*. çev. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2. Basım, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du’afâ’i’r-ricâl*. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1984.
- İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk. Muhîbbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Garamel-Amrî. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1998.
- İbn Cârûd en-Nîsâbü’rî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali. *el-Müntekâ mine’s-süneni’l-müsne’de ‘an Resûlillâh sallallâhü ‘aleyhi ve sellem*. Beyrut: Dâru’t-te’sîl, ts.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *Kitâbu’l-cerh ve’t-ta’dil*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye, 1. Basım, 1953.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî. *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*. thk. Ebî Muhammed Usame b. İbrahim b. Muhammed. Kâhire: el-Farûk el-Hadîsiyye li’t-Tıbbâati ve’n-Neşr, 1. Basım, 2008.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniye*. thk. Nasır b. Muhammed b. Abdülaziz Abdullah. Riyâd: Dâru'l-âsime, 1. Basım, 1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf. Beyrut, 2. Basım, 1975.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. Riyâd: Vizaretü's-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da' ve ve'l-İrşad, ts.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bermekî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru sâdir, 1977.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri. *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kâhire: Dâru'l-meârif, 5. Basım, 1982.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *Kitâbü's-sikat*. thk. Muhammed Abdülhamid Han. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1. Basım, 1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *Sahîh-ü İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.
- İbn Inebe, Ebû'l Abbas Cemâleddîn Ahmed b. Ali b. Hüseyin b. Ali. *Umdetü't-Tâlib fî ensâbi âli Ebî Tâlib (el-Celâliyyeti's-suğra)*. Kum: Müessese-i ensâriyan, 1996.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ el-Hâfız. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Mektebetü'l-meârif, 2. Basım, 1990.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid-vd. Dimaşk: Dâru'r-risâleti'l-âlemîyye, 1. Basım, 2009.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-İsfahânî. *Ricâlü Sahih-i Müslim*. Abdullah el-Leysî. Beyrut: Dâru'l-marife, 1. Basım, 1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1. Basım, 2001.
- İbn Şehrâşûb, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. *Menâkıbü Âli Ebî Tâlib*. thk. Yûsuf el-Bukâî. Beyrut: Dâru'l-advâ, 2. Basım, 1991.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec. *Sıfatü's-safve*. thc. Muhammed Revvâs Kal'âcî-Mahmûd Fâhûrî. Beyrut: Dâru'l-marife, 2. Basım, 1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1987.
- Kallek, Cengiz. "Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 01/06/2023". <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasim-b-muhammed-b-ebu>

bekir

- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 18/05/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari>
- Kandemir, M. Yaşar. “Hadis”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 11/04/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hadis>
- Karaman, Hayrettin. *Başlangıcından Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975.
- Karaman, Hayrettin. “Ca’feriyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 01/06/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/caferiyye--sia>
- Karaşî, Bâkır Şerif. *Mevsûatü sîreti ehl-i beyt. thk. Mehdî Bâkır el-Karaşî. Necef: Müessesetü’l-İmami’l-Hasan, 4. Basım, 2016.*
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Â’lamu’n-nisâ fî âlemeyi’l-Arab ve’l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 5. Basım, 1984.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu’cemü’l-müellifîn: terâcimu musannifi’l-kütübi’l-Arabîyye*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1993.
- Kılıç, Mustafa. “İslâm Kültür Tarihinde Mûsiki Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/ (1989).
- Kılıçer, M. Esat. “Ehl-i Re’y”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 23/04/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-rey>
- Kızıklı, Zafer. “Ebû’l-Esved ed-Dü’elî’nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi”. *Dinî Araştırmalar* 9/25 (2006).
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2017.
- Koçyiğit, Talât. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2017.
- Korkmaz, Zehra - Yılmaz, Hayati. “Ca’fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31 Aralık 2019), 1151–1181. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvur/issue/51337/643297>
- Kotan, Şevket. “Bir Zâhidin Örnek Muhalefeti: Hasan Basrî”. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 15/2 (2018).
- Koyuncu, Mevlüt. “Velîd I”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 23/03/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/velid-i>
- Küleynî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ya’kûb. *el-Usûl mine’l-Kâfî. thk. Ali Ekber el-Gaffârî. Beyrut: Dârü’t-teârûf li’l-matbuât, 4. Basım, 1401.*
- Kutluay, İbrahim. “İsnâaşeriyye İmâmiyyesi’ne Göre Hadis ve Sünnetin Kaynakları”.

İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe -Sahâbe ve Dirâyet İlimleri-Sempozyumu III. hzr. Ömer Faruk Akpınar, İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz. 179–212. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.

Kutluay, İbrahim. “Şîa’da Hadis Rivayeti ve İsnad Tenkidinde Ashâb-ı İcmâ Telakkisinin Rolü”. *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2017).

Kuzudişli, Bekir. “Şîa’da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018).

Kuzudişli, Bekir. *Şia ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa’ya Hadis Rivayeti ve İsnad*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Mekkî, Muvaffak b. Ahmed. *Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dârü’l-kitâbi’l-Arabî, 1981.

Mes‘ûdî, Ebü’l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Hüzelî. *İsbâtü’l-vasiyye li’l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*. Kum: Matbaatü’s-Sadr, 1996.

Mizzî, Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl*. thk. Beşşar Avvad Ma’ruf. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2. Basım, 1985.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta’*. tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: Dâru ihyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1985.

Meclisî, Muhammed Bâkır. *Bihâru’l-envâri’l-câöia li-düreri ahhâri’l-eimmeti’l-athâr*. Beyrut: Müessesetü’l-vefâ, 2. Basım, 1983.

Mehmet Emin Özafşar, Mahmut Demir. “Zayıf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 18/05/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zayif>

Moğultay b. Kılıç, Alâüddin Moğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekcerî el-Hikrî. *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*. thk. Âdil b. Muhammed-Üsâme b. İbrahim. Kâhire: el-Farûk el-Hadîsiyye li’t-Tıbbâti ve’n-Neşr, 1. Basım, 2001.

Müslim b. el-Haccâc, Ebü’l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1. Basım, 1991.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Kitâb-ü Süneni’l-Kübrâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1. Basım, 2001.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü’n-Nesâî*. thk. Nâsırüddin el-Elbânî. Riyâd: Mektebetü’l-meârif, 1. Basım, ts.

Öğüt, Salim. “Ehl-i Hadîs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 22/04/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-hadis#2-fikih>

Öz, Mustafa. “Ca’fer es-Sâdık”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 16/01/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-es-sadik>

- Öz, Mustafa. “Muhammed el-Bâkır”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 01/06/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-el-bakir>
- Özel, Ahmet. “Mâlik b. Enes”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 24/03/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/malik-b-enes>
- Özkan, Halit. “Zührî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 01/06/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuhri>
- Özkuyumcu, Nadir. “Hâris b. Süreyc”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 23/03/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haris-b-sureyc>
- Özkuyumcu, Nadir. “Hişâm b. Abdülmelik”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 23/03/2023”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hisam-b-abdulumelik>
- Özmen, Ramazan. “Ahmed b. Hanbel ve Zayıf Hadis’le Amel Meselesi”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/6 (2017).
- Ritter, Hellmut. “Hasan Basrî’nin Kader Hakkında Halife Abdülmelik b. Mervan’a Mektubu”. çev. Lütü Doğan-Yaşar Kutluay. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3–4 (1954).
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums Târihu’t-Turâsi’l-Arabî*. thk. Mahmud Fehmi Hicâzî. Riyâd: Câmiatü’l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991.
- Snobar, Ahmed. “Esbâbu ‘Udûli’l-İmâm el-Buhârî ‘ani’t-tahrîc li’l-İmâm Ca’fer es-Sâdık fî Sahîhi”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/2 (2012).
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Tabakâtu’l-huffâz*. Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1. Basım, 1983.
- Şehristânî, Ebü’l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve’n-Nihal*. thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. Beyrut: Dârü’l-marife, 2. Basım, 1975.
- Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak. *Kelam: Tarih Ekoller Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 7. Basım, 2012.
- Şeyh Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. *el-İrşâd fî ma’rifeti huvecillahi ale’l-ibâd*. Beyrut: Dârü’l-Müfîd, 1993.
- Taberânî, Ebü’l-Kasım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu‘cemü’l-evsat*. thk. Tarık b. Avdullah b. Muhammed Ebu Muaz-Muhsin el-Hüseynî. Kâhire: Dârü’l-Harameyn, 1995.
- Taberânî, Ebü’l-Kasım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu‘cemü’l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberî, Ebû Bekir Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed el-Mekkî. *Delâilü’l-imâme*. thk. Kismü’d-dirâsâti’l-İslâmiyye. Kum: Mektebetü’l-ba‘se, 1. Basım, 1992.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*. thk. Ebû'l-Fadl Muhammed İbrahim. Mısır: Dârü'l-meârif, 2. Basım, 1967.
- Tabersî, Ebû Ali Emînüddîn Fazl b. Hasan b. Fazl. *İ'lâmü'l-verâ bi-a'lâmi'l-hüdâ*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1985.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. Beyrut: Âlimü'l-kütüb, 1. Basım, 1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, 1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsned-ü Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru hicr, 1. Basım, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiü'l-kebir*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1996.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen. *Ricâlü't-Tûsî*. thk. Cevvâd el-İsfahânî el-Kayyûmî. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 5. Basım, 2009.
- Usta, S. Muhammed. *Tasavvuf, Tarikatlar ve Silsileleri*. İstanbul: Ustaoglu Kitabevi, 2005.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Ya'kubî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Yâkubî*. Beyrut: Dârü Sâdır, 2. Basım, ts.
- Yardım, Ali. *Hadis I*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 23/03/2023". <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasiler#1>
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Ebû'l-Abbâs es-Seffâh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 23/03/2023". <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-abbas-es-seffah>
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Ebû Seleme el-Hallâl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 05/07/2023". <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-seleme-el-hallal>
- Yıldız, Hakkı Dursun. "İslâmiyet ve Türkler". *Diyanet Dergisi (sayı: Hicret Özel Sayısı)* Hicret Öze/ (1981), 285–315.
- Yiğit, İsmail. "Emevîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 23/03/2021". <https://islamansiklopedisi.org.tr/emeviler#1>
- Yiğit, İsmail. *Emevîler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Yiğit, İsmail. "Mevâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. "Erişim Tarihi 23/03/2021".

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mevali>

- Yiğit, İsmail. “Ömer b. Abdülazîz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. “Erişim Tarihi 23/03/2021”. <https://islamansiklopedisi.org.tr/omer-b-abdulaziz>
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 26. Basım, 2016.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Mizanu'l-i'tidal fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dârü'l-marife, 1. Basım, 1963.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lami'n-nübelâ*. thk. Hüseyin el-Esed-Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Tarihu'l-İslam ve vefeyatü'l-meşahîr ve'l-a'lam*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1956.
- Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 15. Basım, 2002.
- Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdullah Zübeyr b. Bekkâr b. Abdullah el-Kureşî ez-Zübeyrî. *Cemheretü nesebi Kureyş ve ahbârihâ*. thk. Abbas Hânî el-Cerrâh. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1. Basım, 2010.
- Zübeyrî, Ebû Abdillâh el-Mus'ab b. Abdillâh b. el-Mus'ab. *Nesebü Kureyş*. tsh. E. Levi Provençal. Kâhire: Dârü'l-maârif, 3. Basım, 1982.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Zehra KORKMAZ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Korkmaz, Zehra - Yılmaz, Hayati. “Ca‘fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi”. <i>Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi</i> 5/2 (31 Aralık 2019), 1151–1181. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvur/issue/51337/643297	